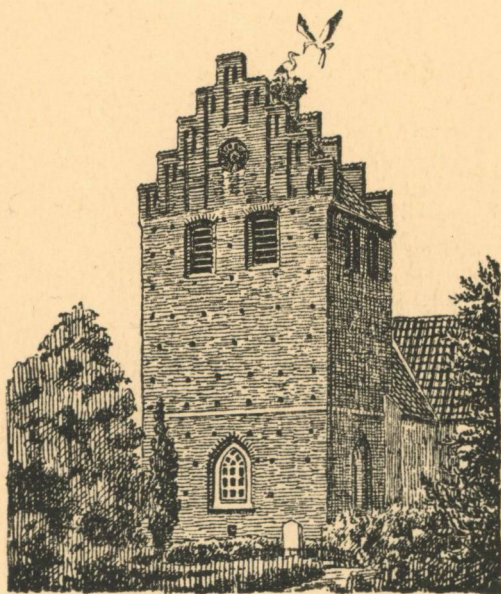

SØLLERØD BOGEN

1945

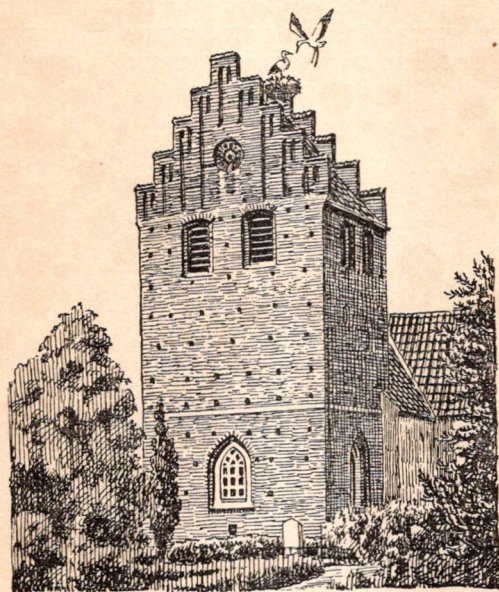

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR SØLLERØD KOMMUNE

SØLLERØDBOGEN 1945

SØLLERØD BOGEN

1945

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER MOGENS FUNCH
HOLTE 1945

OMSLAGSTEGNING AF *P. HOLM*
CLICHÉER: WENDT & JENSENS REPRODUKTIONSANSTALT M. FL.
TRYK: NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)
KØBENHAVN

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Aarsberetning for 1944—45	7
Kartografiske Træk af Geels Skovs Historie 1763—1927. Af Professor, Dr. polit. A. Howard Grøn	9
Genforeningsstenen i Søllerød Kommune og dens Historie. Af fhv. Finanshovedbogholder Hans Bjarne ..	28
Oldtidsminder og Oldtidsfund i Søllerød Kommune. (Slutning). Af Gartner A. Avnholt	38
Ejendommen »Koefoedsminde« og dens Ejere. Af fhv. Finanshovedbogholder Hans Bjarne	72
Hanne Nielsen, Danmarks dygtigste Bondekone. Af Arkivar, mag. art. Hans Ellekilde	86

AARSBERETNING FOR 1944-45

Paa Selskabets aarlige Generalforsamling i Maj 1945 redegjorde Formanden for Bestyrelsens Arbejde i Forretningsaaret fra 1. April 1944 til 31. Marts 1945; han omtalte de Artikler, som man paa det daværende Tidspunkt havde forbedret til »Søllerødbogen 1945«, og som vi hermed overrækker vore Medlemmer; han omtalte, at Selskabet havde medvirket til hos Beboerne at skaffe Sogneraadet Oplysning om Træer og Trægrupper, som egnede sig til at fredes, og der var forhandlet med Nationalmuseet og Turistforeningen om at faa Oldtidsfilmen forevist herude. I Sommeren 1944 havde Selskabet i Forening med Lyngby-Taarbæk historisk-topografiske Selskab en Udflugt med Ledsagere til Kanningaarden og Dronninggaard under Ledelse af Museumsassistent, Magister *Langberg*; i Sommeren 1945 var der — bl. a. paa Grund af de vanskelige Trafikforhold — ikke blevet afholdt den sædvanlige Udflugt, men der arbejdes paa i Stedet herfor at faa Oldtidsfilmen herud engang til Vinter, hvis der kan opnaas tilstrækkelig stor Tilslutning dertil.

Regnskabet for 1944—45 viste en samlet Driftsindtægt af 2.321 Kr. 50 Øre, hvoraf Medlemskontingenterne udgjorde 1.276 Kr., Tilskud fra Søllerød Kommune 800 Kr., Salg af »Søllerødbøger« 132 Kr.; en Gave 100 Kr. og andre Indtægter 13 Kr. 50 Øre. For Tilskud og Gaven bringer vi herved vor bedste Tak. De samlede Driftsudgifter havde været 2.236 Kr. 08 Øre, hvoraf Trykning og Klichéer til »Søllerødbogen« 1.892 Kr. 31 Øre, andre Tryksager, Porto, Udgifter til Udflugten o. l. ialt 343 Kr. 77 Øre. Der havde ikke været Udgifter til Forfatterhonorarer, da alle Artiklerne var leveret uden Honorar. Regnskabet var revideret og fundet rigtigt.

Ved Valgene blev de fratrædende Medlemmer genvalgt, og til Revisorer valgtes Aktuar *M. Løkkegaard* og statsautoriseret Revisor *A. Schöbel*.

Der har været en glædelig Fremgang i Medlemstallet, idet Selskabet nu (Oktober 1945) har godt 350 Medlemmer; paa det tilsvarende Tidspunkt i Fjor var der ca. 280. Vi henstiller meget til vore Medlemmer at virke kraftigt for Tilgang af ny Medlemmer, saa at vi kan blive i Stand til stadig at levere godt Stof til »Søllerødbogen«.

Ny Medlemmer kan — saa langt Oplaget strækker — faa de første »Søllerødbøger« (1942, 1943 og 1944) for 4 Kr. pr. Aargang. — Bogladeprisen er 5 Kr. Bestyrelsens Medlemmer og Kommunens 5 Biblioteker modtager Indmeldelser.

Medlemmernes Opmærksomhed henledes paa, at der med vor næste Aarbog — Søllerødbogen 1946 — vil følge en Medlemsfortegnelse og en Indholdsfortegnelse for fem Aar, saa at de fem Aarbøger kan indbindes i eet Bind.

Vi er taknemlige for Underretning, dersom Medlemmernes Navn, Titel eller Adresse ikke er rigtige i vore Forsendelser.

Holte i Oktober 1945.

BESTYRELSEN

<i>A. Avnholt,</i> Gartner.	<i>Hans Bjarne,</i> fhv. Finanshovedbogholder, Selskabets Formand.	<i>Hans Ellekilde,</i> Arkivar, mag. art.
<i>A. Howard Grøn,</i> Professor, Dr. polit.	<i>Erling Hoffmeyer,</i> Overbibliotekar, Selskabets Kasserer.	<i>P. Michelsen,</i> kgl. Hofjuvelerer.
<i>Carl Nielsen,</i> Viceskoleinspektør.	<i>A. Undén,</i> Kontorchef.	<i>O. Zehngraft,</i> Afdelingsingeniør.

KARTOGRAFISKE TRÆK AF GEELS SKOVS HISTORIE 1763—1927

Af A. Howard Grøn.

Johannes Mejers berømte Kort over det danske Rige, udfærdiget omkring Midten af det 17. Aarhundrede, har mange Steder Signatur for Skovforekomst, f. Eks. mellem Virum og Øverød. Signaturen er imidlertid saa groft tegnet, at den ikke giver nogen klar Forestilling om Skovenes virkelige Udbredelse. Den første egentlige Skovopmaaling i Danmark blev paabegyndt i 1763 under Ledelse af den brunsvigske Forstmand *Johann Georg v. Langen*, og den allerførste Opmaaling omfattede netop Skovene omkring Gammel Holte, herunder ogsaa Geels Skov.

I Forbindelse med den vaagnende Interesse for Landets Forhold, som fra Midten af det 18. Aarhundrede begyndte at gøre sig gældende i videre Kredse, beskæftigede man sig ogsaa med Skovenes Forfald og den samfundsmæssige Ulykke, det kunde føre til. Som Overjægermester havde *Carl Christian v. Gram* da Ansvaret for Driften af de kgl. Skove. Selv var han kun uddannet ved Jagtvæsenet. Han interesserede sig imidlertid levende for Skovdyrkningen, og han indsaa, at det for at bringe Skoven paa Fode vilde være nødvendigt at ansætte nogle skovdyrkningskyndige Mennesker som Skovridere. Han udvirkede derfor, at 8 unge danske Mænd i 1761 paa Statens Bekostning blev sendt til Tyskland for at blive uddannet i rationelt Skovbrug. Han ønskede endvidere til Danmark at faa indkaldt »et rigtigt forstkyndigt Menneske«, der kunde tilrettelægge Driften af de kgl. Skove efter de nye Principper, som allerede igennem nogen Tid havde været un-

der Udformning i Tyskland og Frankrig. Forhandlingerne herom resulterede til Slut i, at J. G. v. Langen, der tidligere fra 1737 til 1744 havde bistaaet Regeringen med Tilrettelæggelse af Skovdriften i Norge, i Oktober 1763 kom til Danmark. Med ham fulgte de 8 unge Mænd, som to Aar tidligere var blevet sendt til Uddannelse i Tyskland, samt to tyske Holzførstere.

Bistaaet af disse unge Mennesker gik v. Langen straks igang med Opmaaling af Skovene omkring Holte. Arbejdet blev paabegyndt midt i Oktober 1763 og var tilendebragt allerede midt i Marts 1764. Det opmaalte Areal omfattede Geels Skov, Ravneholmene, Søllerød Kirkeskov, Trørød Hegn, de nu forsvundne Skove mellem Trørød og Sandbjerg samt den østlige Del af Rude Skov, ialt 1820 Tdr. Land. Der maa have været arbejdet med utrolig Energi for paa den korte Tid, der endda omfattede den for Opmaaling ugunstigste Del af Aaret, at overkomme et saa stort Areal. Det originale Kort beror i Rigsarkivet. Det er tegnet paa Silketøj og smukt farvelagt. En fortrinlig Reproduktion foreligger i Ch. Lützens Bog: Den Langenske Forstordning. (Kbh. 1899).

Af v. Langens Kort fra 1763 er paa Fig. 1 (Side 11) gengivet et Udsnit, der omfatter Geels Skov. Dette Udsnit viser, at Skoven da udgjorde et kompakt Hele med i Hovedsagen blødt afrundede, men sine Steder dog noget uregelmæssige Grænser. Den nye Kongevej, der efter en ret Linie gennemskærer Skoven fra Syd til Nord, er stærkt fremtrædende. I en Bue øst om Kongevejen løber den gamle Vej, som Bønderne stadig skulde benytte. I Nutiden er den sydligste Del af denne Vej endnu tydeligt erkendelig som en Fordybning i Terrainet. Endnu længere mod Øst ses en Vej, der løber gennem en Dalsænkning. Paa v. Langens Kort har den Betegnelsen »den Nederste Jagt Vey«. Det er den endnu eksisterende Vej, som paa Skovkortet fra 1927 (se Fig. 9, Side 26) benævnes som Stenvejen. Mod Nord haves en tværgaaende Vej med Benævnelsen »Dronninggaards Veyen«. Den er omtrent, men dog ikke helt, sammenfaldende med den nuværende Søllerødvej. De andre tværgaaende Veje, der vises paa v. Langens Kort, har i Tidens Løb tabt Betydning. Endnu saa sent som i 1739

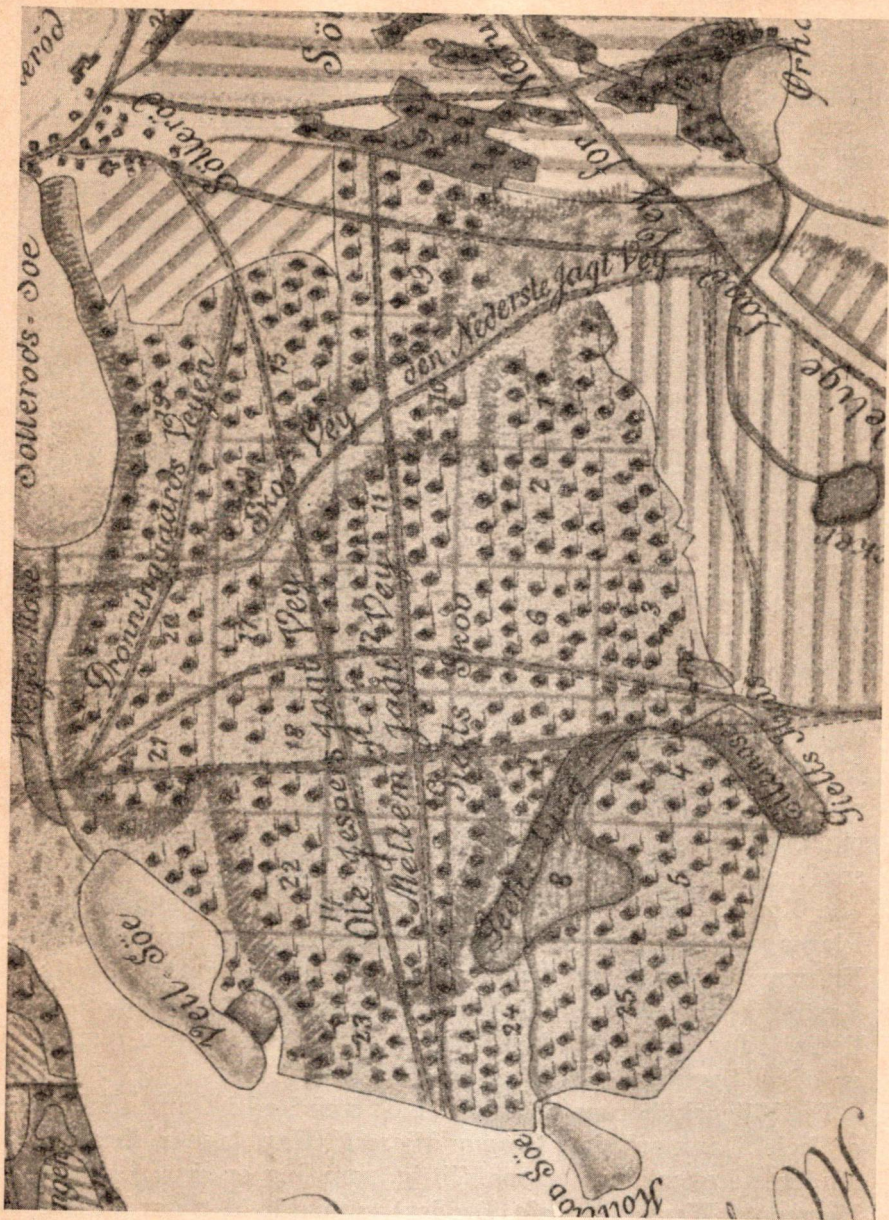

Fig. 1. v. Langens Kort over Geels Skov. 1763.

var almindelig Færdsel paa Kongevejen forbudt. Amtsforvalter Ulstrup i Hørsholm fik da Afslag paa en Ansøgning om, at hans Brud paa Vej til Bryllup i Hørsholm maatte benytte Kongevejen, da Landevejen mellem Brede og Hørsholm var i saa daarlig Tilstand, »at man ikke uden Hazard paa Heste og Vogn kan komme derigjennem.«

Skoven ses endvidere at være inddelt i Kvadrater med Numre fra 1 til 25. Det staar i Forbindelse med det Skovdyrkningsystem, som v. Langen vilde indføre. Den gamle, tilfældige Plukhugst, der bestod i, at man fældede Træer hist og her over hele Skoven, skulde afløses af en reguleret Hugst, saaledes at man i Løbet af et bestemt Tidsrum afhuggede alle Træer indenfor et skarpt afgrænset Omraade, medens Resten af Skoven blev holdt i Fred. Paa det totalt afskovede Omraade skulde saa ny Skov frembringes ved systematisk Saa-ning eller Plantning. Kvadratnettet paa v. Langens Kort viser Inddelingen af Geels Skov i saadanne Hugster. Hele Skoven skulde efter den af v. Langen opstillede Hugstplan forynges i Løbet af 100 Aar. Naar den blev inddelt i 25 Hugster, skulde da hver Hugst ryddes og genkultiveres i Løbet af 4 Aar og i den Rækkefølge, som var angivet ved Nummereringen.

Grundet paa talrige tekniske og økonomiske Vanskeligheder blev Arbejdet efter v. Langens Plan dog stillet i Bero fra 1776, og da man fra 1781 atter gik igang med at søge Tilstanden i de kgl. Skove forbedret, skete det efter andre Principper. Det var derfor kun Hugsterne Nr. 1, 2 og delvis 3, som naaede at blive behandlet efter v. Langens Forskrifter. (Se Kortet fra 1792, Fig. 2, hvor Arealet er betegnet som Plantage). Et enkelt Levn fra de af v. Langen her udførte Kulturer haves bevaret til Nutiden i Form af en stor Ægte Kastanie (den staar i Afd. 172 — se Kortet fra 1927, Fig. 9 — lige syd for Gangstien, ved Toppen af Syvtallet), men iøvrigt er de v. Langenske Plantninger forsvundet.

Da Videnskabernes Selskab i 1768 som Led i Opmaalingen af hele Danmark lod *Caspar Wessel* (Han tegner Kort og studerer Loven, han er saa flittig, som jeg er doven, skrev Hermann Wessel om sin Broder) opmaale det nordøstlige Sjælland, omfattede denne Maaling ogsaa Geels Skov. Paa

Wessels Kort fremtræder Skovgrænserne dog saa uskarpt, at man ikke i egentlig Forstand kan tale om et Skovkort.

I 1779 gik man igang med de saakaldte »Skovseparationer«, (Se Søllerødbogen 1944, S. 13 ff.) der ogsaa kom til at omfatte Geels Skov. Da Separationen var gennemført, de meget besværlige Udskiftningsaftaler fuldbyrdet og lovlige Hegn opført om de »forbeholdne« Skove, blev der for at tilvejebringe et Grundlag for den fremtidige Drift af de indfredede Skove foretaget en helt ny Skovopmaaling. Det skete for Geels Skovs Vedkommende i 1792. Det herved fremstillede Kort er gengivet paa Fig. 2.

Kortet viser, at Skovens Ydergrænser som Følge af Udskiftningen er blevet væsentligt forandrede. Grænserne følger overalt rette Linier, der mødes i skarpe Knæk. Selv ud imod Vejle Sø og Søllerød Sø er de naturlige Grænser blevet reguleret efter rette Linier. Mod Sydvest og Sydøst er der gjort dybe Indhug i Skoven for at skaffe Erstatningsjord til de Lodsejere i Virum og Søllerød, der ved Skovens Indfredning mistede Græsningsret. Mod Nordøst er der ogsaa afgivet en Del Jord. En Sammenligning med Kortet fra 1927 (Fig. 9) viser, at de da fastlagte Grænser i store Træk er de samme, som gælder i Nutiden.

Det originale Kort giver ved Farvesignatur Oplysning om Bevoksningsforholdene. De fleste Steder stod der gammel, tynd Bøgeskov. Paa Reproduktionen er det erkendeligt ved Betegnelsen B₁ omgivet af en Cirkel. v. Langens Plantninger i den sydlige Del af Skoven er vist med særlig Signatur, som det ogsaa fremgaar af Reproduktionen. Hverken det stærkere fremtrædende, store, eller det svagere fremtrædende, mindre Rektangelnet har noget med selve Skovtilstanden eller den fremtidige Skovdyrkning at gøre. Disse Net har blot tjent som Støttepunkter for Opmaalingen og Korttegningen.

I 1804 blev der vedtaget nye Planer for Driften af de kgl. Skove i det nordøstlige Sjælland. Ved disse Driftsplaner tog man klart Sigte paa at indføre de regulære Hugsters System. Man ønskede at tilvejebringe skarpt afgrænsede, ensartede og ensaldrende Bevoksninger, idet den gamle Skov stykkevis blev borthugget efter rette Linier og ny Skov frembragt ved

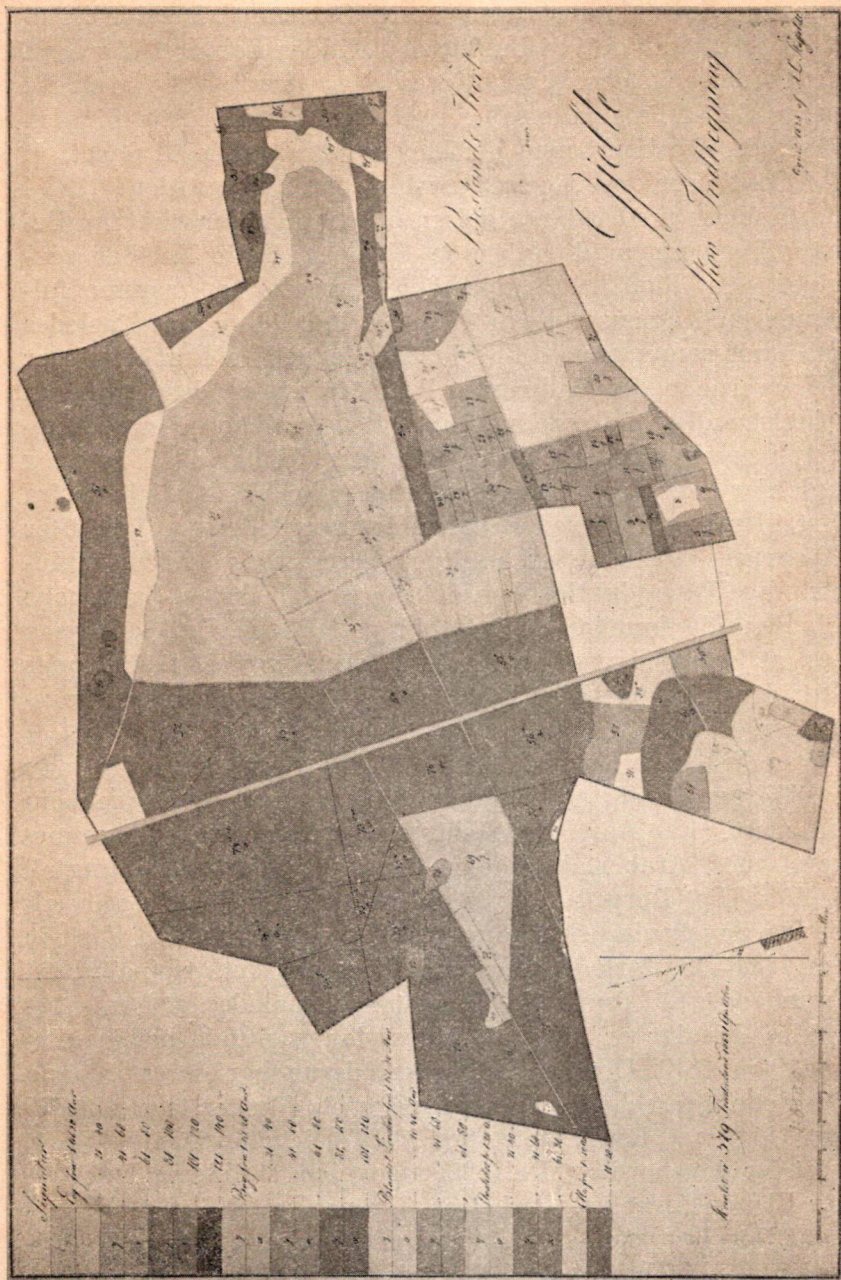

Fig. 3. » Bestands-Kort^o over Geels Skov. 1825.

kunstige Kulturforanstaltninger. Af Skovens Udseende i Nutiden fremgaar det, at det ogsaa i Tidens Løb er lykkedes i det Store og Hele at gennemføre dette System. Det var stærkt paa Tale at lade udfærdige nye Skovkort til Støtte for den ændrede Skovdrift, men det blev foreløbig ikke til noget.

Et nyt Kort over Geels Skov blev først fremstillet i 1825 i Forbindelse med Udarbejdelsen af en Plan for Skovens Behandling gennem de følgende 120 Aar. Dette Kort er gengivet paa Fig. 3. Skovens ydre Grænser er sammenfallende med Grænserne fra 1792. De indre Veje har ligeledes saa godt som uændret Forløb. Den egentlige Forskel ligger i Farverne og Signatureerne. Dette fremgaar desværre kun ufuldstændigt af Reproduktionen. Bevoksningerne er søgt opdelt i regelmæssige Figurer. Hver Træart har sin Farve, og indenfor hver Farve bruges yderligere en Skala, stigende fra lyst til mørkt, hvorved Bevoksningernes Alder, opgjort efter 20-aarige Aldersklasser, anskueliggøres. Selv af den ufuldstændige Reproduktion kan det dog ses, at den v. Langenske Plantage da frembød et meget broget Billede. Det kan ogsaa ses, at hele den vestlige Del af Skoven samt et Bælte langs Østsiden af Kongevejen bestod af 80—100-aarige Bøgebevoksninger.

Paa Fig. 4 er gengivet et Kort, der viser, hvorledes man i 1827 tænkte sig at behandle Skoven med Hugst igennem de næste 120 Aar. Bevoksningerne er træartsvis nummereret med Arabertal. Under disse er anført et Romertal, f. Eks. II p. Derved angives, i hvilken Periode den paagældende Bevoksning skal forynges. II p vil sige anden Periode fra 1839—59. Perioderne er endvidere paa det originale Kort fremhævet ved forskellig Farvestyrke, saaledes at første Periodes Arealer er mørkest. Hugstplanen skulde gælde allerede fra 1819. Det er derfor Perioderne har deres Udgang fra dette Aar, selv om »Bestands Kortet« først er tegnet i 1825 og »Hugningsplan Kortet« først i 1827. Bøgebevoksning Nr. 1, vest for den nordlige Del af Kongevejen, skulde saaledes efter Planen forynges i Løbet af Aarene fra 1819 til 1839, medens Bøgebevoksning Nr. 14 paa den modsatte Side af Kongevejen skulde bevares til Perioden 1919—1939. Den gamle

Bøgebevoksning mellem Dronninggaardsvejen (Søllerødvej) og Søllerød Sø skal falde i fjerde Periode 1877—1897, og den v. Langenske Plantage i femte Periode 1899—1919. Saaledes planlagde man dengang Hugsten langt ud i Fremtiden, for at sikre ogsaa kommende Slægter et regelmæssigt, varigt Hugst-udbytte.

Det kom imidlertid til at gaa anderledes, saaledes som det fremgaar af Fig. 5, der er en Reproduktion af et nyt »Bestandskort« fra 1844. De ydre Grænser er uforandrede fra 1825. Arealangivelsen er ogsaa den samme: 379 Tdr. Land og 10.881 Kvadratalen. Af Bevoksningssignaturen fremgaar det imidlertid, at man siden 1825 har forynget ikke alene Bøgebevoksningerne Nr. 1, 2 og 3 (paa Kortet fra 1844 Nr. I,13 og II,13 og III,34) som planlagt i 1827, men ogsaa Nr. 14 (II,14 og 15), der skulde have været bevaret til efter 1919. De gamle Bøgebevoksninger, der nu staar langs hele den østlige Side af Kongevejen, samt Bøgene vest for den nordligste Del af Kongevejen, er saaledes blevet til i Tiden mellem 1825 og 1844, sandsynligvis nærmest ved 1844. Bevoksningskortet viser, at der dog endnu i 1844 var levnet et betydeligt Areal af den gamle, oprindelige Bøgeskov (de mørkeste Stykker). Paa Grundlag af »Bestandskortet« fra 1844 blev der i 1845 udarbejdet et nyt »Hugningsplans-Kort«, der er gengivet paa Fig. 6. Der regnes med 5 Foryngelsesperioder à 20 Aar. Man har aabenbart ment, at der i den forudgaaende Periode var hugget lovlig voldsomt, for der sættes slet intet Areal til Foryngelse i Løbet af den første Periode til 1864. Til Gengæld agter man at tage saa meget kraftigere fat i anden Periode. Da skal alt, hvad der er tilbage af gammel Bøgeskov, falde. De paagældende Arealer er paa Kortet betegnet med b^2 . Der gøres dog en Undtagelse med Bevoksningen ud mod Vejle Sø (I,12). Til Trods for, at den i 1845 maa have været over 100 Aar gammel, skal den bevares endnu i 100 Aar. Saadan kom det imidlertid ikke til at gaa. Den Bøgebevoksning, som nu staar ud imod Stationsvejen, er nok noget, men ikke væsentligt yngre end Bøgene omkring den nordlige Del af Kongevejen. Foryngelsen af den gamle Bevoksning maa derfor være blevet iværksat kort efter 1845. Foryngelsesplanen for

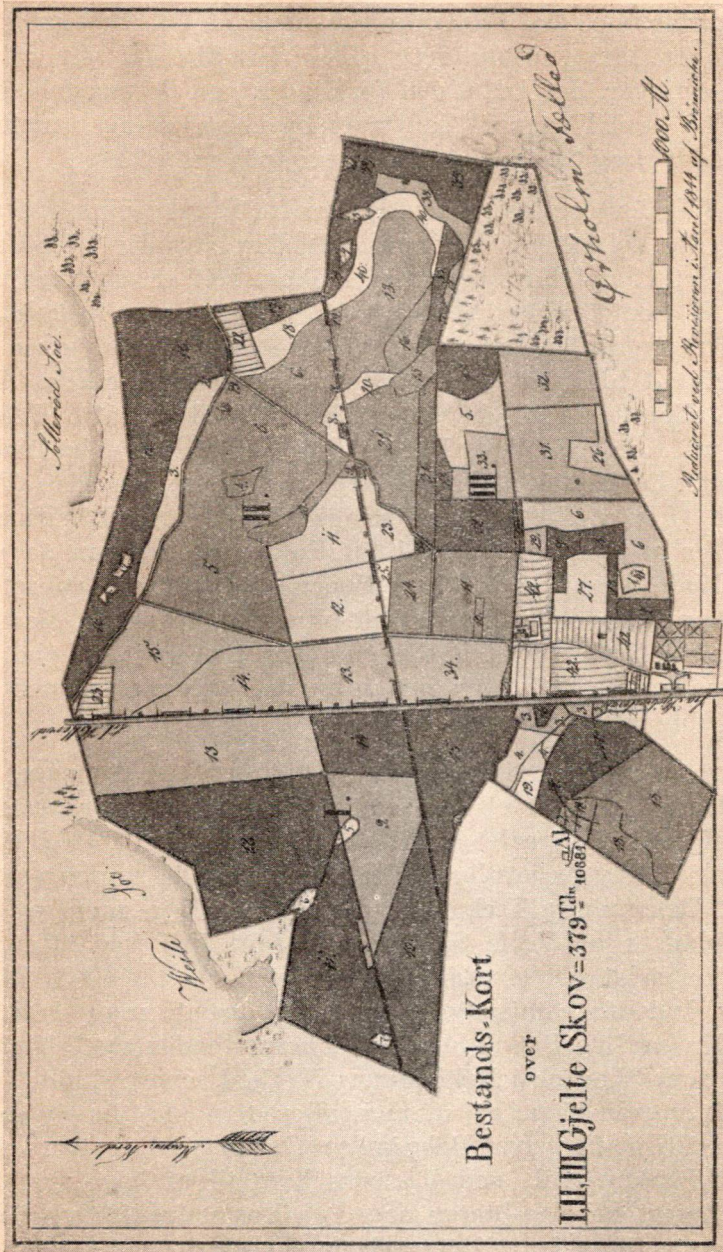

Fig. 5. »Bestands-Kort» over Gjeels Skov. 1814.

Perioden fra 1864 til 1884 synes derimod at være blevet overholdt ret nøje. Det fremgaar saavel af et nyt Bevoksningskort, der blev udarbejdet i 1880 (se Fig. 7), som af de Bevoksninger, der i Nutiden forefindes paa de paagældende Arealer. Som Eksempel kan tages Bøgebevoksningen mellem Søllerødvej og Søvej. Den maa være født ca. 1870.

I 1877 blev der fastsat nye Regler for Planlægning af Hugsten i de kgl. Skove. Efter disse Regler blev der i 1880 udarbejdet et nyt Kort over Geels Skov. Det er gengivet paa Fig. 7. Kortet viser, at der siden 1844 er sket betydelige Ændringer. Indhakked i det sydøstre Hjørne af Skoven er blevet udfyldt ved Erhvervelse af »Ørholm Fælle«. Det skete allerede i 1860, da Staten i Henhold til Lov af 8. Decbr. 1859 af Chr. og Mich. Drewsen for 6.300 Rigsdaler købte Ørholm Fælle og Ørholm Skov paa tilsammen 31½ Tdr. Land. Ørholm Fælle blev straks tilplantet med skiftende Rækker af Rødgran og Bøg, en Kulturmetode, som da var paa Mode. I Tidens Løb blev Bøgene dog helt overvokset af Granerne, saa det endte med at blive ren Granskov. Med en Alder paa godt og vel 70 Aar var denne udlevet. I Løbet af Aarene op til 1942 blev den afhugget og erstattet med en Plantning af Skovfyr.

Kortet fra 1880 viser endvidere, at der ved Anlægget af Nordbanen er sket et voldsomt Indgreb i den nordvestlige Del af Skoven. Arealet hertil blev eksproprieret i 1862. Herefter blev Skovens vestligste Del totalt adskilt fra den øvrige Skov. Den mindre Trekant, der kom til at ligge mellem Stationspladsen og Vejle Sø, blev 11. Juni 1867 ved offentlig Auktion solgt til Generalkonsul Westenholz for 2.600 Rigsdaler. Indenfor Statsadministrationen drømte man da ikke om den særlige Betydning for Folkesundheden og Udflugtslivet, som Skovene i Københavns Nærhed senere skulde faa. Det fremgaar bl. a. af, at man allerede i 1857 havde solgt Ordrup Krat til privat Bebyggelse. Det betydeligt større, firkantede Skovareal, som ligeledes kom til at ligge vest for Banelinien, beholdt Staten dog. Paa Kortet fra 1880 har det for første Gang faaet Betegnelsen »Tyvekrogen«.

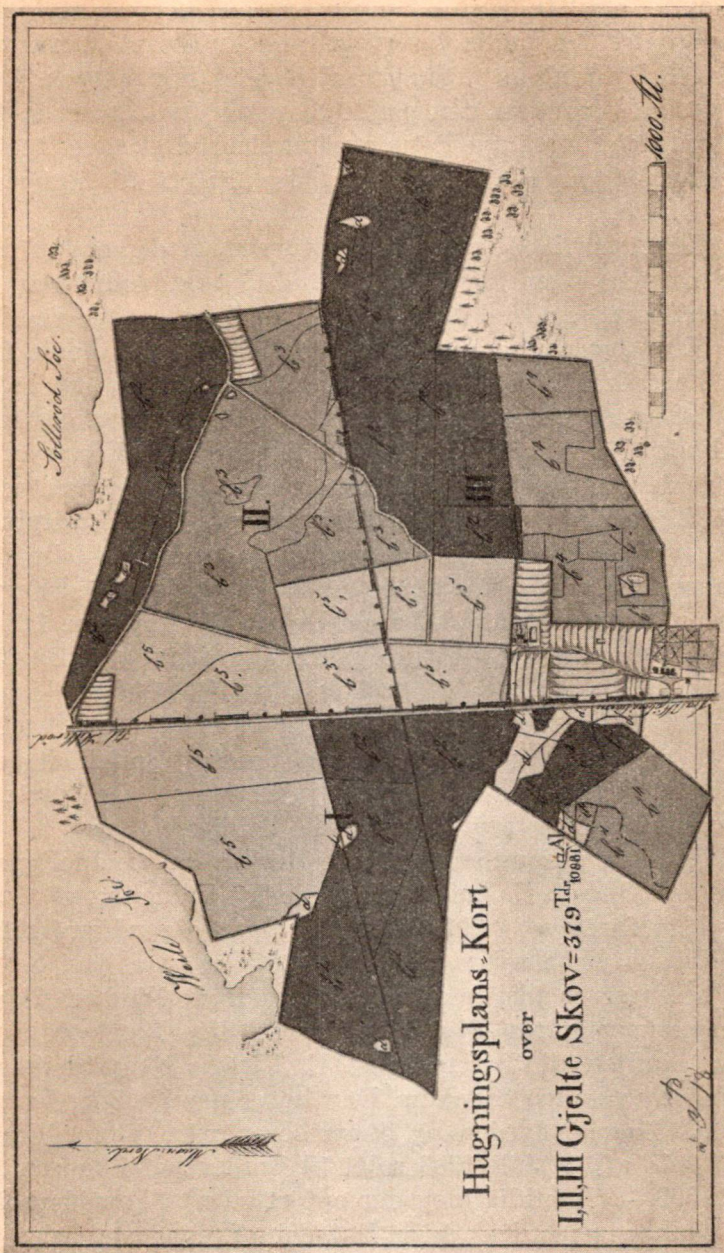

Fig. 6. Hugningsplans-Kort over Geels Skov, 1845.

Et andet stort Indgreb i Skoven er gjort derved, at Tjenestejorden til det gamle Skovfogedsted er blevet stærkt udvidet ved Rydning af et Skovareal vest for Kongevejen. I det nordøstlige Hjørne af den gamle Skovfogedlod er der endvidere opført et stort nyt Bygningskompleks. Det skete i 1866, da Skovridergaarden »Geelshus« blev opført til Skovrider H. C. Ulrich.

Af Kortet fra 1880 fremgaar det iøvrigt, at der endnu dengang næsten ingen Bebyggelse fandtes umiddelbart op til Skovens Grænser. Mod Nord haves kun Bygningerne ved Nyholte Kro. Jorden ud mod Søllerød Sø er delt i nogle faa, store Parceller. Mod nordvest langs Stationsvejen er der ud over Stationsbygningerne kun en enkelt Bygning, og mod Syd ligger der kun nogle faa Bygninger op til Kongevejen.

Efter de nye Planlægningsregler fra 1877 tjener Skovkortet fra 1880 samtidig som »Bevoksningskort« og »Hugstplanskort«. Skoven er inddelt i skarpt afgrænsede »Afdelinger«, der hver for sig skal udgøre Behandlingsenheder. Ved Farvesignatur er det vist, at f. Eks. en Del af Afdelingerne 116 og 122 skal forynges i Løbet af Tiaaret til 1890, og at Bøgebevoksningen i Afdeling 111 skal forynges i Løbet af Tiaaret 1890—1900. Videre gik man ikke i Planlægning af Hugsten. Man havde omsider forstaaet, at det var illusorisk at budgettere for mere end 20 Aar ud i Fremtiden. De første to Bestemmelser blev udført, den sidste heldigvis ikke.

I 1905 blev der udfærdiget nye Regler for »Inddelingen« af de kgl. Skove. En hertil svarende ny Inddeling af Geels Skov blev foretaget i 1912. Der blev samtidig udfærdiget et nyt Kort over Skoven. Det er gengivet paa Fig. 8. De ydre Grænser er tilsyneladende uforandrede. Ved et nøjere Eftersyn konstateres dog ikke uvæsentlige Forskydninger. Tjenestejorden til Skovrider H. C. Ulrichs Skovridergaard har faaet en anden Signatur. Den hører nemlig ikke længer med til Skoven. Jorden og Skovridergaarden blev allerede ved Skøde af 18. Juli 1903 solgt til Kontorchef Suenson for Kr. 45.500,—. Samtidig blev der opført en ny Skovriderbolig, »Geelsvang« paa den østre Halvdel af Tjenestejorden til Røjlshus. (Afd. 137). Kortet viser, at Broderparten af den

tidligere Skovriderjord allerede i 1912 var udstykket og Skovridergaardens Villakvarter i fuld Udvikling. Herom kan siges meget baade godt og ondt.

Mod Vest er Jernbanens Areal blevet kendeligt udvidet. Desuden er Stationsvejen blevet bredere. Hertil blev der i 1910 eksproprieret en Jordstrimmel langs Skovens Nordvestside. Langs Nordgrænsen ud mod Søllerød Sø er Villabebyggelsen praktisk talt helt fuldbyrdet, og der er opstaaet en ny Færdselsvej mellem Søllerødvej og Søvej (paa Grænsen mellem Afd. 138 og 139), foreløbig dog kun som en Skovvej. Udstykningen af Arealerne langs Skovgrænsen ud imod Virum Bys Jorder er ogsaa godt igang.

De gamle Afdelinger fra 1880 er blevet delt i et større Antal med Numre fra 136 til 176. Den paatænkte, fremtidige Behandling af Skoven markeres ligesom tidligere ved Farvesignatur, men nu kun for 15 Aar frem i Tiden. De gamle Græner paa den vestlige Halvdel af Ørholm Fælle (Afd. 174) skal falde inden 1927. Af den gamle Bøgeskov skal kun Afd. 153 forynges. Begge disse Foryngelseshugster blev ogsaa iværksat. I Afd. 174 gror der nu Skovfyr og Rødgran, i Afd. 153 unge Ege, som blev saaet i 1919. Brændselsnøden under den første Verdenskrig medførte imidlertid, at det blev nødvendigt at hugge meget mere end planlagt i 1912, saaledes hele den store Bøgebevoksning, der udgjorde Afdeling 162. Her staar nu ung Granskov, hvori de første Tyndingshugster allerede har været iværksat. Hele den nordvestlige Del af Kortet fra 1912 er belagt med en helt ny Signatur, visende stiliserede Bøgetræer. Denne Signatur markerer, at de paa-gældende Bevoksninger fremtidig skal behandles som Lystskov. Man har her et direkte Vidnesbyrd om, at man i Landbrugsministeriet omsider var blevet klar over, at Statsskovene kan tjene andre og vigtigere Formaal end Produktion af Brænde og Gavntre. Foruden selve Lystskovdistriktet er der paa Statens Skovdistrikter siden 1905 afsat ca. 800 ha som særlige Lystskovbevoksninger.

Efter Forløbet af den første 15-aarige Driftsperiode blev der i 1927 udarbejdet et nyt Kort over Geels Skov. Det er gengivet paa Fig. 9. Det viser ingen større Ændringer

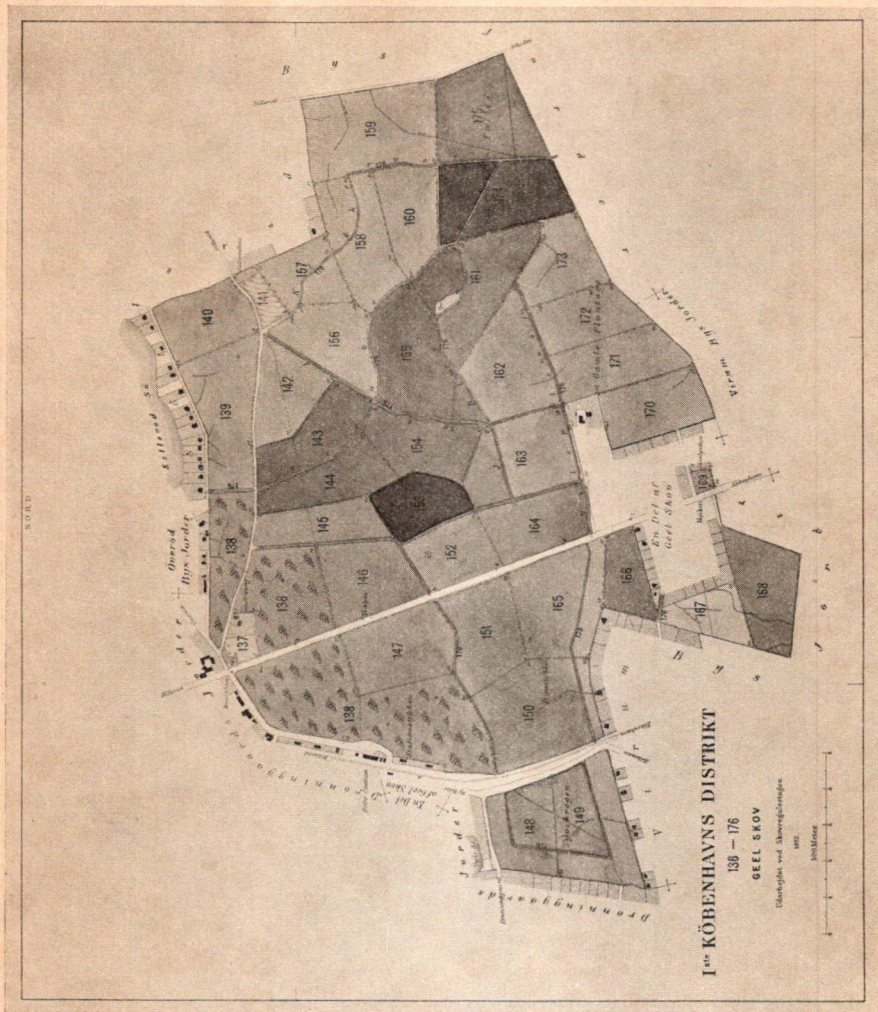

Fig. 8. Bevolnings- og Afdelingskort over Geels Skov. 1912.

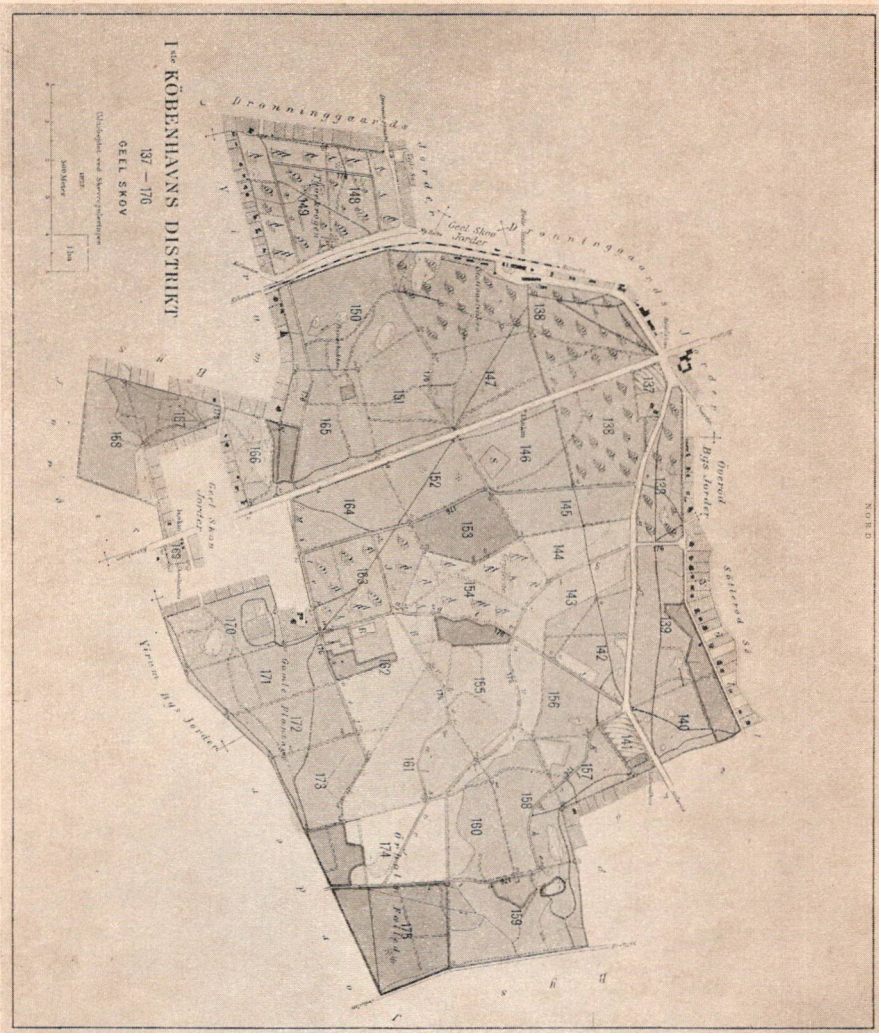

Fig. 9. Bevoknings- og Afdelingskort over Geels Skov. 1927.

fra 1912. Visse Smaaændringer kan dog konstateres. Søllerødvejen er blevet reguleret. I den Anledning blev der i 1914 taget 0,79 ha fra Skoven. Samtidig blev Forbindelsesvejen mellem Søllerødvej og Søvej udvidet og gjort til offentlig Vej. Det mest bemærkelsesværdige er, at Lystskovsignaturen er blevet udstrakt over betydeligt større Arealer end i 1912. Hele Tyvekrogen skal nu behandles som Lystskov. Det samme gælder for de smukke Blandingsbevoksninger af Rødgran, Ædelgran og Skovfyr i Afd. 154. Endvidere skal der værnes særligt om den interessanteste og smukkeste af alle Skovens Bevoksninger, der staar i Afd. 163. Her vokser der et betydeligt Antal meget store og meget smukke Lærk i Blanding med Bøg og enkelte Ær. Bevoksningen stammer fra Foraaret 1800, da Arealet blev beplantet med 3 Aar gamle Lærk. Disse er saaledes nu 148 Aar gamle. De indblandede Bøge blev formentlig saaet i 1839. Bevoksningen har saavel skovbrugshistorisk som skovdyrkningsteknisk stor Interesse, og det er en Selvfølge, at den søges bevaret paa ubestemt Tid. Som Bebyggelsen omkring Holte og som Turist- og Friluftslivet omkring København har udviklet sig siden 1927, er det et Spørgsmaal, om ikke hele Geels Skov burde udlægges som Lystskov. I Realiteten behandles den ialt væsentligt som saadan, men en officiel Stadfæstelse var dog ønskelig.

Hvad der er sket efter 1927 falder udenfor nærværende Redegørelse for Geels Skovs kartografiske Historie. Det skal blot anføres, at Tjenestejorden til Søllerødhus Skovløbersted for nogle Aar siden er blevet udlagt som Ridebane, og at Tjenestejorden til det forlængst forsvundne Røjlsbus nu er Raadhusplads.

GENFORENINGSSTENEN I SØLLERØD KOMMUNE OG DENS HISTORIE

Af *Hans Bjarne*.

Det er i disse Dage, da dette skrives, 25 Aar siden Kongen den 9. Juli 1920 underskrev Traktaten mellem Danmark og de Allierede, hvorved de sønderjydske Landsdele folkeretligt blev genforenet med Danmark, en Begivenhed, der vel er den største og glædeligste, vor Slægt indtil da havde oplevet, og som blev fejret i hele Landet ved Klokkeringning, Takkegudstjenester og Folkefester; der blev da ogsaa i den følgende Tid i næsten hvert Sogn i Landet rejst Mindestene — Genforeningsstene — til stedse Erindring om denne glædelige Begivenhed. Og nu i Aar — Jubilæumsaaret — blev Begivenheden mindet ved det store Stævne i Kongeskansen paa Dybbøl i Overværelse af Kongefamilien.

Historisk-topografisk Selskab har villet erindre dette Jubilæum, ved at vi for vore Medlemmer redegør for, hvorledes Spørgsmaalet om Genforeningsstenen i Søllerød Kommune blev rejst, Stenen tilvejebragt, udsmykket o. l. Dens Historie maa ikke blive glemt.

Det var Sønderjydsk Forening for Holte og Omegn — dens Formand var dengang Overlærer *J. P. Hørning* — som i 10-Aaret for Genforeningen indbød til et Møde herom paa Ny Holte Hotel i Februar Maaned 1930; der deltog i dette indledende Møde henved 20 Repræsentanter for forskellige lokale Foreninger. Ved det næste Møde, den 12. Marts, blev der konstitueret en Komité, som kom til at bestaa af Gaardejer *M. S. Christensen*, Skovly, Ingeniør *L. G. Dalhoff*, der var Komitéens Formand, Fru Magister *Ellekilde*, Fru Skovrider *Holten*, Overlærer *J. P. Hørning*, Overlærer *V. Kierkegaard*,

der var Komitéens Kasserer, Fru Magister *Lorenzen* og Fabrikant *A. Pfeiffer*. Allerede den 22. Marts udsendte Komitéen sit Opraab til Kommunens Beboere om at yde Støtte til Rejsning af en Genforeningssten, som det var Tanken at afsløre ved en Højtidelighed den 15. Juni, selve 10-Aarsdagen for Genforeningen. Opraabet indledte som Motto med disse Linier af *Henrik Pontoppidans* skønne Digt ved Genforeningen:

»Det lyder som et Eventyr, et Sagn fra gamle Dage:

En røvet Datter, dybt begrædt, er kommet frelst tilbage!«

Og Tilliden til, at Beboerne vilde slutte op om Opgaven, blev ikke skuffet: over 2000 Beboere fra saavel Kommunens østlige som vestlige Del bidrog til de betydelige Udgifter, som var forbundet med Stenens Erhvervelse og navnlig med dens Transport og Opstilling m. v. Beløbene blev af Komitéens Medlemmer efterhaanden indbetalt til Holte Bank. Der indkom ialt ved Indsamlingen 3.138 Kr. 80 Øre, heri lidt indvundne Renter.

Saa var det om at gøre at finde en passende Sten; der var først tænkt paa den store Sten, som ligger i Gymnasiets Gaard; men under Komitéens Søgning kom Tilfældet den til Hjælp, idet fhv. Købmand *Anders P. Larsen* i Trørød henvendte sig til den og meddelte, at han i sin Grusgrav i Nyvang havde, hvad den søgte. Komitéen tog Stenen i Øjesyn; det var ikke meget af den, der dengang ragede op over Jorden, men der blev hurtigt Enighed om at lade den udgrave, og efterhaanden aabenbares dens vældige Dimensioner og sjældne Skønhed. Alle i Komitéen var enige om, at her, alt-saa indenfor Kommunens egne Grænser, fandtes Stenen, som kunde blive et værdigt Minde om Genforeningen; den blev undersøgt af Magister *Hans Clausen*, Universitetets mineralogiske Museum, som karakteriserede den som stærk glimmerholdig graa Gneis, hvis Modstandsdygtighed mod Vind og Vejr han sagde god for. Den maaler ca. 3,3 Meter i Bredden, 2,3—2,5 Meter i Højden og ca. 2 Meter i Dybden; dens Vægt anslaaes til knapt 50.000 Pund, og det er vist den største Genforeningssten i Landet.

Det vilde nu være spændende at faa besvaret det Spørgsmaal, hvorfra i Norden denne »tavse« Sten for Tusinder af Aar siden med Isen er kommet hertil; da den jo er af Gneis, som tilhører Jordskorpens allerældste Dannelser, og som er meget udbredt i Skandinavien og Grønland, saa kunde den for saa vidt godt være kommet mange Steder fra; men i Nærheden af den laa en anden, ikke slet saa »tavs« Sten af en rødlig Bjergart, og den kan efter Geologers Sigende kun stamme fra Egnene omkring Aalandsøerne; saavidt jeg, der jo ikke er Fagmand paa dette Omraade, kan se, maa den røde Sten være Rød Østersøkvartsporfyr; man har aldrig set de Klipper paa Havbunden ved Aalandsøerne, hvorfra den er kommet, men da Stenene er spredt vifteformigt ud over Egnene omkring den sydlige Del af Østersøen, kan man ved at forlænge Linierne bagud til Viftens Toppunkt, pejle sig til det Sted, hvorfra de maa være løsrevet. Genforeningsstenen tør altsaa herefter antages enten at have passeret Aalandsøerne med Isen, da Danmark opstod af Istidens Moræner, eller i Tidernes Morgen at være opstaaet dér under uhyre Temperatur- og Trykforhold, og senere være transporteret hened med Isen, i begge Tilfælde sammen med den røde Sten, der fandtes ved Siden af den.

Denne store Gneissten blev i April købt af Købmand Anders Larsen for 400 Kr., og han paatog sig de nødvendige Ud- og Afgravninger og Ulemper iøvrigt.

Saa var der Spørgsmaalet om, hvor Stenen skulde staa: paa et Møde den 15. Maj var det et eenstemmigt Ønske, at Stenen efter Forslag af Arkitekt *Thomas Havnig*, der ydede den kunstneriske Assistance, maatte faa sin Plads, hvor den nu findes, paa den aabne Fortovsplads foran Skovgården, dér, hvor Søllerødvejen og Øverødvejen støder sammen udfor Ny Holte Hotel; man fandt denne Plads særlig velegnet, ikke alene rent landskabeligt set, men ogsaa fordi Stenen saa at sige vilde komme til at staa ved alfar Vej, ved al øst-vest-gaaende, og nær al nord-syd-gaaende Trafik i Kommunen. Man ansøgte Kommunen om at give Tilladelse til at opstille Stenen paa dette Sted og om, at Kommunen som sit Tilskud vilde paatage sig den fornødne Betonunderstøb-

ning for Stenen og de fornødne Reguleringsarbejder ved Pladsen samt at den vilde overtage Stenens og Stedets fremtidige Vedligeholdelse; dette har Sogneraadet i en Skrivelse af 23. Maj 1930 erklæret sig villig til. Stenen blev anbragt ca. 1 Meter ind paa Skovens Grund, hvad Landbrugsministeriet havde givet sit Samtykke til.

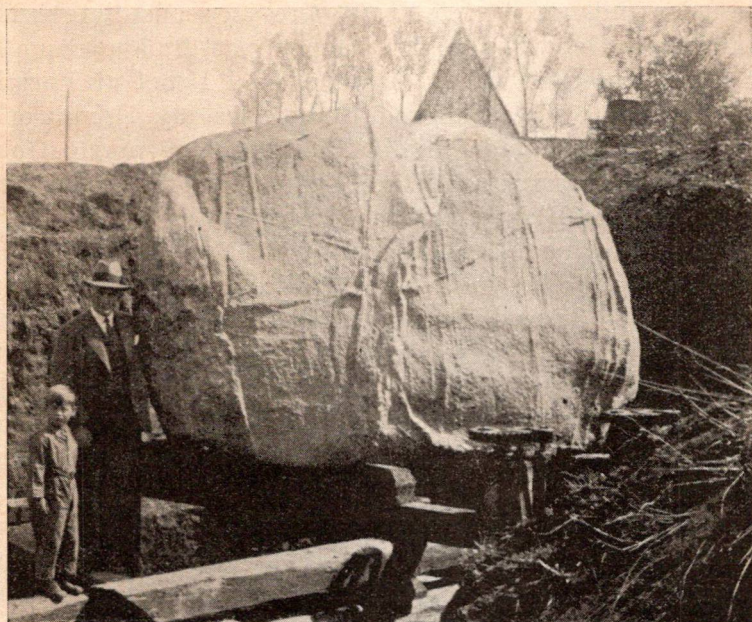

Fig. 1. Genforeningsstenen i Grusgraven.

Saa var der det meget vigtige tilbage at faa dette »Fjæld paa Vandring«, som Overlærer Kierkegaard i en Artikel i »Søllerød Juleblad 1930« har kaldt Transporten fra Grusgraven til Blivestedet; Komitéen indhentede og akcepterede et Tilbud fra Faleks Redningskorps, der paatog sig for en Pris af 1935 Kr. at optage Stenen i Grusgraven, læsse den paa Blokvogn, transportere, aflæsse og opstille den paa sin Plads; Komitéen skulde stille en Damptrømler med Fører til Disposition til Bugseringen. Den 18. Maj var Stenen fuldstændig udgravet, afbanket og syret, saaledes at Redningskorpset

Dagen efter kunde begynde paa sit Arbejde med at klodse Stenen op; i Løbet af en Dag var den paa to Profiljernstraverser ved Hjælp af fire høje Dunkrafte hævet op af Udgravningen og yderligere hævet ca. en halv Meter, saa at Blokvoغن senere kunde skydes ind under Stenen; under disse Arbejder var Pressen indbudt til at besigtige Stenen, og mange Mennesker, baade inden- og udensogns, besøgte Grusgraven i de Dage; der indkom dør 66 Kr. 52 Øre i en opstillet Mælke-spandsbøsse. Den 29. Maj laa Stenen paa Blokvoغن, der var lagt Jernplader under Hjulene, og i Løbet af Formiddagen den 30. blev Søllerød Kommunes ny Damptromle spændt for; den kunde imidlertid ikke alene magte Opgaven, og Redningskorpsets store Kruppvoغن blev yderligere spændt for, saa Blokvoغن med Stenen blev trukket ud af Grusgraven op paa Landevejen, og den 9 Kilometer lange Transport skulde begynde. Man turde ikke vælge den korteste Vej om ad Trørød, da man saa skulde over en Bro, der næppe vilde kunne bære den uhyre Vægt; Stenen maatte køres ad Sandbjergvejen ud til Kongevejen. Denne Rejse med alle dens Besværligheder og Uheld er imidlertid et helt Kapitel for sig, som jeg har fundet Anledning til at beskrive lidt udførligt.

Paa Landevejen ved Grusgraven gik det den 30. Maj endnu et lille Stykke godt, men saa skar Blokvoغنens Hjul sig gennem Jernpladerne paa Vejbanen og gennem Vejbelægningen og stod uhjælpe ligt fast; Damptromlen snurrede rundt paa Stedet uden at trække, Koblingen paa den store Kruppvoغن sprang, og en Staalwire sprængtes; udfør Kirsebærlunden gik det hele i Staa, og alle de, som ud paa Aftenen afventede Stenens Ankomst, blev skuffet, det var bl. a. et Selskab, som fejrede Holte Grundejerforenings 25-Aars Jubilæum paa Hotellet, og alle, som havde fulgt Radio-Aftenavisens Meddelelse om, at Stenen var paa Vej. Den næste Dag, den 31. Maj, tog man fat paany; man var klar over, at den Trækkraft, der hidtil havde været til Disposition, var utilstrækkelig; med det daværende Vejudvalgs Formand, Gartner *Lendals* og Kommunens Ingeniørers Hjælp fik man laant Københavns Amts Vejvæsens store Damptromle; den stod

paa Strandvejen ovre ved Klampenborg, men ved Middagstid var den paa Stedet og blev spændt for, man var vis paa, at den alene kunde klare Situationen; men Kolossens uhyre Vægt var den for stor: Forpartiet af Tromlen løftedes op og Hjulene snurrede rundt, som om Vejen var smurt med Olie. Saa blev begge Damptrømler spændt for, og saa skred det ad Kongevejen mod Holte; kun ved Høsterkøb Kirke var der lidt Vanskelighed, som blev overvundet. Det var et sælsomt Tog, der den Nat rullede ned ad Rudersdals Bakke under Drøn, Røg og Damp fra de to Damptrømler. »Rundt om den graa Kæmpe, der lignede et sovende Fabeldyr,« skriver Kierkegaard, »myldrede som Lygtemænd de smaa Mennesker: nogle med Haandlygter, andre i Biler, der saa ud som Legevogne ved Siden af Kolossen, og flest med Cyklen ved Haanden . . .«. Folk skulde have at vide og se, hvad der var paa Færde; en Nordmand, der opholdt sig som Gæst i et Hjem ved Kongevejen, udbrød: »Hvad! Ligger I dér og kører rundt med Fjældene paa Vejene i Danmark?«; han var nok vant til at se Klipper, men ikke, at man kørte rundt med dem. Kl. 12¹/₂ Nat var Stenen naaet til sin fremtidige Plads, efter i to Døgn at have tilbagelagt den 9 km lange Rejse.

Det lysnede i Øst, før Stenen ved 4-Tiden om Morgenen var sat af paa en Opklodsning, og Trømlerne og Blokvognen kunde køre hjem. Den 3. Juni stod Stenen paa sit Cementfundament, og Kommunen begyndte sit Arbejde med Pladsens Regulering og Skovgærdets Omsætning.

Der indkom en Mængde Forslag til, hvad der nu skulde staa paa Stenen, saa den selv kunde fortælle, hvad den stod der for, og Komitéen valgte til Slut at lade Billedhugger *Brentegani* indhugge Danmarks og Slesvigs Vaaben under en Krone og et Vers af Overlærer Kierkegaard, som senere skal blive citeret.

Saa kunde endelig Afsløringen finde Sted den 15. Juni Kl. 16 under de festligste Former, bl. a. havde Københavns Kommandant givet sit Samtykke til, at 1. Artilleriregiments Musikkorps maatte medvirke ved Afsløringen. Først talte Komitéens energiske Formand, Ingeniør *Dalhoff*, sidst Sogneraadets Formand, Gaardejer *F. Clausen*, som paa Kommu-

nens Vegne modtog Stenen. Hovedtalen blev holdt af Professor *Vilhelm Andersen*; efter at han med Liv og Aand havde talt om den Mulighed at have sat *Danmarks Bod* paa Stenen, sluttede han saaledes:

»Denne Sten er ikke fremdraget af sit Oldtidsleje i Grusgraven og ført herhen ved Alfarvejen for at være et Billede paa Tidens Storhed og Menneskets Lidenhed. Den er heller ikke opstillet her paa et af de mest befærdede Steder i Landet som et Mindesmærke for Danmarks tusindaarige Historie, for at den fra en anden Kant af Riget kunde give Svar paa Jellingestenens Kraftord. Den er rejst for Sønderjylland. Og paa Sønderjylland passer ganske vist det Ord, jeg nys lod falde, Ordet Danmarks Bod, men mest i vor Tids Betydning deraf. Sønderjyderne har ikke blot været med til at raade Bod paa Danmarks Skæbne. De har maattet gøre Bod, maattet ydmyges, maattet lide derfor. Det véd den Kreds af Mænd og Kvinder, ja Børnene med, som har villet skænke deres Hjemstavn, en af Danmarks skønneste og (som man sagde i gamle Dage) »lystigste« Egne, dette Alvorsminde.

Men det har man ikke villet sige dem med et historisk Ord, et Ord, som siger »vi« i den nationale Selvhævdelses Glæde. Man har villet sige det med et Hjerteord, et Ord, som siger »I« med broderlig Taknemmelighed og Ærefrygt. Derfor har Udvalget for Rejsning af Søllerødstenen vedtaget, at den ene Del af Indskriftsfladen skal bære Danmarks og Slesvigs Vaaben under samme Krone, og den anden et Vers, forfattet af Valdemar Kierkegaard:

I den lange Nattevagt
og det blodigt røde Gry
holdt I ud ved Troens Magt —
se, nu er det Dag paa ny!

— saaledes som De nu vil faa at se, naar jeg træder til Side, og Stenen afsløres.«

Der blev ved den smukke, højtidelige Afsløringsfest sunget følgende Sange under Orkestrets Ledsagelse: »Der er et yndigt Land...«, »Det lyder som et Eventyr, et Sagn fra

Fig. 2. Afsløringen af Genforeningsstenen den 15. Juni 1930. Professor Vilth. Andersen taler.

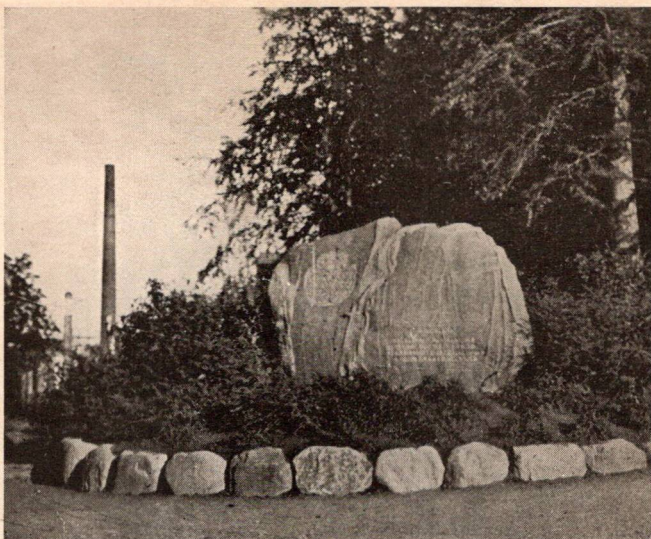

Fig. 3. Genforeningsstenen i Oktober 1945.

gamle Dage...«, »Det haver saa nyligen regnet...« og »Kongernes Konge! ene du kan...« samt følgende smukke Sang, forfattet af Søllerødboeren, afdøde Overlærer Kierkegaard; Sangen er vist ikke ret kendt, og den medtages her, for at den ikke skal blive glemt.

Mel.: Her gad jeg bo og bygge.

Guds Kværn staar aldrig stille,
den maler Fryd, den maler Ve,
ved Gry og Aften silde,
ved Dag og Nat *alt, som skal ske.*

Det tunge Hjul, som drejer
Alverdens Skæbne, træder Gud,
og Nederlag bli'r Sejer
og Styrke Svaghed paa hans Bud.

Vi brovter med vor Vælde,
med Jern og Bly, med Ild og Gift!
Hvem kan vort Opbud tælle,
og hvem kan maale vor Bedrift!

Vi tror, vi Hjulet vender,
men selv den største styrer *Han* —
et stille Solskin tænder
Gud Herren med vor onde Brand.

Thi i Guds stærke Hænder
er Jern og Staal kun Voks og Ler,
og ingen, ingen kender
sit Maal og Med! Guds Vilje sker.

Ved et afsluttende Komitémøde senere i Juni, underskrev samtlige Komitéens Medlemmer en Overdragelse til Søllerød Kommune af Genforeningsstenen.

Kilderne til ovenstaaende Artikel er hovedsageligt hentet fra Aktstykker, som efter Ingeniør *Dalhoffs* Død er overladt Historisk-topografisk Selskab af hans Hustru, Fru *Louise Dalhoff*, dels Overlærer *Kierkegaards* Artikel i »Holte Juleblad 1930« og *Keld Milthers*: *Stenene og det danske Landskab*, 1941.

OLDTIDSMINDER OG OLDTIDSFUND I SØLLERØD KOMMUNE

Af A. Avnholt.

I »Søllerødbogen 1944« bragte vi første Del — Tiden indtil omkring den yngre Stenalderes Begyndelse — af Gartner Avnholts Artikel om vore Oldtidsminder og Oldtidsfund; i det følgende findes Artiklens Slutning.

Den yngre Stenalder.

Den yngre Stenalderes Folk synes pludseligt at optræde i Landet, med fuldt Udstyr af Husdyr: Hund, Okse, gedehornet Faar og Svinet, men endnu ikke med Sikkerhed Hesten. Var det et nyt indvandret Folk, og hvor kom det fra? Eller var det blot det gamle Folk, der gradvis havde forbedret deres Redskaber? Det er Spørgsmaal, jeg her maa lade ligge, da der kan tales baade for og imod disse Teorier; dog synes Spørgsmaalet om Indvandring at være den mest sikre; der menes endda to forskellige Folk eller Kulturer, efter deres Gravskikke kaldet Jættestue- og Enkeltgravsfolket. Af Gravene, som jeg senere skal omtale, findes der ingen af de store Stengrave i Kommunen, udover en Ruin af en Dysse paa Toppen af Geels Bakke; alle de kendte Grave fra den yngre Stenalder er udelukkende Enkeltgrave eller Hellekister, som Graven i Kohaveskoven og de fredede Grave i Skodsborg.

Husdyr og Landbrug.

Det nye i den yngre Stenalder var først og fremmest Husdyrene og Agerbruget; Sporene af Agerbruget fra denne Periode kan næppe paavises, men Resterne af Tamdyrene findes

i stort Tal i Moserne. Hunden kendes allerede fra forrige Periode, i et enkelt Fund fra Bøgebakken, fra yngre Stenalder i fire Fund fra Trørødgaards Mose, en Hjerneskal og tre Underkæber; disse er alle forskellige og repræsenterer ligesaa mange Racer eller Varieteter. I Sommeren 1918 fandtes ved Tørveskæring i Trørød Moses Nordside Skelettet af en Tamokse; ved en Undersøgelse i Tørven viste det sig, at Oksen var kommet ud paa blød Bund og omkommet; rundt om Dyret laa en Mængde Sten og Flintknuder, der maa være kastet ud efter den, for at jage den indad mod fast Bund. Tamokserne forekommer i tre Racer: Dværgoksen, hvoraf et Eksemplar, fundet i Maglemosen, maaler 1,7 Meter over Skulderen, den højnakkede Okse, som Oksen fra Trørød tilhører, er lidt større, og endelig den største af Stenalderens Okser, Primigeniusracen, til hvilken sikkert et Par Hornstjler fra Maglemosen hører; saaledes er alle tre Racer repræsenteret fra Egnen. Faarene er af en ejendommeligt langbenet Race med korte, sammentrykte Horn, der giver dem en vis Lighed med Gedens; heraf Navnet, de gedehornede. Racen lever endnu i Graubünden i Schweiz og enkelte andre Steder i Europa. Fra Trørød Mose findes en Hornstjle af det gedehornede Faar og talrige Knogler. I Mosen ved Palmehuset fandtes en Hjernekasse med Hornstjler. Svinet er fundet i Mængde i Trørød Mose, men ikke med Sikkerhed andre Steder i Kommunen; det har sikkert været vidt forskelligt fra Nutidens, og ligesom de øvrige her omtalte Tamdyr har det langt op i den historiske Tid været smaa og vanrygtede Dyr paa Grund af stærk Indavl og daarlige Fodringsforhold. Af Hesten er ligeledes fundet talrige Rester i Moserne, men ingen sikre fra den yngre Stenalder; et Kranie af Hest fra Trørødgaards Mose kunde dog efter Fundforholdene at dømmes være fra denne Periode, men desværre, nogen Sikkerhed er der ikke.

Beboelse ved Trørødgaards Mose.

Nogle sikre Rester af den yngre Stenalderes Bopladser eller Huse kendes ikke endnu her fra Egnen; fra Fund andre Steder i Landet ved man dog, at Folket har haft Jordhuse at

bo i; forhaabentlig lykkes det engang at finde Rester af saadanne her i Søllerød Kommune. Et Sted kunde det dog se ud til, at der findes en Boplads, nemlig ved Trørødgaardens Mose, sydøst for Trørød By, over mod Højbjerg. Ved Havearbejder i den nordlige Del af Mosen, op over det skraanende Terræn, er der iagttaget talrige Ildsteder; ved et af mig undersøgt fandtes en Ægende af tosidet, spidsnakked Økse; i en Tørv fra Mosen fandtes en lille Økse af lidt senere Form. Disse Fund synes at vise, at her har været beboet fra Begyndelsen af den yngre Stenalder. I Mosen er der fundet Knogler, foruden af de før nævnte Tamdyr, af en Række Jagtdyr og andre i Søen levende Dyr, Gedde og Blishøne. Knoglerne laa langs hele den gamle Kyst, langs Nord- og Vestsiden af Mosen; her fandtes endvidere Rester af Kron dyr, Raadyr, Bæver, Urokse og Vildsvin. I Nordsiden, et godt Stykke ude i Mosen, fandtes en mærkelig langstrakt Vold af Grene og Jord, bag den en rund Dynge af samme Materiale; det var et Bygningsværk af Bæveren, der har boet her samtidig med Stenalderfolket. Ved Gennemgravning af den lange kileformede Bakke ved Anlæg af Højbjergvej fandtes tre Ildsteder; de to indeholdt Lerkar, hvoraf det ene havde været et temmeligt stort, bredbuget Kar; indvendig paa Karrets Sider saas en Rand af fastbrændt Mad, der maa have været kogt i det, da det er brændt itu paa Ildstedet. I et andet Ildsted fandtes Rester af et andet Lerkar af en mere primitiv Form; det var udført i en daarlig, grov Lermasse; paa den jævne Overflade var med Fingrene paastrøget en tynd Lervælling, hvorved Karret har faaet et ejendommeligt stribet, furet Udseende.

Øksen i den yngre Stenalder.

Øksen viser gennem den yngre Stenalder en fortsat Udvikling; til en Begyndelse er det en jævn Udvikling af Kærne-Øksen, der faar en bedre Form og Størrelse med to hvælvede Sider og lang, spids Nakke. Den spidsnakkede Form er ikke almindelig; to smukke Eksemplarer her fra Kommunen findes i Nationalmuseet, og i vort Museums Samlinger to Æg-

ender, en af Flint fra Trørød Mose, og en af Sandsten fra Nyvang. En sjældnere Form er trekantet, men der vides intet om Fund fra Egnen af denne Form.

Erfaringen er den bedste Læremester, siger et gammelt Ord; dette maatte ogsaa Folket i den yngre Stenalder sande; Øksen forandrer stadig Form for at blive stærkere og mere hensigtsmæssig; den bliver stadig større, indtil store, firside, slebne paa alle Sider, og tynd mod Nakken, den tyndnakkede Økse. Flere smukke Pragteksemplarer er fundet i Kommunen; et Økseblad fandtes ved Anlæg af Renseværket i Søllerød Kirkeskov; Manden, der fandt Stykket, solgte det senere til en Privatperson. Disse store, smukt slebne Økser er desværre, i Modsætning til den ældre Stenalderes Økser, let kendelige og iøjnefaldende og gør dem til et yndet Samlerobjekt. Talrige Økser er i Tidens Løb brugt til Brevpressere paa Skrivebordet, hvorfra de Tid efter anden forsvinder, eller mange sælges til Private; dette maa beklages, da de derved ofte unddrages Museerne, der mister mange af de ret sparsomme Fund fra denne Periode. Et andet Pragtekseemplar fandtes i en Have ved Trørød. Fra Nyvang foreligger et meget stort, tilhugget Ekseemplar uden Slibning; den er fundet i tørveagtig Jord paa Sydsiden af Sandbjergvej og skænket Museet af Maler Hemming Larsen, Nyvang. Et Par mindre, tyndnakkede Økser er fundet samme Sted. Blandt de tyndnakkede Økser findes mange smaa Ekseemplarer, der ofte er Rester af større Økser, som flere Gange har været opskærpede. Flere Stykker i Museet viser Forsøg herpaa. En smuk Økse, der er en Mellemting mellem en spidsnakked og en tyndnakked, er fundet paa Henriksholms Marker af den forrige Ejer, Kammerherre von Rosen; denne Økse er i Familiens Eje. Fra Henriksholms Marker er indsamlet adskillige Økser af alle Former og indsendt til Nationalmuseet, men desværre uden nogen som helst Meddelelse om de nærmere Fundforhold og Findested. Af de tyndnakkede Økser findes ogsaa smaa fine, hulslebne Økser; et Stykke findes fra Henriksholm og et fra ukendt Sted. Det har vel været Rydningen af Skovene, der gav Øksen den kolossale Udvikling gennem den yngre Stenalder; ved Slibningen fik den kraf-

tigere Bid, og det store Blad gav den større Slagkraft; begge Dele har været nødvendigt i Kampen mod Skoven for at af-
tvinge den Jorden til det første danske Landbrug. Trods Øk-
sens Fuldkommenhed og høje Kvalitet havde den dog en
Svagthed: det tynde Flintblad var stærkt udsat for Brud un-
der Arbejdet; dette viser tydeligt de utallige Brudstykker af
store, tyndnakkede Økser, der findes i Landets Jord og Mo-
ser; største Delen af Søllerød Museums Økser er saadanne
Brudstykker; ogsaa her maatte Erfaringen være Læremester,
man gjorde gradvis Nakkepartiet tykkere, indtil man fandt
en Form, hvor Nakken i Tværsnit er tyk og firkantet; denne
Form bibeholdtes den yngre Stenalder ud. Denne Øksetype
er gennemgaaende mindre end den tyndnakkede; den er og-
saa repræsenteret i Fund her fra Kommunen, hvor Økserne
viser Opskærpning; Slibningen blev mere indskrænket til
Æggen; der opstod derfor nærmest en Slags Funktionalisme,
hvor man lagde mere Vægt paa dens Hensigtsmæssighed end
dens Skønhed. Ogsaa Skæftningen forandredes, før sattes
Øksebladet ind i Skaftet indtil Midten, nu kiledes det fast i
Skaftet, saaledes at Øksens Nakke kun sad halvt ind i Skaft-
tet. Enkelte Økser har en smuk bred Æg og udsvejfede Si-
der. Ikke alene den haarde Flint og den blødere Sten, men
ogsaa Ben brugtes af den yngre Stenalder Folk; kun meget
faa Stykker af Benredskaber kendes fra Søllerød Kommune;
en Ægende af en usædvanlig fint udført Mejsel af Mellem-
fodben fandtes ved Tørveskæring i Maglemosens nordre Del,
og i en anden Del af Maglemosen er fundet en Mejsel eller
Smaløkse, tildannet af en kløvet Skinnebenskogle af Kron-
dyr. Ogsaa Krondyrtakker var brugbart Materiale; fra Sølle-
rød Kirkeskov fandtes ved Anlæg af Renseværket sammen
med den før omtalte Økse en svær Krondyrtak med tydelige
Spor af Bearbejdning. Afdøde Gartner Harder, der havde
Jord mellem Renseværket og Søllerød Sø, har meddelt mig,
at da han som ung kulegravede Jorden nærmest Kirkeskoven,
fandt han talrige Hjortetakker i Tørven, baade hele og for
største Delen Brudstykker, hvilket kunde tyde paa, at der
har været mange, der har været forarbejdet, og samtidig pe-
ger dette hen paa en mulig Beboelse omkring Stedet.

Andre Redskabsformer.

Af andre Redskaber fra den yngre Stenalder, der er fundne her paa Egnen, findes der mange forskelligartede Former, for Eksempel Jagtredskaber, Spyd og Pile; fra Oles Eng i Vedbæk foreligger Fund af to Spydspidser og en trekantet to-fliget Pil; de var alle nedlagt i Mosen eller Tørven og er sikkert Offergaver. En anden Pil er fundet i en Have paa Margrethevej i Vedbæk, en i Holmefundet, og endelig nogle Stykker i Egebakkens Have, Strandvejen. En lille tresidet Pil er fundet ved Rundforbi Stadion; den er af en Form, der er typisk for Enkeltgravsfolket. De kendte lange, smukt udførte Flintblade, der før regnedes for Spydspidser, har den senere Tids Forskning paavist at være et helt andet Redskab eller Vaaben; det undrede ofte ved Undersøgelse af Grave, at Manden var jordet med Spydet lagt ved Bæltestedet og med Spidsen nedad mod Fødderne, hvilket derfor gav Arkæologerne den Idé, at det slet ikke var nogen Spydspids, men derimod en Dolk; den var saa almindelig eller typisk for en bestemt Periode, at man gav den Navnet Dolktiden. Særlig mange kendte Fund fra Dolktiden har vi vist ikke i Egnen; et kendes fra Henriksholm og et fra Sukkertoppen, syd for Sølyst paa Strandvejen, endvidere i nogle Gravfund, som jeg senere skal berette om. Gennem de ret talrige Fund af Knive og Dolke i alle Størrelser og Former, saavel som i Brudstykker, der er fundet rundt i hele Kommunen, faar vi et godt Indtryk af, hvilket almindeligt og nødvendigt Redskab, disse Dolke har været. De varierer fra store, spydbladdlignende til mindre, der tydelig ses at være Brudstykker, hvorpaa man igen har dannet Skæfte; andre maa have været smaa Knive, selv om de har haft Dolkform; de forekommer med runde, ovale og skævt firkantede Skafter. Dolkene mod Stenalderens Slutning viser en tydelig Paavirkning af Bronzealderens Stil; Flintsmeden har med stor Dygtighed forsøgt at efterligne Bronzealderens Vaaben.

Nogle halvmaaneformede Flintstykker fra denne Periode er ret almindelige, og ikke saa faa gode Stykker er havnet i Museets Samlinger. Oprindeligt antoges det, at disse Stykker var Save; svenske Arkæologer har imidlertid faaet en

anden Opfattelse af dem, idet man har ment, at de har været Blade til Løvknive, hvilket vilde stemme godt med Stenalderens primitive Landbrug, der forudsætter, at man i stor Udstrækning maa have benyttet Løv fra Skoven til Foder for Kreaturerne. Ved Forsøg paa Skæftning i en svær Gren med Krumning i den ene Ende, hvor Bladet kan indsættes i en Fure, har de vist sig særdeles effektive som Løvknive. Andre halvmaaneformede Stykker med udhuggede Savtænder maa derimod antages at være brugt som Save. Ikke faa af disse halvmaaneformede Stykker er fundet paa Markerne omkring Maglemosen; et meget stort og smukt Eksemplar er fundet ud til Stranden ved Aggershvide, og ved Trørød i Kratomosen er ligeledes fundet nogle Stykker. Andre smaa Redskaber, der hørte Dagliglivet til, er mere enkelt og primitivt udførte og kan vanskeligt, hvor de ikke findes i intim Forbindelse med den yngre Stenalderes Sager, skelnes fra ældre Typer. Mest almindelige i spredte Fund er Skiveskraberne, men ved at følge disse gennem Kommunen, kan vi dog følge Stenalderfolket paa dets Færden gennem Egnen. Skrabere og andre formodede yngre Ting er fundet følgende Steder: Henriks-holms Marker og andre Steder langs Maglemosen, Vedbæk By, Strandvejen, Skodsborg, Trørød Hegn, Trørød By og Omegn, Trørød Mose, Kratomosen og Kohave Skov, Rundforbi, Nærum, Søllerød, Havarthigaards Mark, Grünersvej, Virum tæt ved Sognegrænsen, Mølleaaen ved Ravneholm og i Dyrehaven.

Brandpletter.

Brandpletterne, som Ildstederne ogsaa kaldes, findes spredt over hele Kommunen, nogle Steder enkeltvis, andre Steder i Grupper; de er alle anlagt i en grubeformet Fordybning og belagt med Sten, der antageligt har skullet tjene til at riste Kødnet paa eller at sætte Lerkarrene med flydende Madvarer paa, derfor findes hist og her Lerskarskaar i Ildstederne, hvor de er sprængt ved for stærk Varme. Ildstederne findes over næsten hele Kommunen; i Egebakkens Have ved Strandvejen fandtes som nævnt fire, ved Arbejder i Strandvejen, neden for Aggershvide Bakken, et, paa Vedbæk Kirkegaard

fandtes ved Anlægget i 1925 en større Gruppe; i Nærheden fandtes en Skubbekværn og en Knusesten, begge til Knusning af Korn; ved Anlæg af den nye Del af Kirkegaarden fandtes Halvdelen af en anden Skubbekværn; her kunde det tyde paa, at der har været beboet. Ved Anlæg af grønne Stier paa Holtegaards Mark fandtes flere Ildsteder, ligeledes ved Vej-anlæg i Nærum og ved forskellige Sti- og Vejanlæg i Chr. 9.'s Hegn, ved Anlæg af grønne Stier langs Mølleaaen; endvidere ved tilsvarende Arbejder gennem Vestermose nær Attemosevejen og gennem Kirkeskoven. Ved Anlæg af en Boldbane ved Grünersvej i Holte fandtes en Gruppe Ildsteder anlagt i en lille Lavning i Terrænet, i et af dem fandtes Lerkarskaar; her er der ligeledes Sandsynlighed for, at der kan have været en Beboelse. Ved Undersøgelser af Hustomter andre Steder i Landet ved man nu temmelig god Besked med, hvorledes Stenalderfolket i denne Periode boede: Husene var Jordhuse, opbyggede af Sten og Græstørv, med Ildsted anlagt paa Gulvet, omgivet af en Lervold; desværre er der endnu ikke fundet Tomter af saadanne Huse i vor Egn, men det skulde være ret sandsynligt, at de maatte findes; der burde derfor kunne føres en grundigere Kontrol eller Tilsyn med alle Jordarbejder, der udføres i Eggen; det, der ødelægges og unddrager sig Opmaaling og Undersøgelse, er for stedse tabt.

Skubbekværne.

Gruttesten eller Skubbekværne, som nyere Tids Arkæologer benævner de hule, truglignende Sten, man af og til finder i Jorden, er, som Navnet angiver, Oldtidens Kornmølle. Undersøgelser i Hustomter synes at godtgøre, at man allerede i yngre Stenalder og videre gennem Bronzealderen har ristet Kornet, inden Formalingen fandt Sted. Malingen foregaar ved, at man med en mindre Sten, Løberen, skubber frem og tilbage over Kornet og derved knuser dette. Kornsorterne fra Stenalderen er Hvede, en Sort, der kaldes Enkorn, og Emmer, en anden primitiv Hvedesort, desuden seksradet Byg. I et Par af de før omtalte Fund af Lerkarskaar, fandtes Aftryk af Korn, men uvist af hvilken Sort. Findesteder for

Skubbekværne, der kendes fra Kommunen, er: en fra Nyvang, solgt til Private, Vedbæk Kirkegaard (Fig. 1) 1925, nu i Nationalmuseet, og samme Sted fandtes 1943 en halv Kværn. I Dyrehaven, Chr. 9.'s Hegn, laa i flere Aar en smuk, stor Kværn, der nu er forsvundet. Ved Grundgravning paa Arealet mellem Skovly og Mariehøj fandt Murerarbejdsmand

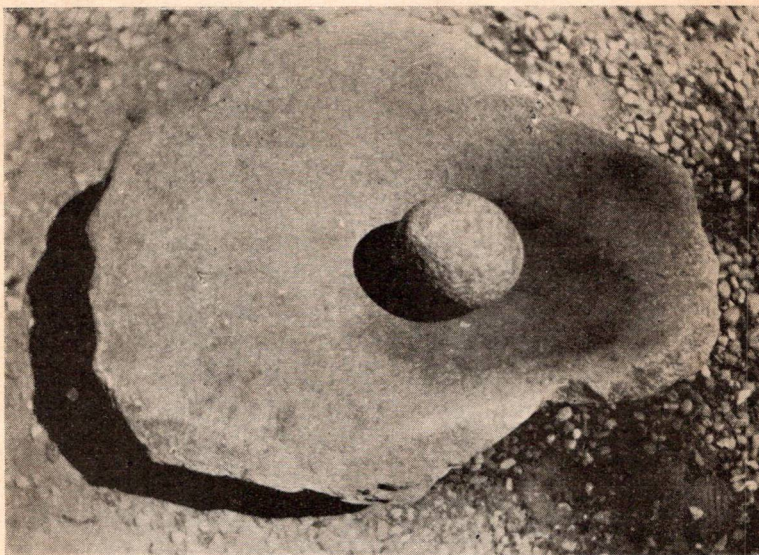

Fig. 1. Skubbekværn fra Vedbæk Kirkegaard.

Marius Nielsen for flere Aar siden en Skubbekværn; en anden interessant Iagttagelse i Forbindelse med Fundet meddelte Nielsen mig: han var stødt paa noget, der lignede et gammelt Stengærde, men som laa under Overfladen; det er sikkert bekendt, at Terrænet her falder stærkt mod Øst; et eventuelt Hus paa dette Sted maatte derfor paa visse Partier af Grunden eller Væggene graves lidt ned i Jorden, og dette synes da at være Forklaringen paa den gærdelignende Stensætning, og det stemmer med, hvad der kendes ved Undersøgelser af Hustomter fra Oldtiden, som ofte er gravet lidt ind i Bakkesiden og bygget med stensat Syld. Her skulde da være stor Sandsynlighed for, at der har ligget et Oldtids-

hus, enten fra den yngre Stenalder eller Jernalderen. To andre Skubbekværne fandtes ved Anlæg af Hørsholmvejen ved Rydning af et gammelt Skel lidt nord for Gl. Holte Skole; disse er desværre forsvundet, selv om de var lagt til Side for at gives til Museet i Gl. Holte. Derudover kendes ikke flere Fund af Skubbekværne, men der er sikkert fundet flere rundt om i Kommunen.

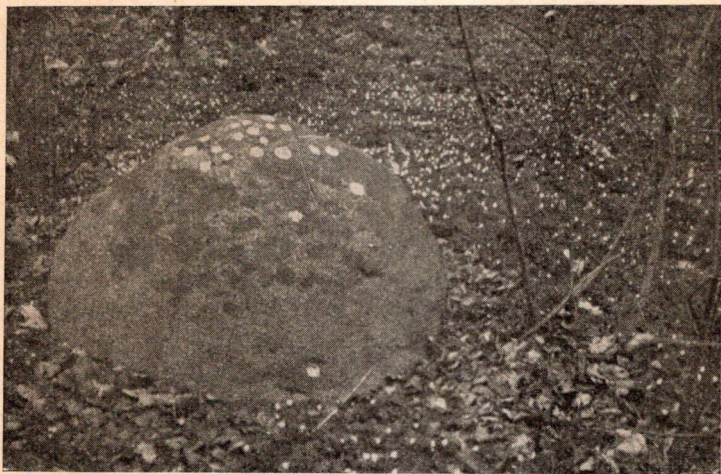

Fig. 2. Skaalsten fra Trørød Hegn.

Religion.

I den yngre Stenalder finder vi for første Gang i Stenalderen sikre Spor af en Art Religion; paa større, fritliggende Stenblokke findes indgnedne runde eller skaalformede Fordybninger, som de kaldes. Hvad disse skal betyde, har der været delte Meninger om, men indenfor Arkæologien mener man, at de skal symbolisere Frugtbarheden og enten forestille de hunlige Genitalia eller Solen, der giver Livet og Frugtbarheden til alt og alle ved sin Varme. En Antal af disse Sten finder man spredt over Kommunen; den største og smukkeste findes i Trørød Hegn (Fig. 2), skjult i et tæt Krat mellem høje, gamle Bøge, og liggende i gamle, højryggede Agre fra Slutningen af Jernalderen; den har ialt 18 skaalformede Fordybninger, der alle findes paa dens sydvendte Side.

Hullerne er af Størrelse som en almindelig Enkrone. Lidt Nord for Nyvangstien i Trørød Hegn findes en anden stor Sten, men meget forvitret; i den Del af Stenen, der har været dækket af Mulden, ses nogle faa skaalformede Fordybninger. I en privat Have i Trørød, Telefoncentralen, findes en mindre Sten med fem til seks Fordybninger; Stenen stammer sikkert fra Trørød By og har muligvis været Grundsten i en af de gamle Gaarde i Byen; Ejerinden, Fru Eilenberg, har elskværdigt skænket Stenen til Museet, naar der engang bliver Plads. Ved Regulering af Gl. Holte Gade for nogle Aar siden blev nogle større Sten fra gamle Gærder i Byen kørt ud paa en Plads ved Fagforeningshuset; her imellem laa en smuk Sten med Fordybninger. I Dyrehaven findes mærkeligt nok ikke en eneste Skaalsten, selv om der med stor Sandsynlighed maa have været nogle, men tjenstivrige Skovløbere har desværre raseret Dyrehaven for alle de fritliggende Stenblokke, de har kunnet finde, derved er sikkert nogle Skaalsten gaaet i Løbet. Endeligt findes der i Geels Skov en Sten, der desværre er stærkt forvitret, men dog har svage Spor af flere Fordybninger; Stenen ligger mellem unge Bøge bag Geelsgaard; ligeledes findes der en stærkt forvitret Sten paa Geels Bakke med en svag Fordybning, men det er usikkert, om det er en Skaalsten.

Ikke blot disse Skaalsten alene har været Symboler eller Kulttegn, men ogsaa Øksen vides at have været dyrket som Gud; fra den yngre Stenalder kendes Altre i Hustomter for Økseguden, og videre i Bronzealderens Helleristninger kendes Guden; men ingen af disse kendes endnu her fra Egnen. Først paa Sommeren 1944 fik jeg fra Ferosanmosen en lille, meget smuk og elegant Grønstens-Økse; dens Form henviste den til Slutningen af Stenalderen, og en særlig Svejning ud mod Æggen viste, at den tillige var en Efterligning af Kobberøksen, der var Forløber for Bronzecelten; mod Nakkepartiet, paa Øksens Bredsider, var boret eller indgnedet smaa Huller, et paa hver Side. Denne Økse har sandsynligvis været en Amulet, om ikke den har været en Øksegud; Øksen synes nemlig ikke blot at have været et Gudebillede, men Guden selv.

Bronzealderen.

Som for det øvrige Danmark gælder det vel ogsaa for Søllerød Kommune, at den yngre Stenalder og den efterfølgende Periode, Bronzealderen, er gaaet jævnt over i hinanden, og ligesom den ældre Stenalderes Folk maa have set med Undren paa, hvorledes det nye Folk selv bestemte, hvad de vilde have til at gro i Jorden, at de selv havde Dyrene gaaende ved Hjemmet, uden at de behøvede at vente paa Jægerlykken for at skaffe sig Kød, og at de med deres vidunderlige Økse ryddede Skoven, saaledes maa den yngre Stenalderes Folk have set med Undren paa det skønne, gyldne Metal, Bronzen, og paa det endnu skønnere Guld, da det første Gang kom til Norden med sin Skønhed og sin Forbandelse. Guldet og Bronzen var dog sikkert ikke alle Mands Eje, dertil har det været for dyrt og for sjældent, men Bronzeredskabernes skønne Former har Flintsmeden forstaaet at overføre til den haarde Flint, og vi finder derfor Bronzealderens Former efterlignet i den yngre Stenalderes Slutning og vel langt ind i Bronzealderen. I Skaftfragmenter, fundet i Egnen, ses tydeligt Bronzedolkens Skafter efterlavet med stor Kunst og Dygtighed. Kun faa Stykker af Bronzealderens Redskaber eller Vaaben er fundet eller kendt fra Egnen udover Gravfundene, der skal omtales i det følgende. I Markfund fra Henriksholm er fundet et Brudstykke af et bredt, tveægget Sværd og en Celt; af sidstnævnte, der er i Familien von Rosens Eje, findes en Kopi i Museet. Fra Strandvejen — Bakken mellem Sølyst og Lokeshøj — findes en stor Bøjlenaal, Fibula; den blev for nogle Aar siden fundet af en Murer, der i Middagsstunden gik ude i Haven; her fik han Øje paa noget grønt paa Jorden i et Bed og fandt da noget Metal, som han senere overgav til Museet; dette viste sig da at være en itubrukt Fibula. I Nationalmuseet findes fra Trørød en Form, udført i Sandsten, til Støbning af Celt, Økse. Fra Holtegaards Marker findes i Nationalmuseet en stor Øksehammer eller Stridsøkse med Frynseornamentik; Formen er just ikke almindelig forekommende, i Nationalmuseet findes kun en halv Snes Stykker ialt. Fra Skodsborg kendes et ejendommeligt Fund, vistnok fra en Gravhøj, undersøgt af Frederik 7.; her fandtes

et Sværd, langt og ret tykt, indsat i en Træskede af Form som en Spadserestok; det mærkelige og sjældne Stykke blev desværre ødelagt ved Frederiksborg Slots Brand.

Soltilbedelse.

Bronzealderens religiøse Kultus var hovedsagelig Soldyrkelsen; hvornaar den begynder, er endnu lidt usikkert, visse Fund tyder paa, at den allerede i den yngre Stenalder saa smaat er begyndt sammen med den gamle Frugtbarhedskult, men at begge Former for Kultus gik Side om Side gennem noget af Bronzealderen er vist. Herom vidner det eneste Fund fra Søllerød Kommune, der endnu kendes, nemlig Riste- eller Solstenen fra Vedbæk. Der blev i Aaret 1918 opført to Stensætninger langs Levinstien i Vedbæk; den daværende Overlærer ved Vedbæk Skole, Smidth, fandt en Dag paa sin daglige Spadseretur en Sten med en mærkelig Tegning, et Hjul med fire Eger. Hr. Smidth talte med Stenhugger Hübener og Folkene ved Arbejdet om Sagen; de mente nærmest, at det var et Barn, der havde moret sig med at hugge Figurer i Stenen; Overlæreren tvivlede dog stadig paa, at det forholdt sig saaledes og talte til Slut med Inspektør Hans Kjær fra Nationalmuseet herom. Her fik han sin Tvivl bekræftet, idet det viste sig at være en Ristesten fra Bronzealderen. Stenens Hovedfigur er det fireegede Solhjul; under dette ses to lange Linier, sluttet med en Buning, lignende en buet Skibsstævn, herunder igen en større skaalformet Fordybning, omgivet af en Ring, og spredt mellem disse Figurer og Solhjulets Eger fandtes flere skaalformede Fordybninger af samme Størrelse som paa den yngre Stenalderes Skaalsten, saaledes tydeligt Sammenspil af den gamle og den nye Kultus' Tegn. Stenen findes nu i Nationalmuseet, men en nøjagtig Kopi findes i Egnens Museum. Hvad de mange Figurer egentlig skal forestille er uvist, men den sandsynligste Forklaring kunde maaske være den, at det er Solen, der sejler paa sit Skib eller Baad over Himlen; imellem og udenom har vi Figurer for den gamle Frugtbarheds Magi, der var saa nødvendig for Agerbruget, for Kvæg og Korn, baade i Sten- og Bronzealderen.

Gravhøjene.

Blødt rundet som et Pigebryst ligger Fædrenes Høje spredt hen over det danske Landskab, hist og her med en forblæst Tjørn eller en kroget Egepur paa Toppen, eller Slaaenkrattet kryber op ad Højens Sider, som om fantastisk Troldtøj eller Højfolk spøgede i Sommernatten, et Syn, der nok kan sætte Fantasien i Bevægelse og skabe Fantasiskikkelser i Folketroen, og Troen paa Højfolket er sikkert det, der har bevaret vore Fædres gamle Grave i saa stort Tal indtil vore Dage, og indtil Lovgivningen satte en Stopper for videre Ødelæggelse af dem. Dyssen med den store Overligger er blevet et Symbol paa det danske Landskab. Desværre findes der paa vor Egn kun en enkelt Rest eller Ruin af den, nemlig paa Toppen af Geels Bakke; der vides intet om andre Forekomster af Dysser eller Jættestuer paa Egnen. Mange Høje, som aldrig er blevet optegnet eller for længst er glemt, er sikkert sløjfet i det opdyrkede Areal. Først omkring 1860 er der foretaget Optællinger og Beskrivelse af Søllerød Kommunes Gravhøje, og siden da er mange Høje sløjfede, men de er heldigvis for langt den største Del undersøgt forinden, mange af Frederik d. 7., mens Majestæten boede paa Skodsborg; desuden har Arkæologen Vilh. Boye undersøgt og beskrevet flere. De fleste af Egnens Høje findes i Skovene, dog ligger der et anseligt Antal udenfor Skovene, og derimellem nogle af de smukkeste Storhøje fra Bronzealderens Storhedstid, der, om de laa frit synlige, vilde være af en betagende Skønhed i Landskabet, men desværre ligger de alle enten skjult af Villaer og Træer eller er stærkt træbevokset. De Høje, der er bedst kendt og rummer de største Fund, er beliggende uden for Skovene og saa godt som alle paa privat Grund. Ialt findes endnu her bevaret 41 Høje foruden nogle sløjfede, undersøgt eller optegnet af Nationalmuseet. Tænker vi os en Tur til Højene, begynder vi vor Vandring ved Kommunegrænsen i Nord langs Kysten og kaster et Blik ind over Grænsen til Nabo-kommunen. Her ligger tæt ved en stor Høj, kaldet Englænderhøjen, ved Boie Bentsens Ejendom Rønhave, og nærmere endnu ligger en Dysse i Haven til Direktør Bruhns Ejendom. I Etatsraad Bestles Have findes en meget stor, smuk og ube-

rørt Høj, som desværre er stærkt bevokset med Krat og Træer; endvidere ligger der en mindre Høj i Vikingehøjs Have, og ved Siden heraf i Direktør Th. Olesens Have, paa Skrænten ud mod Sundet ligger en udgravet Bronzealderhøj, der nu er totalt forsvundet, men en nøjagtig Model findes i Museet. Graven fandtes 1893 ved Anlæg af en Vej til Henriksholms Strandmark; i September blev Højen undersøgt af Gartner Karlsen og Graven af Ejeren, Grosserer Melchior, der underrettede Nationalmuseet, hvorefter Arkæologen Villh. Boye undersøgte Fundet og beretter følgende herom. Midt paa Bunden ligger en Stendynge; nogle af Stenene er saa store, at en Mand kun med Besvær kan løfte dem, hvad der navnlig er Tilfældet med Kantstenene. Imellem dem ligger mindre Sten, og efter Gartner Karlens Udsagn skal der ogsaa have været pakket Bændeltang imellem dem. Videre beretter Boye: Midt i Stendyngen staar en ejendommelig stensat Kiste i samme Retning som Stendyngen; dens østlige Side danner en svag Bue og bestaar af seks paa Kant stillede Sten, hvoraf den femte fra Nord paa den indvendige Side er stivet af med en mindre Sten, der ligeledes er stillet paa Kant; den sydlige Ende er noget buet og bestaar tildels af Sten, der ligger paa Fladen; den vestlige Side, der danner en spids Vinkel med den østlige, er lige og bestaar af 2 Lag Sten, der hviler paa Fladen. Der var ingen Dæksten, men Dyngen lukkede over Graven. Bunden er belagt med mindre Strandsten. Gravfundet her fra Henriksholms Strandmark er et baade sjældent og værdifuldt Fund. Om Gravens Indhold beretter Boye: Tæt op til den østlige Side og med Odden 0,20 m fra det sydsydøstlige Hjørne laa med Fæstet imod Syd-Sydøst et henvend 0,75 m langt Broncesværd med rhomboidalsk Sværdknap. Fæstet har fremstaaende Ringe, hvis Mellemlum formentlig har været udfyldt med Harpiksmasse, og paa tre af Ringene er der lagt tynde Guldbaand, som ere riflede paa langs. I Fæstets nederste Del sidder tre Bronzenagler, imellem hvilke der fra Naglehoved til Naglehoved er lagt Guldbaand af samme Beskaffenhed som de ovennævnte. Klingens største Bredde udgjør 4,2 cm; paa Længdemidten har den en bred, ophøjet Ribbe imellem 4 fine Striber paa hver Side. Ved de

ovenpaa liggende Stenes Tryk er den brudt i tre Stykker, men Bruddene er gamle.

Sværdet har været stukket i en med Læder overtrukket Træskede, der kun er bevaret i Brudstykker; paa et af disse ses i den ene Ende fine Tværstriber, formentlig af Skedens øverste Del.

Ved Fæstet laa et Brudstykke af en Dobbeltknap af Bronze, som rimeligvis har været befæstet i den fuldstændig opløste Sværdrem, og desuden fandtes en Bøile eller en Torn af rund og glat Bronzetraad til en Fibula, der maa antages at have været anbragt i den Afdødes Ulldragt.

Desuden er der, efter Boyes Beretning, fundet svage Spor af Træ og Uldtøj, samt Spor af ubrændt Lig, og der sluttes heraf, at det drejer sig om en Mand, der har været iført en Ulldragt, hvilende med Hovedet mod den syd-sydøstlige brede Ende af Kisten, og med Sværdet i en Rem ved højre Side.

Et andet mærkeligt Fund laa i Stenkisten: i det sydøstlige Hjørne fandtes paa Bunden en Plet, belagt med hvidt Sand, hvorpaa der fandtes Birkebark, i denne Plet fandtes en 17 cm lang Bronzedolk, en lille Bæltekrog af Bronze, og formentlig Rester af en lille Kniv; desuden fandtes en Flintflække med en lille fastrustet Sten. Flækken har været helt omgivet af et jærnholdigt Stof, antageligt Svovlkis, og har saaledes sikkert været et Fyrtøj. Alt i alt er Henriksholms-Graven et baade rigt og ret sjældent Gravfund, særlig Sværdet er et af de smukkeste fra Danmarks Bronzealder. Fundet menes at være fra den ældre Bronzealder.

Ved Anlæg af Græsplæne i Nærheden af Hovedbygningen til Direktør Olesens Ejendom stødte Anlægsgartnerne paa en anden Grav, vistnok en Hellekiste efter Beskrivelsen at dømme; da den ikke kom til at genere Anlægget, lod man den forblive urørt, og den ligger nu gemt under Plænen.

I Nationalmuseets Sognebeskrivelse omtales 2 Høje paa Byfoged Bentsens Mark; hvor disse fandtes, er ikke nærmere bekendt, men maa formodes at være i Omegnen af førnævnte. Den første Høj indeholdt formentlig en stensat Kiste, hvori der fandtes en Bronzedolk, en Dobbeltknap til en Dragt,

Spidsfragment af en Naal, en Sværdknap og en Sværdklinge, alt af Bronze. I den anden Høj fandtes en Bælteplade, en Spydspids og Klingen af et Sværd eller Dolk. Begge Højene er undersøgt i 1844.

I Nærheden af Stationsvej, den tredie Villa herfra, sløjfedes i 1893 en Dysse, der indeholdt en Flintøkse og Lerkar. En anden lille, rund Høj undersøgtes i 1895 af Vilh. Boye; i denne fandtes en stensat Kiste, indeholdende et Bronzesværd, en Fibula, en lille Pinzet, en Dolkklinge, en Bæltelage og en Knap, alt af Bronze, desuden en Ildsten af Flint. Graven angives at ligge paa Skrænten ud til Sundet, muligvis er det Villa Skrænten; Kisten er fjernet 1934. Andre Høje kendes ikke fra det nuværende Vedbæk, men paa Trørødvejen, paa en Parcel fra Enrum, findes en lille, rund Høj, og paa en anden Grund, ved Strandvejen, ligger en ret stor Høj. Videre ad Strandvejen findes paa Roligheds Grund den kendte Lokeshøj, der er en Storhøj fra Bronzealderen. I den lille Skov, der hører til Frydenlund, ligger endnu en Høj, og i Skoven mellem Vedbæk Kirke og Rolighed findes to; den største ligger ved Kirken og har en Stenkiste i Toppen; den er for mange Aar siden blevet gravet op af en Karl fra Rolighed; Kisten er muligt fra Bronzealderen, men der ligger sikkert en ældre Grav fra Stenalderen i Bunden. Lidt længere inde i Skoven findes en lille, lav Høj, der undersøgtes af mig i 1935; Højen havde et stort Hul i Midten; den skal ogsaa som den før nævnte Høj ved Kirken være gravet op af samme Karl fra Rolighed i Aaret 1871. Ved Undersøgelsen fandtes fem Brandgrave i en Cirkel rundt om Højens Centrum; de fire Grave bestod af fire smaa, flade Sten, hvori de brændte Ben af den Døde var lagt og dækket med en større, flad Sten; i disse Grave fandtes to Dobbeltknapper, en lille Kniv og en trekantet Naal med ornamentet Benskæft. I den femte Grav stod et lille Lerkar med brændte Ben af et Barn; øverst laa en stor facetslebet Ravperle. Efter endt Undersøgelse blev Højen istandsat.

Endelig naar vi Skodsborg; her ligger flere større Høje oppe over den stejle Skrænt ud til Strandvejen og Sundet; de fleste er sandsynligt fra Bronzealderen. En af Højene

blev for nogle Aar siden paa Initiativ af Skodsborg Grundejerforening undersøgt og fredet af Nationalmuseet. Her fandtes et Broncesværd lagt oven paa en Hellekiste; ved Sværdet laa vistnok ogsaa brændte Ben; der er saaledes her foretaget en Begravelse i en ældre Høj, hvad der kendes fra andre Steder i Landet, hvor der er fundet Begravelser fra tre forskellige Perioder. I Bunden af Højen fandtes to Hellekister, den ene med Rester af to ubrændte Lig, den anden med eet, begge havde de en Stenkniv ved Bæltstederne; disse Begravelser er saaledes fra den yngre Stenalder og antageligt fra Enkeltgravskulturen. Flere interessante Enkeltheder iagttoges ved Udgravningen; saaledes var den ene Stenkiste ved den sidste Begravelse blevet forlænget, saa at den inderste Ende af Kisten stod over Laarbenene af den først begravede. Foruden de to Kister fandtes Rester af en tredje; herfra var Stenene aabenbart brugt til Bygning af den anden Kiste; dennes Østende var derved forstærket med en Del flade Sten, der sikkert stammer herfra. Begge Kister er nu istandsat af Nationalmuseet. I den første Kiste ses Skelettet af den sidst begravede med Kniven ved Siden; Skelettet er en Afstøbning af det rigtige, udført i en Blanding af Bly og Cement; den anden Kiste ligger med de store, flade Dæksten over Graven. Her er nu, takket være Skodsborg Grundejer- og Kommunalforening midt i den levende By skabt en lille, fredet Plet med et smukt Oldtidsminde. Den sidste Høj ved Strandvejen ligger udenfor Havemanns Villa ved Strandmøllen.

Længere inde i Landet findes ligeledes nogle Høje; i Nærum Hovedgade ligger en Rest med et Lindetræ paa Toppen, og ved Rundforbi har Egnens eneste kendte Langdysse haft sin Plads, den er sløjffet i 1863, og var 40 Alen lang og 22 Alen bred med en Grav i Midten. Hvad denne indeholdt, vides ikke; men oven paa Dækstenen fandtes en Bronzedolk. Da Dysserne stammer fra Stenalderens første Afsnit, er her igen et Eksempel paa, hvorledes senere Tiders Folk har benyttet de gamle Grave. Ved Aggershvile ligger den store, kendte Mathildehøj, der er anlagt som Udsigtshøj; desværre er den moderne Villabebyggelse groet op om den, saaledes

at den næsten er skjult. Den er sikkert en Bronzealders Storhøj, og det synes som om Bronzealderens Folk med Forkærlighed har valgt de Steder, hvorfra der har været den mest storladne Udsigt. Det er meget at beklage, at Villabebyggelsen har faaet Lov til at skjule denne prægtige Høj; det burde i Tide have været forhindret.

Fra Trørød kendes en rund, sløjfet Høj, der har indeholdt en Stenkiste, antagelig firkantet, til brændte Lig, den indeholdt en Bælteplade og en Dolk, begge af Bronze. Højen udgravedes af Frederik d. 7. Ved Villa Rosen-Høj paa Rosenvej i Trørød fandt Anlægsgartnere ved Anlæg af Haven et Stenkammer med en Del Knogler, men da det ikke kom i Vejen for Anlægget, lod man det ligge urørt paa Stedet. Fra Optegnelser i Nationalmuseet nævnes to Høje, beliggende Vest for Mathildevej; de undersøgtes i 1858 af Frederik d. 7. og indeholdt Stenkamre; men intet om eventuelle Oldsager meddeles. Efter Meddelelse fra Arbejdsmand Arnold Karlsen fandt denne et Stenkammer, bygget af flade Sten, paa sin Ejendom. Det kunde synes muligt, at dette stammer fra den ene af de her omtalte Høje, og de maa da have ligget mellem Nyvang og Elleslettegaard. I den lille Skov, Kohaveskoven, der i ældre Tid hørte under Holtegaard, findes en lille, fredet Gravhøj, indeholdende en Hellekiste; Graven, der allerede da var udgravet, blev paa Initiativ af Forpagter Kristensen, Holtegaard, fredet og forsynet med Fredningssten 1908. Efterhaanden forfaldt Graven dog, og Træer og andet dækkede den helt, ligesom Fredningsstenen var væltet om; jeg stillede derfor Søllerød Kommune, der nu er Ejer af Skoven, Forslag om at lade Højen restaurere, og Kommunens Styrelse stillede sig meget velvillig hertil, hvorefter jeg i Samarbejde med Nationalmuseets Afd. B. fik overdraget Arbejdet hermed. Ved Restaureringen blev dernæst først alle Træer paa selve Højen fjernet, derefter blev alle Sidesten, der var gledet ud af Leje, bragt paa Plads, og til sidst blev Højfylden undersøgt. Da Højen, som alt nævnt, var udgravet længe før Fredningen og man iøvrigt intet vidste om, af hvem og hvornaar Højen var udgravet, søgte jeg ved Undersøgelser at faa dette fastslaet, hvilket ogsaa tildels lyk-

kedes. Fra sydøst var gravet en Grøft ind mod Midten, hvorved Udgraveren er stødt paa Kistens og Gravens Indgang i den østlige Ende; der ses her under Endestenen en mindre

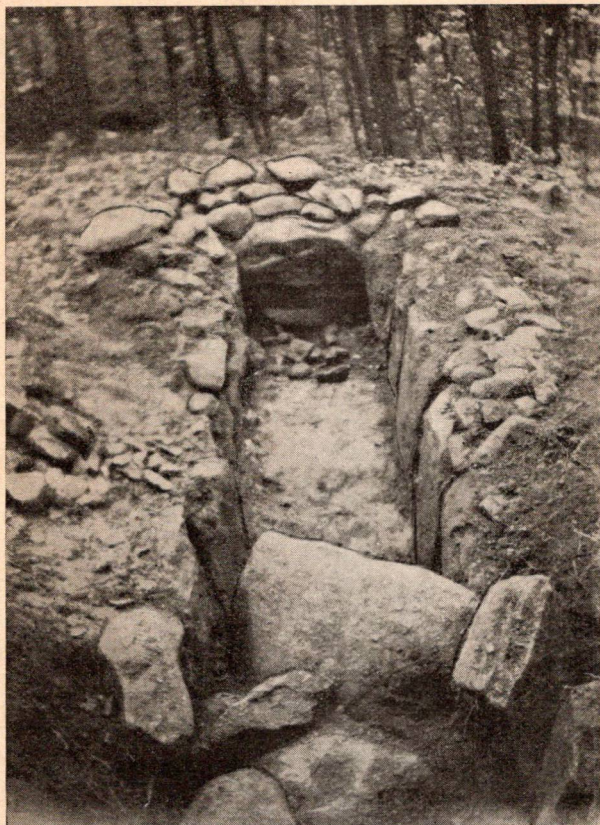

Fig. 3. Hellekiste i Kohaveskoven.

Sten liggende ligesom en Tærskel til en Dør, et Minde fra de store Stengrave, Dysserne og Jættestuen. Ved den søndre Side ses desuden et Brudstykke af en Skubbekværn benyttet som Sidesten. Da Udgraveren er naaet til Gravens Indgang, ser det ud til, at han har blottet Kisten, først for Jorden, derefter for Stenene, der er lagt i en Dynge over Overliggeren eller Dækstenene, som siden er forsvundet paa to nær, der nu er

opstillet ved Kistens Ender. Rundt om Sidestenene er pakket knust Flint, og hele Fremgangsmaaden ved Udgravningen tyder stærkt paa, at det har været en Videnskabsmand, der har undersøgt Højen, selv om det ikke er udført efter moderne Metoder. Noget Fingerpeg om, hvem Udgraveren var, kunde Undersøgelsen ikke give, med mindre det kunde bevises, hvornaar Udgravningen havde fundet Sted; dette var der heller ikke megen Sandsynlighed for, og dog lykkedes det til en vis Grad, idet der i Siden af Højen fandtes en meget gammel Træstub, næsten helt formuldet, men ved forsigtigt at skære en ren Snitflade, kunde der tælles ca. 100 Aarringe. Dels omkring og dels under og imellem Rødderne af Stubben fandtes Sten fra Graven, hvilket tydeligt viser, at Træet er vokset op her, efter at Graven er undersøgt. Ved at regne Træets Alder sammen med et rigeligt Aaremaal til Stubbens Forvitring, kommer vi til Tiden omkring 1830; imidlertid synes Tallet dog at være for højt, nogle Stens Lejring mellem Stubbens Rødder kunde tyde paa, at Træet allerede, da Graven blev udgravet, maa have været i god Vækst, og at det som ungt Træ stammer fra Tiden omkring 1840. Ved denne Tid tænker jeg da, at Udgravningen af Højen kan have fundet Sted. Spørgsmaalet er nu, hvem det kan være, der har foretaget Udgravningen; en Skattesøger, der har set Lys brænde over Højen, er det næppe, han vilde som i mange andre Høje være begyndt i Toppen; Frederik den Syvende kan det maaske være, men der er liden Sandsynlighed herfor, da der ingen Optegnelser er herom. Men i Tiden omkring 1830—40 boede om Sommeren en af Danmarks berømte Videnskabsmænd som Gæst paa Holtegaard, nemlig Professor Japetus Steenstrup, der i disse Aar foretog sine Moseundersøgelser i Vidnesdam og Lillemose, Undersøgelser, der blev grundlæggende for senere Tidens Moseundersøgelser; men Steenstrup var tillige interesseret i Arkæologien og foretog ikke faa Udgravninger. Det vil da være meget nærliggende at antage, at det var ham, der har udgravet Højen i Kohaveskoven, mens han ferierede paa Holtegaard; men noget Bevis haves ikke, og det kan derfor kun blive Gissinger.

Følger man Vejen fra Gl. Holte, forbi Attemosegaard, ligger der oppe paa den høje Skrænt til venstre en stor, smuk Høj; en anden har ligget et Sted i Nærheden, paa Attemosegaards Jorder; det var en ganske lille Bronzealderhøj, der indeholdt en Bronzeknap og to Lancespidser.

Ved Søllerødvej ligger den kendte Nitræshøj, og længere mod Syd findes Troldhøjen, beliggende ved Ejendommen af samme Navn; paa Højen er opstillet nogle bautalignende Sten, som sikkert ikke hører hjemme her. Paa Dr. techn. Paul Bergsøes Ejendom, Koefoedsminde, findes to Høje; den ene ligger tæt op til Gaarden, hvor den med sin bløde Runding op mod den gamle Gaards Straatag virker sjældent harmonisk og saa dejligt dansk. En større Stenkiste angives at være undersøgt i 1912, men gav ikke Fund af Oldsager; det er muligt den, der ses Rester af ved den gamle Opkørsel til Gaarden. I Vatelundens Skov er udgravet flere Høje fra Bronzealderen. Ved den yderste vestlige Grænse af Kommunen, tæt ud til Furesøen, ligger en meget stor Høj med et gammelt Bøgetræ paa Toppen, og som et smukt Led i Haveanlægget ved Geelsgaard findes en stor Høj med en gammel Eg paa Toppen. Endelig er der ved Holte 1839 undersøgt en Høj, der indeholdt en Stenøkse og en Bronzedaggert.

Højene i Trørød Hegn.

Efter sin Størrelse er Trørødhegn den af Skovene, der rummer de fleste Høje; her findes ialt 29 Oldtidsgrave, der ligger jævnt fordelt i Skoven. Hvilken Periode de stammer fra, er det vanskeligt at afgøre; sandsynligt er det, at de er jævnt fordelt over alle Perioder. Et Par større Høje i Skovens Vest- og Nordside er sandsynligvis fra Stenalderen, og det samme gælder sikkert om den Række af Høje, der ligger langs Trørødvejens Sydside. Længere inde i Skoven ligger den store Høj, Blomsterbjærget, der maa være en Bronzealders Storhøj. Ved dens Fod ligger fem smaa Høje der muligvis er Brandgrave fra Jernalderen, de saakaldte Tuegrave. I den nordlige Del af Skoven ligger desuden en større Høj med en Bænk paa Toppen, hvorfra der er en storslaet Udsigt ud over Maglemoseterrænet og Sundet med Hven og Svenske-

kysten i det fjerne. Et ejendommeligt Valg af Gravplads ses i det nordøstre Hjørne ved Vedbæk Kælkebakke; denne er en stor regelmæssig Bakkekegle, der i Formen er meget lig en mægtig Gravhøj. I Toppen af denne er anlagt en Hellekiste, der forlængst er tømt for sit Indhold; en Undersøgelse af Kisten, som jeg foretog kort før Kælkebakken blev forhøjet til en Startplads, gav til Resultat to Overarmsben og to Laarben. Skikken at gravlægge i en naturlig formet Høj er iagttaget forskellige Steder i Landet. Kisten er nu dækket af Jorden fra Startstedet.

Dyrehaven, Christian den 9.s Hegn.

Den Del af Dyrehaven, Chr. 9.'s Hegn, der ligger paa Kommunens Territorium, er den, der har det største Antal Gravhøje; et stort Antal stammer fra Bronzealderen, og andre fra begge Perioder; mange af Bronzealderens Storhøje findes spredt over Terrænet, nogle er udgravede af Frederik d. 7., der har efterladt dem som Ruiner, der nu i de sidste Aar er restaureret af Nationalmuseet. Nogle af de mest kendte er Rævehøjene, der findes syd for Nærumvej, og Orehøj, beliggende ud for Vesselsminde. I Nationalmuseets Optegnelser omtales et Fund i Orehøj ved Skodsborg, men maa antageligt være det ovennævnte; her fandtes ved Fr. 7.'s Undersøgelse et Lerkar, et Sværd, Bæltehage, fire Tutuli, nogle smaa Bronzetonne til Smykke for Klædedragten, endvidere: Økse, den saakaldte Paalstav, Guldbelægning til en Bælteplade. En anden Høj, undersøgt i Skoven, indeholdt fire Urner med brændte Ben, men ingen Oldsager. Lidt øst for Bøllemosen ligger en Gruppe paa fem Høje, hvoraf de to er udgravede af Fr. 7.; den største af Højene ligger endnu med sit firkantede Gravkammer, der er 0,50 m i Tværmaal; i dette fandtes en Paalstav, en Spydspids og en Urne med brændte Ben samt Guldbelægning til en stor spiralornamenteret Bronze-Plade eller Solbillede, et rigt og meget sjældent Fund. Øst for Rundforbi, omtrent midt mellem Rundforbi og Kørom, ligger tæt op til Vejen en større Ruin af en Gravhøj; den er undersøgt eller udgravet af en Forstassistent Thalbitzer, der her gjorde et overordentlig rigt Fund af Oldsager;

der fandtes: et Diadem eller en Pandeplade, en stor Bælteplade, Tutulus, en vreden Halsring, Fibula og en Kniv med Benskift samt Fragment af en Spiralarmsring, alt af Bronze, og et Udstyr, der tydeligt tilkendegiver, at det har været en Kvindegrav fra Bronzealderens Storhedstid.

Efter det her berettede ses det, at Bronzealderfolkene har været talrige i Omegnen af Skodsborg, Storhøjene i Dyrehaven slynger sig langs ad Bakketoppene ud over Terrænet, næsten alle er lagt paa særlig smukt beliggende Punkter, med vid Udsigt til alle Sider. Det samlede Antal Gravhøje i Chr. 9.'s Hegn er 79, hvoraf enkelte er helt sløjfede.

Ravneholm og Geels Skov.

I Ravneholm Skov findes ialt 17 Gravhøje, der for største Delen er Storhøje fra Bronzealderen; særlig bemærkelsesværdig er den store Høj, der ligger i Skovbrynet lige bag Ørholm Bondegaard, samt en lidt længere øst paa; desuden findes to omtrent midt i Skoven; en Høj ligger frit i aaben Skov ud mod Koefoedsminde; denne er sikkert en Stenalders Høj. To andre ligger lige uden for Skovgærdet i Egekrogsvang; den ene har et tømt Kammer i Toppen.

Et Par Storhøje findes i østre Ende af Geels Skov; den ene har en stor Gravning i Toppen og den anden en dyb Ridesti tværs over, hvilket er grov Vandalisme, og desuden ifølge Fredningsloven forbudt. Tæt ved Kongevejen paa Geels Bakke findes Rester af en Runddysse, der sandsynligvis er den eneste i Kommunen; tilbage af den er kun nogle store Sten, hvoraf den ene bærer Spor efter Kløvning; man har formodentlig her hentet Sten til Byggebrug, her, hvor der var let Adgang til dem. Lidt længere inde i den aabne Skov ligger Rester af en udgravet Storhøj; nu ligger den som et rundt Bassin, omgivet af en lav Ringvold; midt i denne staar en smuk Bøg. Endelig ligger en enlig, lav Høj bag S-Banens Transformatorstation, den eneste i denne Del af Geels Skov. Den nordlige Del af Søllerød Kommune er mærkelig fattig paa Oldtidsminder; dette gælder Vestsiden af Sanddalen, Sandbjergomraadet og Paradiset og det meste af Rudehegn. Først ved Kommunegrænsen ved Lollikhus findes to Sten-

alderhøje, de eneste i hele dette Omraade. Endnu et Oldtidsminde kendes uden for Skovene. I Villa Højbos Have, tæt op til Huset, ses endnu en stor, smuk, kegleformet Granitblok, om denne ved gamle Folk i Vedbæk at fortælle, at den endnu ved Aarhundredskiftet laa frit i Marken; men dengang var den omgivet af en Kreds af mindre Sten; da dette Minde synes lidt gaadefuldt, og jeg først antog, at det muligt var en Kultplads for Soltilbedelse, talte jeg med Dr. Therkel Mathiassen, Nationalmuseet, om Sagen. Dr. Mathiassen mente imidlertid, at det sikkert var en særlig Form for Gravplads fra Bronzealderen, idet der nogle Steder i Landet er fundet saadanne, der svarede godt til Beskrivelsen. Inden for Stenkredsen findes der da som Regel nedgravet Urner med brændte Ben i den flade Mark og uden nogen Art af Højdannelse; som saadan maa saaledes dette Oldtidsminde paa Fredensvej i Vedbæk forklares; nu er der desværre kun den store Midtersten tilbage; men om det engang skulde kunne tillades at undersøge de nærmeste Omgivelser nærmere, vil det sandsynligvis lykkes at løse denne Gaade.

Jernalderen.

Fundene fra Jernalderen i Søllerød Kommune er yderst faa, kun 6 Numre kendes i Nationalmuseet; hvori disse bestaar er det ikke lykkes mig at konstatere, kun et Fund kendes med Sikkerhed, nemlig et facetteret Lerkar, der er en Efterligning af romerske Glaskar; det er fundet i en Grav paa Søllerød Mark omkring 1830. Grunden til Jernalderfundenes ringe Antal er sikkert den, at Jærnet er af ringere Holdbarhed end for Eksempel Bronzen. Det eneste Metal fra denne Tid, der er mindre forgængeligt, er Sølv; antageligt er derfor de fundne Ting Sølvsmykker og Lerkar.

Oldtidsagrene.

Det, der imidlertid har sat sig bogstaveligt dybe og varige Spor i Kommunen, er Agrene, Minderne om Jernalderens Landbrug. Udenfor Skovene i det dyrkede Areal af Kommunen er alle Spor forlængst udslettet; kun enkelte Steder kan Sporene følges lidt uden for Skovene.

Herhjemme var det først Professor Gudmund Hatt, der undersøgte Agerforekomster i jydskede Hedegne, og bortset fra et enkelt Sted i det sydvestlige Sjælland kendtes ingen Forekomster paa Øerne indtil nu, da der kendes mange her fra Sjælland. Omkring 1930 opdagede jeg ved Kortlægning af Gravhøje i Skovene nogle ejendommelige Terrasser og Volde, der gav mig den Tanke, om det ikke skulde være en Slags Terrassekultur fra Oldtiden; senere ved Sammenligning med de jydskede Fund af Oldtidsagre blev jeg sikker i min Sag, at det ikke var Terrassekultur, men forladte Agre fra Jernalderen, fra omkring 400 Aar før og til Christi Fødsel, hvilket senere er bekræftet af Nationalmuseet. Agrene ligger som Felter langs ad alle Højdedrag i Skovene, enten afgrænset af lave, ofte næsten usynlige Volde eller Diger, eller — hvor de ligger paa stejle Bakkesider — som ofte høje Terrasser; men overall gælder det, at de er meget uregelmæssigt markeret. Disse Dige- og Terrassevoldinger menes fremkommet ved, at man har lagt alt Affaldet fra Markerne i Markskellene; ofte er disse markeret med Sten, ligesom der i Voldinger kan findes Lerkarskaar og andet. Pløjningen foregik med en saakaldt Ard, der egentlig kun er en svær, lidt buet Gren med en paasat Trækaas; den har kun kunnet ride en lille Fure i Jorden. Den romerske Forfatter Plinius skriver herom i det første Aarhundrede efter Chr. i et Skrift og anbefaler den romerske Bonde, naar han pløjer med Ard, da at pløje baade paa langs og paa tværs. Er denne Metode brugt, vil den sammen med Affaldet have været stærkt medvirkende til Dannelse af Digevoldingen. Af Kornsorter, der er kendt fra Undersøgelser andre Steder, og som maa formodes ogsaa at være dyrkede paa vore Marker, er to Sorter Hvede, Dværghvede og Alm. Hvede, to Sorter Byg, nøgen og avneklædt Byg, samt Hirse. Sandsynligheden for, at Havren ligeledes blev dyrket i denne Periode, synes stor, selv om der ikke er fundet sikre Beviser herfor, idet den kendes fra forudgaaende Periode. Andre Plantearter med stivelses- og olieholdigt Frø kendes ligeledes, saasom Pileurt, Dodder og Spergel.

En anden vigtig Forandring viser denne Tid: det er anført,

at Agrene altid findes paa højtliggende Steder, medens Lavninger er undgaaet; dette skyldes formentlig den Klimaforværring, der indtraadte i Jernalderen; Klimaet var nu koldt og regnfuldt, og dette gav sig Udslag blandt andet i mere faste Boliger med Plads til Husdyrene, Ko og Hest; samtidig blev Kulturen mere og mere primitiv i Modsætning til den føregaaende Tids, Bronzealderens, forfinede Kultur.

Agre i Trørød Hegn.

Gaar man gennem Trørød Hegn, finder man de første Agre ved Kystbanen, hvorover de kan følges lidt ind imod Enrum Park; i Skoven er de placeret omkring et Par Gravhøje og vider sig ud til en større Gruppe eller System, der strækker sig videre over Trørødvej ind over Trørød Hegns Nordside, hvor de danner smukke Terrasser langs de stejle Bakkeskrænter ud mod Maglemosen; her skilles de af en dyb Kløft eller Dalsænkning, for paa den anden Side af denne atter at vise sig i en endnu større Gruppe, der strækker sig over hele Terrænet over mod Trørød og Frydenlund. Endelig findes i Skovens nordvestlige Del det smukkeste og mest imponerende Anlæg, ikke alene i Trørød Hegn, men i hele Kommunen. Her findes Terrasser paa indtil 18 Meter i Højden. Nord for tre tætliggende Gravhøje strækker sig et Plateau, godt Hundrede Meter mod Nord; nedenfor dette grupperer sig lignende store, regelmæssige Felter; disse kan spores helt over mod Maglemosen, og de afgrænses af en langagtig Sø eller Dam, der sikkert har været Vandingssted.

Syd for hele dette Anlæg strækker sig et andet System af Agre over et stort, regelmæssigt Felt eller fladt Terræn over til Trørødvejen, omtrent ved Trørød Skovløberhus; dette er imidlertid en helt anden Slags Agre, der ligger som lange, lige Straaler i en Vifte ud over Terrænet. Ser man hen over dem fra Siden, ses de som en regelmæssig, bølget Overflade, der bedst ses, hvor der gaar en Sti hen over. Det er de saakaldte højryggede Agre, der stammer fra en noget yngre Tid, antageligt fra omkring Christi Fødsel til langt op i den historiske Tids Begyndelse. Disse Agre er opstaaet ved en ny og bedre Plovtypes Indførelse, som man mener har eksiste-

ret samtidig med Arden, nemlig Ploven med Muldfjæl og sandsynligt med Hjul. Pløjning med denne Plov, der er stor og vanskelig at vende med og som sikkert krævede et stort Okseforspand, forudsætter, at man havde lange Agre; den mærkelige, højryggede Form, disse Agre har, skyldes derfor, at man i Oldtiden og Middelalderen altid pløjede samme Vej, i Modsætning til moderne Pløjning, hvor der skiftevis pløjes sammen og fra med Plovfuren. Ved at man i gammel Tid hele Tiden pløjede Furerne sammen, dannede man efterhaanden Markoverfladen om til store Volde eller runde Diger, der nu et Par Aartusinder efter kan spores mange Steder i Landet. Gaar man udenfor Skovgærdet ved det lille Anlæg, ses her, hvorledes Terrænet gaar terrasseformet nedad mod Lindevangens Marker; dette maa være Rester af et andet System af højryggede Agre, der kan spores fra de ældste Agre inden for Skovgærdet ved den lille straatækte Villa i Skovbrynet, og det er det eneste Sted, de er tydeligt at se uden for Skovene.

Dyrehavens Agre.

Overalt i Jægersborg Dyrehave, Chr. 9.'s Hegn fra Aggershvide til Mølleaaen, træffer man paa Systemer af Jernalderagre; gaar man ind i den saakaldte Døde Skov mellem Strandvejen og Kystbanen, findes her to Systemer af Agre, der dækker det hele Areal, kun skilt ved en smal Dalsænkning eller Tunneldal, der fra Øresund strækker sig ind til Bøllemosen. Oprindeligt har begge Grupper været sammenhængende med tilsvarende Grupper paa den anden Side af Kystbanen. Fra Porten, der fra Strandvejen fører ind til Skoven, ses ligesom en tilgroet Sti, der deler sig i to, hvoraf den ene følger Dalsænkningen mod Sydvest, den anden følger ligeledes en Lavning hen til Skovgærdet ved Børnehjemmet »Michaelsens Minde«, hvor den tydeligt er afbrudt ved Opgravning til Gærdet. Hvad disse Stier betyder, er vanskeligt at sige, men Sandsynligheden taler for, at det er en ældgammel Færdselsvej, der her er Spor af; at den er yngre end Agrene bevises af, at den løber tværs hen over en af disse, medens den er ældre end Skovgærdet, der stammer

fra Frederik 5.'s Tid; dette ses af, at den brat er afskaaret ved Gærdet; imidlertid kan den ikke have været en Kørevej, men nærmere en Ridesti, hvilket ses af dens grøfteliggende Form; dog synes det mig, uden dog at ville paastaa dette, at det kunde tyde paa, at der her, neden for Aggershvide Bakken, kunde have været et gammelt Landingssted, enten fra Folkevandringstiden eller tidlig historisk Tid; dette vil forhaabentlig ved en eventuel Undersøgelse kunde bevises. De øvrige Agerfelter skal søges videre langs Kystbanens Spor og indad i Skoven; enkelte Felter uden større Interesse findes spredt i Terrænet mellem Skodsborgvej, Rundforbi og Kørom. Gaar man ind ved Skodsborgdammen, finder man mellem denne og Skodsborgvejen et overordentlig smukt System af Agre; disse kan følges et godt Stykke mod Rævehøjene, og videre mod Nærum findes mindre Afsnit spredt over Terrænet. Følger man desuden Stien fra Skodsborg til Raavad, kommer man her over flere sammenhængende Systemer; ud for Raavad, paa den høje Skrænt ned mod Svenskevej, ses et Sted en interessant Ager, der er afgrænset ved Stensætning, og imellem disse en Mortersten; den kendes let ved sin store skaalformede Fordybning. Gaar man endvidere tilbage ad Stien over Vesselsmindevejen og skraat gennem Arealet mod Nærum, træffer man paa flere smukke og godt markerede Agerfelter, og til Slut kan man finde nogle smaa, men tydelige Agerfelter op mod Vesselsminde. Saaledes er der næsten ikke en Plet i hele Chr. 9.'s Hegn, hvor man ikke kan iagttage Jernalderbondens forladte Agre.

Fra andre Skove.

Ser vi paa de andre af Skovene i Kommunen, finder vi ogsaa der Sporene af Jernalderbondens Virke; i Søllerød Kirkeskov ses saaledes i den Del af Skoven, der grænser op til Søllerød og Kirkestien, et Par Agerfelter, der ser ud til at være fortsat uden for Skoven over mod Nitræshøj, og det maa antages, at de har strakt sig over hele Terrænet omkring Søllerød By; maaske er netop disse Agerrester Sølvis

Rydning, Begyndelsen til og Rester af det ældste Søllerød. I Ravneholm Skov, paa Terrænet ud mod Koefoedsminde, findes ligeledes Spor af Agre; gaar man derefter videre til den østlige Ende af Geels Skov, findes de ligeledes her paa Toppen af Bakkeryggen over mod Vangebovej; gaar man desuden ad Søllerødvej mod Holte, ser man, naar man lige har passeret Vejkrydset ved Ridehuset, i Skoven til højre ligesom et Par store savtandlignende Anlæg, dette er Hjørner af to Agre, hvorover Søllerødvejen er anlagt; disse fortsætter i et større System ind over Bakkedraget i Skoven paa den anden Side af Vejen. Gaar man endelig gennem Skoven til Geels Bakke over Kongevejen til S-Banen, gaar man over det største sammenhængende System af Agre i Kommunen; her er ikke saa imponerende Terrassevoldinger som i Trørød Hegn, men Anlægget her er afgjort det største og det bedste af dem alle; skønt Agrene ligger tæt over hele Bakkedraget, er de dog tydeligst og mest interessante i Arealet langs Sorte Mose og over mod S-Banen; her mellem Agrene finder man de gamle Brønde og Kær, her er det som blev hele Jernalderen levende, man synes at se Jernalderbonden pløje sine Agre og vande sine Kreaturer som hans Efterkommere endnu i vor Tid. Ogsaa her paa Geels Bakke synes der at være højryggede Agre; dog tror jeg Forekomsten her er lidt usikker; omtrent ud for Cyklistpavillonen ses en enlig men smuk og regelmæssig Ager. I Frederikslund Skov findes flere smaa Forekomster af Jernalderagre; ogsaa her ser man nogle løbe i Retningen ud over Landet uden for Skoven, og det er sikkert rimeligt at antage, at de oprindeligt har strakt sig over hele det aabne Terræn, hvor Holte Kirke og Rudersdal Kro er beliggende, og for øvrigt videre over Kvarteret omkring Rudegaard til Rudehegn, hvor Agrene ligeledes forekommer, mest dog i den sydlige Del langs med eller mellem begge Kongevejene. Oldtidsagrene ligger som Regel i en bestemt Retning NØ—SV efter Længderetningen. Størrelsen synes ogsaa at have et vist Standardmaal. Der er nu Sandsynlighed for, at visse Afsnit, der er særlig karakteristiske, bliver fredet og afmærket, saaledes at Publikum let vil kunne orientere sig ved Besøg paa Stedet; det gælder særlig to Ste-

der, Geels Bakke og Trørød Hegn. Vi vil da blive et Par Attraktioner rigere.

Mennesket.

Ogsaa af Mennesket selv findes der Rester, og naar jeg her har behandlet deres Efterladenskaber, Minderne om deres Kultur og Virksomhed i vor Egn, synes det mig ret og rimeligt ogsaa at forsøge paa at klarlægge, hvad deres egne jordiske Rester kan fortælle om dem selv. Den ældste Menneskerest, der er fundet i Søllerød Kommune, er et Stykke Hovedskal, Kranietaget, der blev fundet Foraaret 1938 ved en Undersøgelse i Bøgebakken, Henriksholm; her, i det smalle Løb mellem Bopladsen og den overfor liggende Sandtange, fandtes ca. en Meter dybt dette Stykke, der laa i Tørven med Hulheden opad ligesom en Skaal; Stykket var meget smuldreret paa de tynde Dele. Det mest ejendommelige ved Kranietaget var Pandebenets usædvanlige Tykkelse, 16 mm paa det tykkeste af Pandebenet, hvilket er næsten det dobbelte af Nutidens Menneskers; et Par Steder paa Sjælland er fundet Rester, der menes at have en meget høj Alder, og som man mener muligvis er Rester af Kromagnon-Mennesket, der er Stamfader til Nutidens Mennesker. Hvortil vort Kranietag hører, skal jeg ikke som Ikke-Antropolog kunne afgøre; men dog tør jeg tro, at det muligt er en Rest af for Eksempel Rensdyrjægeren, der har levet her som Indslag i den ældre Stenalderes Befolkning.

Enkelte mindre Rester af Mennesket er fundet ved Tørveskæring: en Underkæbe stammer fra Tørven i Maglemosegaards Mose, en anden Underkæbe fra Tørven i Mosen vest for Mathildevejen; samme Sted fandtes et Laarben og et Overarmsben med Mærker efter Ulvetænder, og fra Kratmosen ved Trørød fandtes et Bækkenben. 1943 fandtes ved Tørveskæring i Ferosanmosen, Maglemosens Nordside, et Barneskelet; Barnet, der vistnok var en Pige i 12 Aars Alderen, maa sikkert være forulykket; Hovedskallen har en smuk, regelmæssig Form med en smuk ren Profil, ligesom Lemmeknogler lader formode, at hun har været et særdeles velskabt Barn. Skelettet, der laa lige over den gamle Hav-

bund, stammer sikkert fra Stenalderen; det befinder sig nu i Normal Anatomisk Museum.

I Aaret 1920, efter forrige Verdenskrig, lod Kommunen skære Tørv i Trørødgaards Mose ved Højbjærg; da jeg en Aften kom ud i Mosen og søgte efter Dyreknogler og med Haanden gravede i en afsat Vold i Tørven, fandt jeg et Skelet af et Menneske, en Mand, siddende paa Hug paa et Gren-

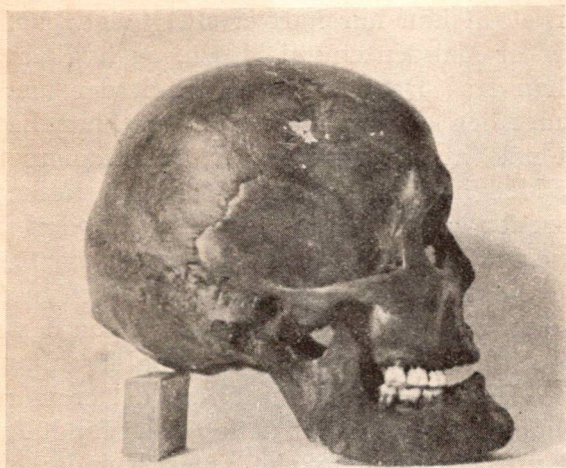

Fig. 4. Mandskranium fra Trørød Mose.

underlag; jeg fik omsider ved en Bekendts Hjælp, der boede i Nærheden, gravet Skelettet frem, og det blev den egentlige Aarsag til min arkæologiske Interesse, og for at sikre Manden for Kommunens Beboere, fik jeg Tanken at skabe et Museum for Egnen. Jacob har hans Kælenavn været i mange Aar paa Gl. Holte Kommuneskole, hvor han har haft sin Plads. Jacobs Skelet fortæller ikke saa ganske lidt om hans Person; han har været omkring 30 Aars Alderen, da han døde, og han har været en temmelig høj og temmelig kraftig Mand, antageligt ca. 190 cm, Hovedet er af Mescephal Type, velformet og kraftigt; ved en Rekonstruktion paa Kraniet kunde det afgøres, at han har haft et noget groft Ansigt, lidt tunge Træk, med grov, stor Næse og store Læber, alt i alt lignende en typisk sjællandsk Bonde. Tænderne er

kraftige og velbevarede, uden Tandcaries, kun en Kindtand viser lidt Hul, som dog kan være Ødelæggelse efter Døden; men at han dog har været stærkt lidende, viser hans Skelet med al ønskelig Tydelighed: Tandrødderne viser smaa Knuder, der skyldes Gigtsygdøm, og undersøger man hans Lændehvirvler, viser den ene sig at have en stor Benkam, ligesom den næste ogsaa har en Udvækst af lidt mindre Format; han har saaledes været stærkt lidende af Lændegigt, der maa have bevirket, at han har haft et stift Lændeparti.

Hvorledes er Manden endt i Mosen, og hvilken Tidsalder stammer han fra? Dette er Spørgsmaal, der kan besvares paa én Gang: den ejendommelige Stilling, han havde, viser os tydeligt nok, at han ikke kan være omkommet, men er ved andres Medvirken sat ned i Mosen. Den græske Forfatter Tacitus beretter ca. 100 Aar efter Christi Fødsel, hvorledes Germanerne straffede Krigsrædde, Kujoner og unaturligt Utugtige: de blev nedsat i smudsige Sumpe, og Arkæologerne mener derfor, at disse Moselig, der findes nedsat paa denne Maade, er saadanne straffede Personer fra Jernalderen, og som saadan maa vi da henføre Jacob, selv om det er mindre smigrende for ham. I Nærheden af dette Skelet fandt Arbejderne nogen Tid efter et andet Skelet af en Kvinde; efter deres Udsagn laa hun paa Ryggen paa et tyndt Lag af hvidt Sand. Desværre blev Skelettet og en Del andre Knogler af Dyr tilintetgjort af en Arbejderformand, der paa Forespørgsel af Geologerne svarede, at han ikke vilde forstyrre Gravfreden, hvilket vakte nogen Munterhed, da største Delen var Dyreknogler. Et Par ældre Fund af Kranier i Tørven er mig meddelt; ved Tørveskæring et andet Sted i Mosen fandtes et Kranium, og en Gang, da nogle Børn løb og legede i Mosen, sparkede en Dreng i Kaadhed til en stor Klump Tørv, der laa paa en Vold mellem Tørvegravene, og til hans Forskrækkelse trillede der et Kranium ud af den.

Ved det store Ingeniørarbejde, Sjælsøledningen, fandtes Skelettet af en Kvinde, liggende paa Ryggen, ikke mere end en halv Meter under Overfladen; en Drængrøft havde desværre forstyrret det saa meget, at de fleste Hvirvler var gaaet tabt; ved en Gravning paa Stedet lykkedes det at finde

en Del af de manglende Knogler, ligesom Skinnebenene fandtes liggende paa deres oprindelige Plads; men noget videnskabeligt Resultat kunde det paa Grund af disse Omstændigheder ikke give. Skelettet af Kvinden fandtes ca. 30 Meter fra det faste Land; Kvinden maa sikkert ligesom Trørødmændene være nedgravet; Tørven viste sig af noget blandet Beskaffenhed, saaledes at den nærmest maa betegnes som Kysttørv; men som før nævnt kunde ikke noget med Sikkerhed fastslås; antagelig er hun fra Tiden omkring Jernalderen. Midt ude i Mosen fandtes senere Kraniet, Halshvirvler og nogle Ribben af et mandligt Skelet; dette laa efter Arbejdernes Udsagn meget dybt i Tørven; men da det er ude midt i det dybeste af Mosen, behøver det ikke af den Grund at være saa usædvanlig gammelt; det drejer sig her sikkert om et Ulykkestilfælde, hvor Manden er omkommet i den daværende Søj.

Nu findes disse gamle Menneskerester sammen med deres Redskaber og andre Kulturrester, og det er mit Ønske, at de maa faa en værdig Plads mellem de Spor af deres og deres Forgængeres Virke paa vor Egn, i det Museum, som jeg haaber engang maa komme, og naar Egnens Folk staar overfor Resterne, at de saa maa føle og forstaa, at de ikke kun er Kuriositeter eller sjove Ting, men derimod de personlige Rester af Mennesker, der var med til at skabe vort Land, og derved først og fremmest vor Hjemegn, og som man bør se paa med den Agtelse og Respekt, som de fortjener.

EJENDOMMEN »KOEFOEDSMINDE« OG DENS EJERE

Af *Hans Bjarne.*

Denne Gaard, der er beliggende i Søllerød Kommunes sydligste Del, umiddelbart nord for Ravneholm Skov, og som nu ejes af Civilingeniør, Dr. techn. Paul Bergsøe, er ikke som selvstændig, privat Ejendom af stor Ælde, ej heller dens Bygninger, og den har ikke store historisk kendte Data at henvise til; men den er beliggende i en af de skønneste Dele af vor af Naturen særprægede, smukke Egn, kendt foruden af de faste Beboere af Mængder af de talrige Sommerbeboere og Gæster, som aarligt glæder sig ved Besøg herude.

Dette skønne Landskab, i hvilket Koefoedsminde ligger, opstod ved Indlandsisens Smeltning; af Kort og Beskrivelser, som »Danmarks geologiske Undersøgelser« har udgivet¹⁾, fremgaar det, at der i Egnen mellem Søllerød By og Jægersborg Hegn og videre nord paa ved Isens Afsmeltning har befundet sig en Isrand, der har præget Landskabet stærkt. Bortsmeltningen i denne Del af Nordøstsjælland er i det store og hele skredet frem fra Vest mod Øst, og mægtige Aflejringer af Sten, Grus, Sand, Ler m. m. blev i denne vor nuværende Jordperodes første Afsnit afsat af Indlandsisen. Sporene af denne Isrand og dens Aflejringer træder paa adskillige Steder i vor Kommune stærkt iøjnefaldende frem: fra Dyrehaven ved Hjortekær gaar Israndlinien over Nærum og har sandsynligvis strakt sig over Trørød og videre nordpaa. Disse Aflejringer har altsaa for adskillige Tusinder af Aar siden

¹⁾ Mithers: Nordsjællands Geologi, V. Række Nr. 3. 1922.

dannet det smukke, kuperede Landskab, hvor Bakkepartier veksler med Søer og Lavninger, og hvor nu Skove og øvrige Beplantninger bidrager til at vise os den sjældne landskabelige Skønhed, der i Tidens Løb har faaet Tusinder til at slaa

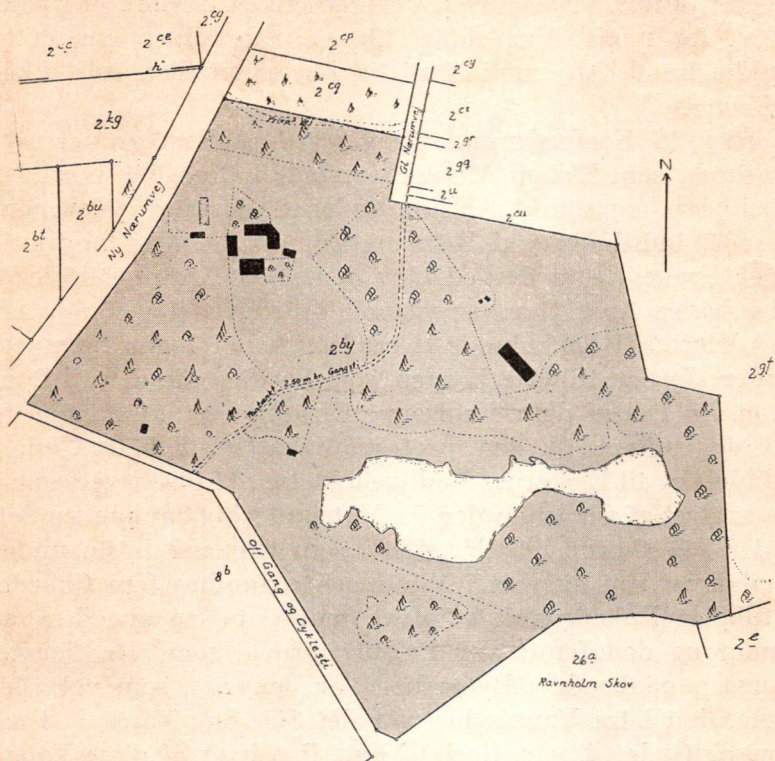

Fig. 1. Kort over »Koefoedsminde«s fredede Areal (Juni 1945).

sig ned her, og i hvilket Koefoedsminde med Tilliggende findes, der nu ved Ejerens Imødekommenhed er fredet.

Efter mange Omskiftelser, Udstykninger og Sammenlægninger har Ejendommen efter det foreliggende Kortmateriale nu kun et Areal af ca. 83.700 Kvadratmeter; den fik ved Fredningen, hvorefter nærmere nedenfor, samlet de mange Matr. Nr. og Rester af saadanne, hvoraf den bestod, under sit nuværende Matr. Nr. 2 by af Søllerød By, Sokkelunds Herred; den grænser, som det delvis fremgaar af den ved-

føjede Plan, Fig. 1, mod Syd til Ravneholm Skov og den saakaldte »Grønne Gangsti«, der er anlagt dèr, og som nu adskiller Koefoedsminde's Jorder fra Matr. Nr. 8b. Mod Øst ligger den store Ejendom Vatelunden og mod Vest grænser den til den nyanlagte Nærumvej, der ligesom en Revne i et smukt Maleri for nogle Aar siden blev skaaret igennem dette smukke Landskab; mod Nord er Jorden nu helt udstykket til Beboelse.

Jorden til Koefoedsminde maa være en Rest af det rige Jordegods, som Biskop Absalon samlede i Omegnen nord for København, og som i Aarhundrederne derefter yderligere voksede, indtil det ved Reformationen 1536 blev inddraget under Kronen, som derved blev den største Jordegodsejer i Københavns Amt. Der var vistnok overhovedet dengang intet Adelsgods i Sokkelunds Herred og heller ingen Selvejerbønder; Jorden tilhørte Kronen, som bortfæstede den til Bønderne. En Del af dette inddragne Kirkegods og af Tienderne blev dog udlagt til den protestantiske Geistligheds Underholdning og til Kirkernes Vedligeholdelse. Af Beskrivelserne i Rigsarkivet af Christian den 5.s Matrikulering har jeg fundet, at der i 1680-erne i Søllerød By, som dengang hørte under Hørsholms Amt og »laa i Vildtbanen«, fandtes fem Gaarde, to tilhørte Enkedronning Sofie Amalie, to »paaboedes« af Bønder og den femte var Præstegaarden, som »Hr. Jørgen Laurssen paaboede«; Bymarken var dengang, som vel alle vegne, delt i tre Vange: her var det Skovhug Vang, Mellem Vang og Giels (d. v. s. Geels) Vang. Paa hver af disse Vange havde Gaardene deres Agre fordelt vidt om paa forskellige Steder. Der kan vist ikke være Tvivl om, at Koefoedsminde's Jorder har ligget i Skovhugvangen; den havde i hvert Fald Grænser til Byen, til Nærum Marker og til Øverød Marker og bestod af 18 saakaldte Stykker, af hvilke ét hed »Svallegabsstykket« — Navnet er bevaret til vor Tid — der grænsede til Nærum Marker, og i hvilket Præsten havde henimod 3 Tønder Land i Brug. Det ses da ogsaa af det gamle »Original Carte« i Matrikulsarkivet over Søllerød Bys Marker, opmaalt 1810—11 af D. E. Bluhme, og hvoraf et Udsnit findes indsat som Fig. 2, Side 77, at der endnu dengang var

Præstejord omkring det nuværende Koefoedsminde, og lige til vor Tid er Navnet bevaret i »Præstemarken«, den sydligste Del af »Vatelunden«s Jord. Det nævnes i Matrikulsbeskrivelsen fra 1680-erne om Jordens Beskaffenhed: »Ler og Sand, god Agerjord«, og »Nock befindis udi Skoufshugt Wangen 2de Tørfue Mosser«; det kunde jo nok ogsaa passe.

Denne Præstegaardsjord, der, da den nedenfor omtalte Udstykning paabegyndtes, var skyldsæt for 14 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, har formodentlig lige fra Reformationen til i Begyndelsen af 1800-Tallet tjent til Præsternes Lønning og Kirkens Vedligeholdelse; den har en Tid helt eller delvis været udlejet; men saa begyndte Rentekammeret omkring 1808 at udstykke og bortsælge Jorden.

Af Skøde- og Panteprotokollerne i Landsarkivet for Sjælland fremgaar det, at den Parcel af Præstegaardsjorden, som først i 1843 officielt fik Navnet »Koefoedsminde«, blev bortsolgt til Rasmus Holst ved offentlig Auktion, der blev afholdt i Søllerød Præstegaard den 27. December 1808. Af Auktionskonditionerne fremgaar det, at denne »Søllerød Præstegaards Udmark, Tyrebakkevungen kaldet«, dengang havde Matr. Nr. 2 c og en Størrelse af 28 Tdr. Land af Hartkorn 2 Tdr. 0 Skp. 3 Fdk. 1³/₄ Alb.; den grænsede »mod Norden til Johan Ottes Lod, mod Østen til Nærumvungen, mod Sønden til Krogs Jord, mod Vesten til Kapitain Rosenqvists Lod«. Jorden var fri for Tiende, men der skulde til Sognepræsten svares en aarlig Afgift af 18 Tønder Byg efter Kapitelstaksten, for hvilken Afgift der skulde gives Pant i »Vangen og de Bygninger som derpaa opføres«; og »den Vej af 10 Alens Bredde, som . . . er opmaalt og afstukket igjennem Nærum Vangen til Egekrogs Vangen, forbeholdes stedse til dette Brug«. Køberen skulde efter Auktionskonditionerne forpligte sig til i det seneste inden 3 Aar at bygge paa Lodden og dør »sætte en Familie til Beboelse« samt at lade Bygningerne brandforsikre.

Først den 31. Juli 1809, syv Maaneder efter Auktionen, blev der af Sognepræsten, »Magister i Philologien« Nicolaj Ulrich Bach paa Rentekammerets Vegne givet Skøde paa Ejendommen til Rasmus Holst af Søllerød for 75 Rdl. Der har aabenbart været Tvivl om, hvem der skulde have Ejendommen til

Eje; thi samtidigt med at Skødet blev tinglæst den 30. August 1809, blev der tinglæst et ejendommeligt Dokument: »Efterretning betræffende Tyrebakkevangens Afhændelse«, hvori det hedder, at vel var Rasmus Holst » ikke Høistbydende ved Auctionen paa Tyrebakkevangen, men da (han) paa Grund af, at han meget havde forbedret Jorden og desuden efter Contract af 19de December 1802 havde den i Leie paa min (d. v. s. Bachs) Embedstid«, saa har han » paa Grund af sit til det Kgl. Rentekammer gjorde Overbud over det ved Auctionen skete Bud 70 Rdl. ved Kgl. allernaadigst Reskript af 24. April 1809 erholdt Tilladelse til, at bemeldte Vang maatte ham som Høistbydende overdrages for Kjøbesum 75 Rdl. m. v.«

Rasmus Holst havde imidlertid kun Tyrebakkevangen i meget kort Tid: han fik som nævnt først Skøde paa den den 31. Juli 1809, men allerede den 16. August samme Aar solgte han sin »Lystgaard Skovridergaarden kaldet, beliggende i Søllerød Bye under Matr. Nr. 9 med samme tilhørende Grund i Tyrevangen (!) for 5.000 Rdl. dansk Courant« til Einer Sivertsen Lou, i Aktstykkerne hyppigt ogsaa kaldet Lau. Skødet tinglæses samme Dag som hans eget Skøde blev tinglæst, 30. August 1809. Heller ikke Lou beholdt den saaledes samlede Ejendom ret længe; allerede ved Skøde af 3. Januar 1811, tinglæst den 6. Marts s. A., solgte han, som dengang var Gaardejer i »Dagslykke paa Cronborg Amt«, Skovridergaarden med Tyrebakkevangen til Ulrich Christian Olsen, dengang Auditør i Prins Christian Frederiks Regiment og Gaardejer i Søllerød. Hans Enke, Johanne Henriette Olsen, født Zinn, solgte ved Købekontrakt af 7. April 1818 Ejendommen til Krigsraad og Talloetterikollektør Knud Weybye (ogsaa Wejbye eller Weibye); hun maa være død omkring 1820, da Den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsrets Skiftekommission, som behandlede hendes Bo, den 11. Juni 1820 udstedte Skøde paa Ejendommen til Wejbye; det blev tinglæst den 13. September 1820. Nu maa Tyrebakkevangen være blevet bebygget og adskilt fra Skovridergaarden, thi Wejbye pantsatte den samme Aar med paastaaende Bygninger; det maa altsaa antages, at den nu er blevet drevet som selvstæn-

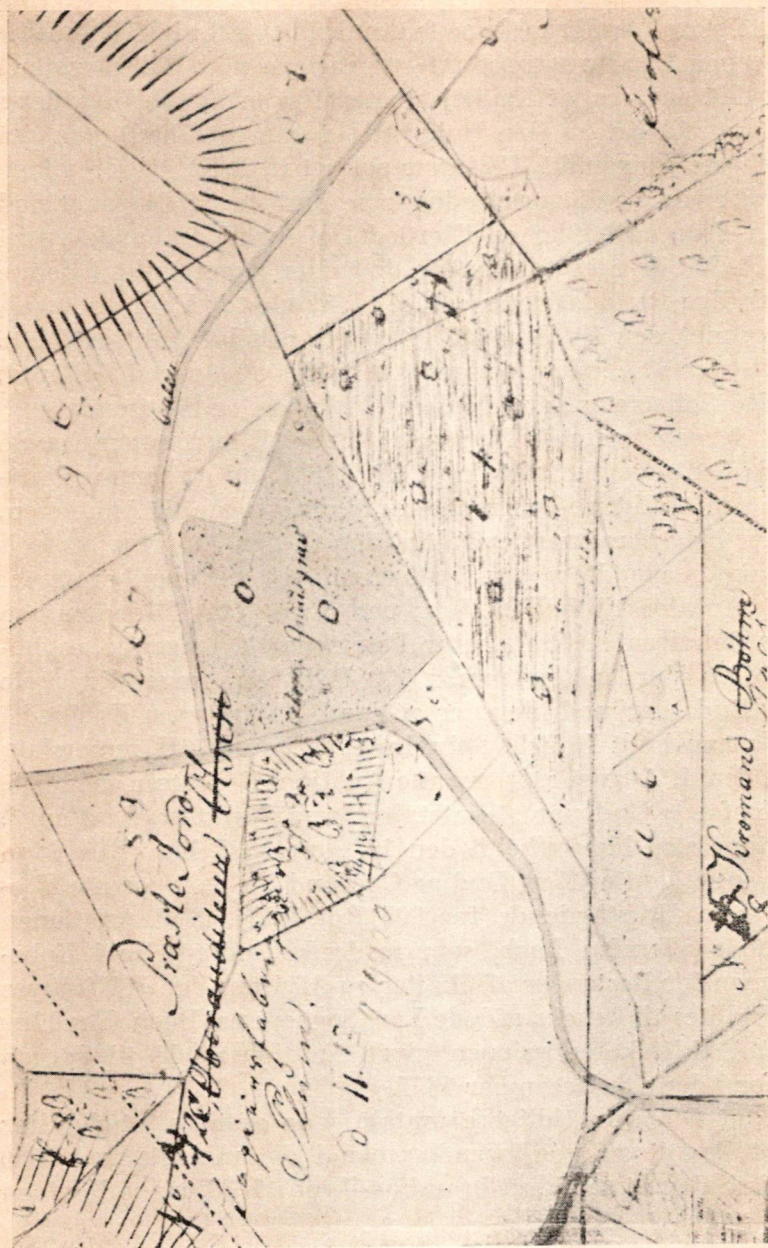

Fig. 2. Udsnit af »Original Carte« over Sollered Byes Marker, 1810—11.

dig Landejendom og som saadan kommet med i den saakaldte store Landbrugskrise fra omkring 1818 til 1828, da Pri-serne paa Landbrugsprodukterne raslede ned. Til Eksempel skal blot anføres, at Kapitelstaksten for en Tønde Rug, der i 1818 var 14 Kr. 93 Øre (udtrykt i vor Møntenhed) paa det daarligste Tidspunkt, 1824, var sunket til 3 Kr. 94 Øre; kort udtrykt var Landbrugsprodukterne omkring 1824 gaaet ned til en Tredjedel eller en Fjerdedel af, hvad de havde været i 1818. Wejbye er formentlig død eller gaaet fallit i denne vanskelige Periode, det ses ikke af Skøde- og Panteprotokol-lerne; men den 19. Juni 1827 blev der afholdt Auktion første Gang over »... Jordlodden Tyrebakkevengen ved Søllerød, forrige Collecteur Knud Nielsen Weibybes Boe tilhørende ... med derpaa værende Bygninger ...«. Ejendommen havde stadig den nævnte Størrelse af 28 Tdr. Land og samme Hartkorn som tidligere. Der mødte imidlertid ingen til Auktionen, og der blev berammet en 2. Auktion til den 3. Juli s. A.; hel-ler ikke her mødte nogen Lysthavende, og der blev berammet en 3. Auktion til den 17. Juli; paa denne blev Ejendommen efter Rekvirenten Prokurator Petersens Forlangende »opbu-den« for Vurderingssummen 200 Rdl. Sølv, men der skete intet Bud; derimod blev der af cand. phil. Jørgen Koefoed¹⁾ af Nærum budt 50 Rdl. Sølv, hvorpaa han fik Hammerslag; men den 4. August s. A. maatte Auktionsdirektøren meddele, at Koefoeds Bud var »tilintetgjort som Nullitet«. Ved en 4. Auktion, som blev afholdt den 13. Aug. 1827, blev Ejendom-men endelig efter flere Bud og Overbud tilslaaet nævnte Koe-foed som Højstbydende for 205 Rdl. Sølv. Ved Auktionen mødte en Jomfru Bach, som fordrede Godtgørelse i Købe-summen for Restancer af Skatter og Afgifter, der af Wejbyes Bo skyldtes til hendes afdøde Far, Sognepræst Bach. Der blev saa af Skiftekommissionen givet Auktionsskøde til Jørgen Koefoed den 18. December 1827.

Skønt det, som tidligere omtalt, maa antages, at der har været Bygninger paa Ejendommen i det mindste fra 1820, er disse dog først blevet brandforsikret i 1830, mens Koefoed

1) Navnet staves i Dokumenterne undertiden ogsaa Kofod og Kofoed.

ejede Gaarden; der fandtes da et Stuehus mod Syd, en Staldbygning mod Vest og »et Huus i Vangen«; de blev forsikret for 1570 Rdl. Sølv.

Koefoeds Skøde var, som nævnt, udstedt 18. Decbr. 1827; det blev først tinglæst den 15. Februar 1837, efter at han allerede ved Købekontrakt af 24. August 1835 havde solgt Ejendommen til en Gaardejer Ole Petersen, der først fik Skøde

Fig. 3. Jørgen Koefoed og Hustru Ida Josephine Lindgreen.

den 8. Februar 1837, en Ugestid før Koefoeds Skøde blev tinglæst. Koefoeds Skøde til Ole Petersen er underskrevet i »Broebye«, formentlig det nuværende Braaby ved Haslev, hvor han skal have været Lærer; det er først blevet tinglæst den 6. November 1839. Det er værd at lægge Mærke til, at han under Skødet har skrevet sit Navn Koefoed; hans Hustru hed Ida Josephine Lindgreen.

Det er Ole Petersen, der i hvert Fald officielt har skaffet denne Ejendom sit nuværende Navn »Koefoedsminde«; det skete ved en kongelig Bevilling: »Vi Christian den Ottende gjøre vitterligt, at Vi efter O. Petersen af Søllerød Mark hans Ansøgning hermed bevilge og tillade, at hans Arvefæste Eiendom Tyrebakken eller Tyre-

bakkevangen herefter maa føre Navnet Koefoeds Minde«. Denne Bevilling er dateret den 6. Juli 1843 og tinglæst paa Ejendommen den 11. Oktober s. A.

Ole Petersen maa saa være død før Efteraaret 1856, da hans Enke, Margrethe Kirstine Jørgensdatter, der hensad i uskiftet Bo efter ham, ved et Skøde, tinglæst 29. Oktober 1856 overdrog Ejendommen til Gaardejer Jens Peter Petersen, der døde den 23. December 1888; der var ingen Livsarvinger, og Enken, Kirstine Petersen, født Larsen, er formentlig død i 1891; hendes Bo blev behandlet en en executor testamenti.

Fra Midten af Halvfjerdserne faldt Kornpriserne imidlertid stadigt, og fra omkring 1880 var denne Nedgang meget følelig i Danmark; de følgende 20 Aar regnes for meget daarlige Tider for Landbefolkningen; mange blev vanskeligt stillet og mange maatte gaa fra Gaardene. Den gamle Driftsmaade, der hovedsageligt var baseret paa Kornavl, blev i disse Aar afløst af en Driftsmaade, hvis Produktion var baseret paa at producere Flæsk, Smør og Æg, og i denne Overgangstid skulde Koefoedsminde saa realiseres efter Jens Peter Petersens Enkes Død. Gaarden blev stillet til Auktion den 26. Juni, den 3. Juli og den 10. Juli 1891 uden at blive solgt; først ved den 4. Auktion den 21. Juli s. A. blev den solgt til Urtekræmmer Peder Thomsen af Frederiksberg som Højstbydende for 17.050 Kr. Auktionsskødet blev tinglæst den 22. Juni 1892. Han maa have drevet Gaarden til i August 1899, da han afhændede den til Grosserer A. F. Ibsen, hvis Søn, Grosserer C. L. Ibsen, overtog Gaarden efter Faderens Død.

C. L. Ibsen, der opkøbte og udstykkede store Arealer i Søllerød Kommune, erhvervede ogsaa Koefoedsminde, Matr. Nr. 2 c; den blev udstykket i Sommeren 1900, og en Parcel blev ved Skøde, tinglæst den 7. Oktober 1903, under det ny Matr. Nr. 2 by overdraget Professor, Dr. med. Edvard Ehlers; han lod i 1904 tinglæse en Deklaration om, at Ejendommens Navn skulde være »Smutgærde«; den blev imidlertid igen udslettet af Tingbøgerne i 1919.

Ved et Skøde af 30. September 1916, tinglæst den 11. Oktober s. A., overdrog Professor Ehlers endelig Ejendommen

til dens nuværende Ejer, Civilingeniør, Dr. techn. Paul Bergsøe.

Ved den tidligere omtalte Brandtaksation i 1830 fandtes der paa Koefoedsminde kun følgende Bygninger:

»Et Stuehus med Enderne til øster og vester«; det var bygget af »Vellevendt«¹⁾ og havde Straatag; der var ti Fag med to Indgange, to Køkkener og en lille Bagerovn; et Værelse med Udgang til Haven; fire andre forskellige Værelser, hvoraf de to havde Bræddegulve og »piedestalle« Kakkellovne, de andre havde Jordgulve; saa var der et Pigekammer med Bilæggerovn og Brostensgulv samt et Spisekammer; der var Bræddelofter overalt og »engelske Vinduer«, dels med store, dels med smaa Ruder; Dørene var dels Fyldings- og dels glatte Døre, og der var Kælder under de tre Fag. Denne Bygning blev takseret til 1120 Rdl. Sølv.

Bygningen mod Vest, der var opført paa samme Bygningsmaade som Stuehuset, bestod af otte Fag og var indrettet til Stald for ti Kreaturer, til Karlekammer og Faarehus; den blev takseret til 310 Rdl. Sølv. Og »Et Huus i Vangen, som endnu staaer under Arbeide«, der var fire Fag langt og fire Fag dybt, blev takseret til 140 Rdl. Sølv; det var indrettet med en Indgang til fem forskellige Afdelinger. Det var i 1830. Nu bestaar Gaardens Bygninger af 4 Længer omkring en smukt brolagt Gaardsplads og en mindre Bygning mod Øst, som maaske er det ovennævnte »Huus i Vangen«. Af de til denne Beskrivelse af Koefoedsminde benyttede Dokumenter og Aktstykker fremgaar det ikke, hvornaar de til Gaarden nu hørende sammenbyggede Bygninger mod Nord og Øst er bygget; de er aabenbart — efter Stil og Bygningsmaade og for en paa dette Omraade ikke sagkyndig at skønne — ikke bygget samtidigt. Alle Bygninger er straatækket, hvidkalket og en smuk Illustration af en Bondegaard fra første

¹⁾ Nationalmuseet oplyser: af Tysk »Wellwand«, d. v. s. Vægge af stampet Ler uden Træskelet deri, derfor saa tykke, i Modsætning til klinede Vægge.

Halvdel af 1800-Tallet. Bygningernes Indre er naturligvis i den lange Række af Aar undergaaet væsentlige Forandringer, bl. a. har Professor Ehlers indrettet den vestre Længe til een stor Opholdsstue med Kamin.

Der findes paa Ejendommen en Sandgrav, som er et Kapitel for sig og af en Interesse, der nok fortjener lidt Redegørelse: Den tidligere Statsgeolog, Dr. phil. V. Nordmann,

Fig. 4. »Koefoedsminde«s Bygninger (1945).

ledede for et Par Aar siden en geologisk Udflugt for vort Historisk-topografiske Selskabs Medlemmer, ved hvilken Lejlighed vi ogsaa besøgte Koefoedsminde og Omgivelserne dør; ved denne Udflugt blev ogsaa forevist den gamle, ejendommelige Sandgrav, og Dr. Nordmann forklarede herom, at store Masser af det Grus og Sand, der findes i vore Grusgrave, i Slutningen af Istiden blev med Smeltevandets ført herved, afskuret og afslebet af Klipperne og sorteret efter Smeltevandets større eller mindre Hastighed. Lagene i Materialet er næsten altid paralelle og de hælder meget forstaaeligt oftest i Strømmens Retning. Paa det vedføjede Billede fra Sandgraven (Fig. 5) ses en saadan Aflejring: under et tyndt Lag Moræneler, der danner Overfladen, ses et Lag mer eller mindre velassorteret Lag Grus og derunder det hældende, dybe Lag ensartede fine Sand, som tydeligt ses paa Billedet;

det er overordentligt fint i Sandkornenes Størrelse, saa det egner sig fortræffeligt som Formsand til Bronze- og Jernstøbning, og i mere end hundrede Aar har det været kendt og benyttet af Metalstøberierne, der er særlig glade for det til Bronzestøbning, fordi dets Finhed bevirker, at der er meget

Fig. 5. Sandgrav ved »Køfoedsminde«.

lidt Efterpudsningsarbejde paa det støbte Gods.¹⁾ Det fremgaar af Journalen for Matrikuleringsarbejdet, at denne Sandgrav øst for den gamle Nærumvej paa det daværende Matr. Nr. 2 c, som tilhørte Overauditør Olsen, i 1810—11 var saa almindelig benyttet af andre end Ejeren, at den, ligesom Vejen over Markerne, blev undtaget fra Skyldsætningen; derimod blev en anden, nærliggende Grusgrav, »der ikkun er for Ejeren selv«, ikke fritaget.

Den Mose sydøst for Gaardens Bygninger, som endnu i

¹⁾ Jfr. »Søllerødbogen« 1943, Side 22.

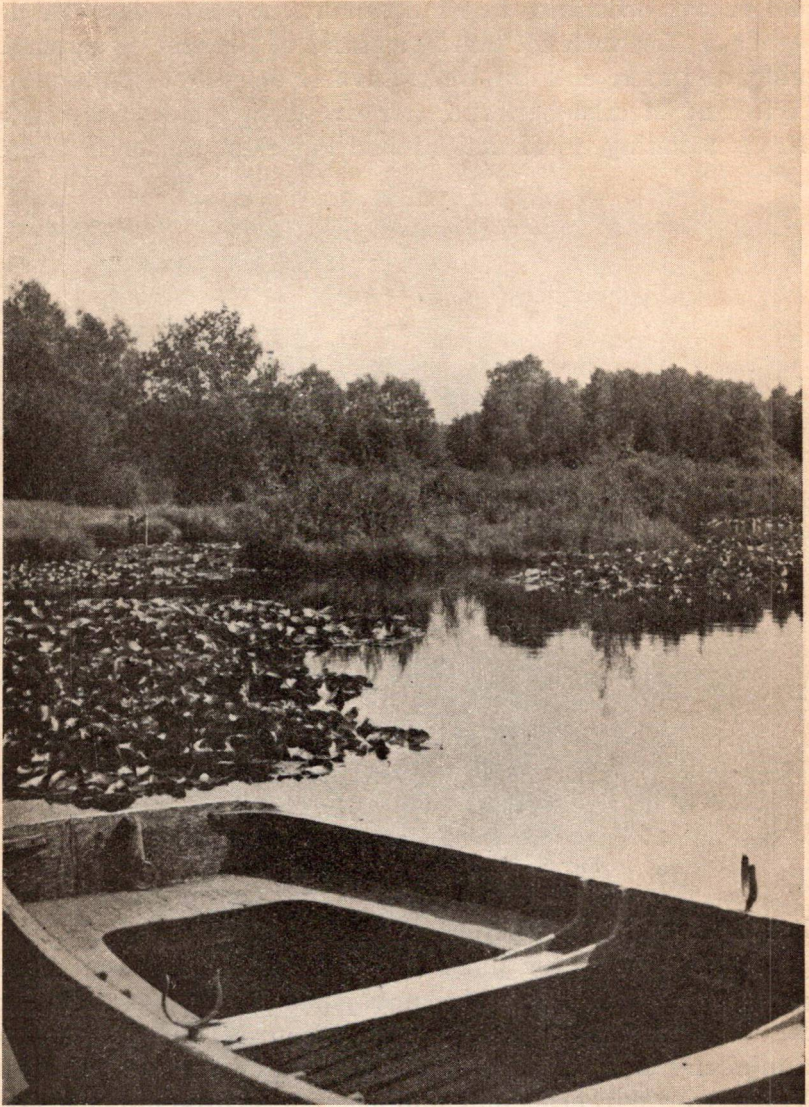

Fig. 6. Sø ved »Køefoedsminde«.

1916, da Dr. Bergsøe erhvervede Ejendommen, henlaa tilvokset, lod han i Aarene 1918—21 udgrave og oprense, saa den nuværende smukke, venlige Sø fremkom.

Ejendommen, der indtil 1944 bestod af ikke mindre end 12 Matrikulsnumre, som nu er samlet under eet, Matr. Nr. 2 by, er nu fredet ved en Fredningsdeklaration af 26. November 1943, tinglyst 13. Januar 1944. Ved Fredningen, der fandt Sted uden nogen Art af Erstatning til Ejeren, blev der paalagt Ejendommen Fredningsservitut, saaledes at Udstykning og Bebyggelse ikke kan finde Sted, og Arealet skal udelukkende kunne benyttes paa samme Maade som hidtil. Søllerød Sogneraad bidrog ved denne Lejlighed til Opnaaelse af det smukke Resultat ved at nedlægge det Vejstykke, der gik gennem Ejendommen syd og øst for Bygningerne — den ses paa det gamle Kort, Fig. 2 — mod at Ejeren anlagde en Vejforlægning nord for Ejendommen fra Gl. Nærumvej til Ny Nærumvej. Denne Vej er nu anlagt, og et smukt Stendige indrammer nu den nordlige Side af Ejendommen; samtidig indgik Ejeren paa at anlægge og vedligeholde en Gangsti gennem Arealet; den er nu færdig og offentlig tilgængelig; den fører fra Enden af den gamle Nærumvej til den tidligere nævnte »Grønne Sti« i Syd og ses paa Kortet, Fig. 1.

At værne om Landets skønne Natur er en Bevægelse, der hunder dybt i vort Folk, og der er Grund til at være taknemlige mod de Ejendomsbesiddere, der viser Imødekommenhed overfor disse Bestræbelser. Jo mere man fordyber sig i Naturens Liv, des rigere bliver ogsaa Glæden ved dens Skønhed. Herom synger Jeppe Aakjær:

Hvad var vel i Verden det fattige Liv
med alt dets fortærende Tant,
om ikke en Plet med en Dal og lidt Siv
vort Hjerte i Skælvinger bandt.

HANNE NIELSEN

DANMARKS DYGTIGSTE BONDEKONE

Af Arkivar, mag. art. *Hans Ellekilde.*

Den største Dag i Søllerød Sogns folkelige Historie maa have været den 6te Maj 1766, da Kong Kristian den Syvende tilstod sine tidligere saa forhutlede Fæstebønder paa Kronens Fæstegaarde i Københavns Amt Arvefæste paa saa fordelagtige Vilkaar, at de tidligere Krongaarde kunde betragtes som overgaaet i de hidtidige Fæsteres Besiddelse som deres særskilte Ejendom. Nu kunde de ikke længere jages fra Gaard og Hjem efter Forgødtbefindende af de høje Herrer, der raadede for Fæstet paa Amtets Krongaarde, nu kunde de give sig hen i det slidsomme Arbejde med fuld Sikkerhed for, at Frugterne af deres Stræbsomhed og Flid kom deres Børn og Børnebørn til gode, og ikke, som saa ofte før i Tiden, helt vildfremmede Mennesker, der kunde indynde sig hos de kongelige Embedsmænd, der raadede for Fæstegaardenes Skæbne. Fra denne lykkelige Dag tog de store Fremskridt i den danske Bondestands Udvikling sin Begyndelse, og da Københavns Amts Kronbønder havde faaet et tyveaarigt Forspring eller mere for deres Standsfæller i det øvrige Land, er det heller ikke at undres over, at det var dette Amts Bønder, der i den følgende Tid kunde optræde som Foregangs-mænd for hele det øvrige danske Landbrug. Det gælder fremfor nogen Bønderne fra de to Gaarde, som her særlig interesserer os, Vejlegaarden i Øverød, hvorfra den dygtigste danske Bondekvinde, der kendes, *Hanne Nielsen*, er udgaaet, og Havarthigaarden i Øverød, hvor hun kom til at øve sin for hele det danske Samfund velsignelsesrige Livsgerning, fra

hun paa sin nittenaarige Fødselsdag den 11. September 1848 blev gift med sit Bysbarn, den unge, dygtige Fremskridtsbonde *Hans Nielsen*, til hun den 15de Juni 1903 lukkede sine Øjne i Døden efter et Liv, der havde været mere arbejdsfyldt og slidsomt end for de allerfleste andre Danske.

Om Vejlegaarden, Hanne Niensens Fødegaard, har min afdøde Ven, Arkitekt Zangenberg, skrevet meget udførligt i Holte Juleblad 1926, og jeg selv har skrevet om Livet paa Vejlegaarden i Hanne Niensens Broders, Anders Jakobsens Tid, i Holte Juleblad 1935. Om Livet paa Havarthigaard har min Hustru skrevet i sin Opsats: »Hvad det gamle Byhorn fortalte« i Holte Juleblad 1926. Der kan være Grund til at gøre opmærksom paa disse Indlæg, da de er undgaaet den ellers saa omhyggelige Redaktør Poul Engelstofts Opmærksomhed i Biografisk Lexikon XVII, hvor der henvises til mangfoldig Litteratur om Hanne Nielsen, uden at det understreges, hvad godt kan gøres nødigt, at Fremstillingen i Ugeskrift for Landmænd 1876, Side 645—51, er det for Hanne Niensens Livshistorie grundlæggende Kildeskrift, som selvfølgelig ogsaa er Hovedkilden for den her givne Fremstilling, selv om mangfoldige nye Træk stammer fra de Papirer, der er bevaret paa Gaarden Skovly i Øverød hos Hanne Niensens Oldebarn, Fru Gaardejer Hanne Christensen, i en Pakke, der bærer Titlen: »Oldemoders Relikvier«.

Hanne Nielsen selv var Oldebarn af Vejlegaardens første Ejer, Hans Pedersen, der den 21de Juli 1766 fik Arvefæsteskøde paa Vejlegaarden af Kong Kristian den Syvende. Hans Søn, Didrik Hansen, ejede Vejlegaarden i Aarene fra 1784 til 1824. Det var ham, der i Aaret 1820 byggede den Vejlegaard, som ulykkeligvis nedbrændte til Grunden i 1927, den skønneste, hvide, sjællandske Bondegård, man kunde tænke sig. En Vej, Vejlegaardsvej, Sidevej til Øverødvej, er alt, hvad der nu minder om Hanne Niensens Fødegaard. Hendes Fader, Jakob Didriksen (1788—1861), ejede Vejlegaarden i Aarene fra 1824 til 1859, da Gaarden blev solgt til den yngste Søn, Anders Jakobsen, for 30.000 Rigsdaler. Hans ældste Søster Hanne, eller som hendes fulde Navn lød: Johanne Ane Margrethe Jakobsen, gjorde Hanne Niensens Navn til det mest

berømte Bondekonenavn, ikke blot i selve Søllerød Sogn, men i hele Danmarks Rige.

Om Hanne Nielsens Fader og Moder, *Jakob Dideriksen* (1788—1861) og *Ane Christine Andersdatter* (1803—56), en Gaardmandsdatter fra Lyngby Sogn, fortæller deres Sønnesøn, Gartner Jakobsen paa Valdmose, det morsomme Træk, at Hanne Nelsens Moder var saa godgørende, hun gav alting væk. Det kunde hendes Mand, gamle Jakob Didriksen, ikke lide, og han skældte ordentlig ud derfor. Men naar Manden sov til Middag, kom Husmands- og Arbejderkonerne fra Øverød listende ind ad Bagdøren, især naar de havde slagtet paa Vejlegaarden. Der blev da ikke meget af Grisen eller Kalven tilbage til dem selv. Efter hvad man kan skønne, har Hanne Nielsen paa det Punkt snarere været sin Faders end sin Moders Datter og hyldet Faderens Grundsætning: Den, der giver, til han tigger, skal slaas, til han ligger, men at hun alligevel ogsaa havde sin gode Moders Hjerter, vidste de Mennesker, der kom til at staa Hanne Nielsen nærmest i Livet. Om Fader og Datter fortæller Hanne Nielsens Oldebarn, Fru Hanne Christensen paa Skovly, det betegnende Træk, at da hun var blevet ung Kone paa Havarthigaarden, var det første Jakob Didriksen foretog sig, naar han kom tidlig op om Morgen, at gaa ud for at se, om Hannes Skorsten røg. Skete det, som det altid var Tilfældet, saa var han tilfreds, saa vidste han, at hans ældste Datter Hanne var tidligt oppe og travlt beskæftiget med sit Arbejde.

Allerede i den tidligste Barndom blev der lagt Mærke til den lille Hannes gode Evner. Hun var ikke mere end 8 Aar gammel, da hendes Lærer, Josias Petersen i Søllerød, erklærede, at nu kunde han ikke lære hende mere. Hendes Trang til at prøve nye Ting, som ingen andre af hendes jævnlige gav sig af med, var udviklet fra hendes tidligste Barndom. Hun fik sin Fader til at plante Morbærtræer i Vejlegaardens Have, for hun vilde prøve at opdrætte Silkeorme. Hun kom saa vidt, at der i hendes tidlige Ungdom blev forfærdiget et Stykke Kjøletøj, som der mange Aar efter var bevaret en Rest af paa Havarthigaard. Tøjet var rødligblaat og sribet af med hvide og gule Striber fra hendes Silkeavl. Hendes

Oldebarn, Fru Hanne Christensen paa Skovly, har bevaret en lille, fin Sølvmedaille, som den purunge Hanne Jakobsen havde faaet for sin Silkeavl.

Hanne Jakobsen har ikke som saa mange andre Gaardmandsdøtre i hendes Samtid været ude at tjene i sin tidlige Ungdom, hun havde nok at gøre i sin Fædrenegaard under sin gode Moders Vejledning og Tilsyn. Stille og roligt gik Livet for hende hjemme paa Vejlegaarden, indtil hun paa sin nittenaarige Fødselsdag den 11. September 1848 blev gift med den unge Gaardmandssøn Hans Nielsen paa Havarthigaarden i Øverød. Her indrettede den unge Husmoder et smukt, venligt og hyggeligt Hjem i den gamle, dejlige, idylliske Havarthigaard, der i 1866 blev afløst af den nye saa velkendte, herskabelige Havarthigaard. De fik den 29. Januar 1850 deres eneste Barn, en lille Pige, som efter Mormoder og Farmoder fik Navnet Ane Dorthea Nielsen. Paa Sølvbryllupsdagen, den 11. September 1873, forærede denne Datter og hendes Mand Forældrene to Malerier, malet af Axel Schovelin, det ene af Faderens Fødegaard Havarthigaard, det andet af Moderens Fødegaard Vejlegaard, og de to smukke Billeder kom for Fremtiden til at indtage Hæderspladserne i Sølvbrudeparrets Hjem. De er begge gengivet i Holte Juleblad 1926.

Hanne Niensens Mand, Hans Nielsen, stammede ikke som hun direkte ned fra sin Fødegaards første Ejer, Peter Nielsen, der i 1766 fik Arvefæsteskøde paa Gaarden. Han var født o. 1726 og solgte i sin høje Alderdom i 1804 sin Gaard for 1040 Rdl. til Jens Nielsen fra Lundtofte. Samme Aar blev Gaarden solgt videre for 1300 Rdl. til Gaardmandssønnen Niels Hansen (1779—1853) fra Brøndshøj Sogn. Han var gift med Gaardmandsdatteren Dorthea Olsdatter fra Gladsakse Sogn. Hans Nielsen (25. Maj 1822—30. Maj 1902) var næstældste levende Søn. Han købte 1847 Havarthigaarden for 6890 Rdl. af sin Fader og kunde da Aaret efter gifte sig med Vejlebondens Datter Johanne paa hendes 19-aarige Fødselsdag den 11. September 1848.

Hans Nielsen var ligesom sin Hustru en Fremskridtsmand, og en for sin Tid meget fremragende Landmand. Han byg-

gede Teglværk paa Gaarden, og de prægtige Sten fra dette Teglværk blev siden hen anvendt paa Frederiksborg Slot, da det blev genopført efter Branden 1859. De er ligeledes anvendt ved Bygningen af Rydholt paa Øverødvej, og i den i 1866, altsaa Hundredaaret efter Gaardens Overgang til Selveje, færdigbyggede Havarthigaard, Frugten af de to unge, stræbsomme Ægtefolks Arbejde i de første sytten Aar, de havde været gift. Om den gamle Hans Nielsen fortælles der, at han altid gav sine Folk mere Løn end andre, og hver Lørdag Aften gik han selv over paa Teglværket og betalte Folkene deres Ugeløn, de skulde ikke sinkes med at komme til ham, naar det var Fyraften.

Lige saa ivrig Hanne Nielsen som Barn og ung Pige havde været med sine Silkeorme, lige saa ivrig blev hun nu som ung Hustru og Moder med at hjælpe sin Mand med at faa Teglværket i Gang. Hun var ikke bange for selv at trille afsted med Børen fuld af de fine, røde Teglsten, baade hun og hendes Mand var saa stolte af. Men Mælken og Fløden fik hun de første fem Aar intet at gøre med, for hendes Mand havde bortforpagtet Mælken. Men Hanne Nielsen syntes, at hendes Mand fik alt for lidt ind for sin Mælk, og saa bad hun ham om, hun ikke maatte købe Mælken af ham til 8 Skilling for Kanden (altsaa 8 Øre for Potten), en i den Tid meget høj Pris. Hanne Nielsen vilde vise sin Mand, at kunde han lave fine Sten og passe sit Jordbrug som den bedste af alle Sognets Bønder, saa vilde hun kunne lave Smør og Ost som den bedste af alle Bondekoner. Det var hendes store Maal, at hun engang skulde kunne naa saa vidt som til at lave Smør og Ost til Kongens eget Bord. Ja, den pragtfulde Guldnakkehue, hendes Mand havde givet hende, den skulde engang, var hendes Livsmaal, komme til Hove.

Tilskyndelsen til Fru Hanne Niensens siden saa mærkelige Ostproduktion kom ved en Tilfældighed. I Husmoderens Blad 1896, Side 33, fortælles: »Hun havde taget en lille københavnsk Pige fra Laksegade paa Landet i Sommerferien. Kort efter fik Forældrene en norsk Myseost forærende, og for at vise Fru Hanne Nielsen en Venlighed, forærede de hende den halve Myseost. Hun syntes, at hun aldrig havde smagt

saa dejlig en Ost, og hun spekulerede nu paa baade Nat og Dag, hvorledes hun skulde lave Myseost. Hun begyndte at eksperimentere for selv paa egen Haand at lave Myseost, men uden noget heldigt Resultat, og hun søgte at faa Oplysninger fra Norge, men heller ikke dette hjalp noget. Endelig kom hun til at tale med Professor B. S. Jørgensen (1815—88), der laante hende et norsk Landbrugsskrift; efter den Vejledning hun fik i dette Skrift, begyndte hun igen at eksperimentere, og efter fjorten Dages Forløb kunde hun i Aaret 1856 præsentere Ostehandler Ludvig Aagaard († 21. April 1882) en Myseost, der kunde stilles ved Siden af den ægte norske Myseost. Senere, da hun sørgede for at holde nogle Geder paa Havarthigaarden, blev hendes Myseost endnu bedre. Den norske Myseost blev efter den Tid hendes Kælebarn. Hun vilde stadig forbedre den, og derved kom hun til at gøre Forsøg med de federe og finere Oste, for ogsaa at faa Vallen til Myseosten saa meget bedre.

At Hanne Nielsen ved sine egne personlige Forsøg var paa den rette Vej, erfarede hun paa en Rejse, hun i August 1867 foretog til Norge. Hun besøgte først Aas Landbrugsskole i Østfold, tog derefter til Oslo, hvor hun af Selskabet for Norges Vel blev forsynet med Anbefalingsbreve til de bedste norske Sæterier. Igennem Gudbrandsdalen rejste hun op til de fortrinlige Sætere Isum og Haraldsted. Her havde hun god Lejlighed til at lære den norske Fremgangsmaade at lave Myseost paa, og den viste sig at svare godt til den, hun selv var slaaet ind paa ved sine egne Eksperimenter.

Rejsen til Norge var ikke Fru Hanne Niensens første Rejse ud i Verden for at lære, hvorledes man skulde lave Ost og Smør. Hun var o. 1860 kommet i Forbindelse med Professor *Th. R. Segelcke* (1831—1902) ved Landbohøjskolen, og han blev hendes grundige Læremester i Mejeriets almindelige Teknik, og hun var blandt de første, der fulgte hans Anvisninger. I Aarene 1861 og 1862 besøgte hun efter Professor Segelckes Anvisning Herregaardene Gjeddesdal og Vibygaard, for at se disse Mælkeriers Fremgangsmaade ved Behandlingen af Smør og Schweizerost. Hendes første Udenlandsrejse gik til Barsebäck i Skaane i Aaret 1865, for dér af

Dr. Moberg at blive oplært i at lave Cheddarost. Det var hun paa egen Haand begyndt paa 1864, men efter hendes Rejse til Skaane, blev det næste Skridt for hende at foretage en Cheddarrejse til London i Maj 1869. Fru Hanne Nielsen var ikke det engelske Sprog mægtig, men hun havde gjort Bekendtskab med en fransk Dame, Frk. Geu, der i to Aar havde været Lærerinde hos en Familie i Øverød, og denne Frk. Geu, der var meget dygtig i Engelsk, mødte Fru Hanne Nielsen i London og fulgte med paa hendes Udflugter til Somersetshire og Cheshire, hvor hun kunde følge Fabrikationen af Cheddarost i flere af de bedste engelske Mælkerier. Fra England rejste Fru Hanne Nielsen til Holland, først til Purmerend, Nord for Amsterdam, for at lære Fabrikationen af Eidammerost at kende. Derfra rejste hun til Kandekek, hvor hun vilde lære den hollandske Maade at behandle Smør og Skummetmælksost paa. Endelig rejste hun til Gouda, for at lære Fremstillingsmaaden af Stolkserost eller Goudaost. Hollandsk kunde Fru Hanne Nielsen naturligvis lige saa lidt som Engelsk, men ved Hjælp af lidt Tysk kom hun ganske godt ud af det med Hollænderne, saa hun havde god Grund til at være tilfreds med sit Ophold hos dem. Efter sin Hjemkomst fra England og Holland begyndte hun selv at lave hollandsk Ost, som hun ikke tidligere havde prøvet paa, og hun vedblev at lave engelsk Ost, navnlig Chesterost, hvorimod hun kun kort Tid efter Hjemkomsten vedblev med at fremstille Cheddarost.

I de følgende Aar efter Englands- og Hollandsrejsen forhandlede Fru Hanne Nielsen ikke sin Ost selv, det begyndte hun først paa i Januar 1875, hun solgte al sin Ost til den førnævnte Ostehandler Ludvig Aagaard, Aftageren af hendes norske Myseost. Han var den rette Mand til at vejlede hende om Kundernes Fordringer og skaffe ogsaa hendes hollandske og engelske Ost Afsætning.

I August 1872 foretog Fru Hanne Nielsen sin fjerde Udenlandsrejse, denne Gang til Schweiz og Frankrig. Hun rejste først til Burgdorf og Emmenthal, hvor nogle af de bedste Schweizer-Mælkerier fandtes. Her fik hun en god Støtte af sin Ostehandler Ludvig Aagaards Datter, der var gift med

en af de største Osthøndlere i Schweiz. Hun rejste videre til Vevey ved Genfersøen, for at lære Fremstillingen af Brie-Osten. Her havde hendes tidligere engelske Rejseledsagerske, Frk. Geu, sit Hjem. Efter et Ophold i Jurabjergene for at se Fremstillingen af Schweizerost i disse Egne, fulgte Fru Hanne Nielsen med Frk. Geu over Neufchatel til Paris. I Meaux, paa Vejen til Paris, lærte hun Fremstillingen af Brie-osten i større Maalestok at kende. Fra Paris gik Rejsen over Køln til Holsten, hvor hun i Sierhagen ved Neustadt havde Lejlighed til at se det holstenske Mælkeri i dets bedste Skikkelse. Hendes lille Piges Lærerinde, Frk. Julie Michelsen, spurgte hende en Gang, hvordan det gik hende paa Mejerierne i Udlandet, da hun ikke kunde Sprogene. »Jeg ser!«, svarede Fru Hanne Nielsen paa sin rolige Maade. »Ja, hun forstod at bruge sine Øjne«, tilføjer Frk. Julie.

I Aaret 1873 var Hanne Nielsen hjemme, hun skulde den 11. September, paa sin 44-aarige Fødselsdag, holde Sølvbryllup. Denne Dag blev en stor Hædersdag for Fru Hanne Nielsen. Hun fik den Dag overrakt det danske Landhusholdnings-selskabs store Sølvbæger ved hendes første Mejerilærer, Professor *B. S. Jørgensen* (1815—88), paa den Tid Formand for Københavns Amts Landboforening. Sølvbægeret bar Indskriften: »For Flid og Nidkærhed i Tilvirkning af Mælkenes forskellige Produkter«. Professor Jørgensen fremhævede den Glæde, det var for ham at overgive Fru Hanne Nielsen dette Hæderstegn, som ikke havde været uddelt til nogen i en meget lang Aarrække, og saa vidt vides ikke tidligere til nogen Kvinde. Hun havde, sagde Professor Jørgensen, ved sin Virksomhed tilintetgjort den Fordom, at der ikke paa Bøndergaardene kunde tilvirkes lige saa gode Mælkeriprodukter som paa de store Gaarde. Hun havde, fortsatte Professor Jørgensen, gennem Uddannelsen af en stor Mængde Mælkerilærlinge i en vid Kreds, endog langt ud over Danmarks Grænser, udbredt Kendskab til fortrinlig Benyttelse af Mælken, og hun havde ved sin Utrættelighed i Arbejde, Tænksomhed og Nidkærhed givet et Forbillede, som sikkert mange vilde stræbe efter at naa. Han vilde haabe, at Mad. Hanne Nielsen og hendes Mand endnu en lang Aarrække maatte faa Lejlig-

hed til at fortsætte deres heldbringende Virksomhed i det skønne Hjem, de i Forening havde skabt.

Om Sølvbrylluppet den 11. September 1873 fortælles der iøvrigt i Ugeskrift for Landmænd 1873 II, Side 266: »Der havde til Festen indfundet sig, næst Slægt og Venner, en stor Mængde af Mad. Niensens tidligere Lærlinge, som ved deres Nærværelse i saa stort et Antal, som Tilfældet var, mange af dem kommende langsvejs fra, ved deres Optræden og ved de Gaver, mange af dem havde overbragt — hvoriblandt et udmærket smukt broderet Gulvtæppe fra en Kreds af kvindelige Lærlinge, og en smagfuld Sølvkande fra Mælkeri-assistenten og andre unge Mænd, virkende i Mælkerifaget her i Landet og i Udlandet — bar Vidne om det smukke Forhold, der bestaar mellem Mad. Nielsen og hendes Lærlinger, og den Taknemmelighed, hvormed de Alle saa tilbage til deres Læretid og Ophold paa Havarthigaard. Ved Siden af den offentlige Anerkendelse, som det kongelige Landhus-holdningsselskab viste Sølvbrudeparret, paatrykte disse Festen et Præg, der længe med Glæde vil mindes af de Tilstedeværende. Sølvbrudeparret selv, som havde ment, at Dagen vilde glide ubemærket hen, var øjensynligt stærkt bevæget over al den uventede Hyldest og Anerkendelse, der blev dem og deres Virksomhed til Del.«

I 1874, i Januar Maaned, faa Maaneder efter Sølvbrylluppet, foretog Hanne Nielsen sin femte og sidste store Udenlandsrejse for sin egen Uddannelses Skyld. Der var paa den Tid en international Osteudstilling i Nevers i Mellems Frankrig, hvortil Hanne Nielsen selv havde sendt nogle Oste, og nu vilde hun se, hvorledes de tog sig ud mellem de franske Oste, hvormed de skulde konkurrere. Hun var ledsaget paa Rejsen af en dansk Dame, Frk. Hannover, der var det franske Sprog mægtig. Hanne Niensens egne Oste blev forsinkede paa Rejsen, saa de først naaede Nevers en Maaned efter Udstillingens Afslutning, men Fru Hanne Nielsen havde ikke derfor Grund til at fortryde sin Rejse, for hun fik i Nevers god Lejlighed til at blive bekendt med de forskellige bløde Oste, som laves i Frankrig, og det følgende Aar, 1875, da Osteudstillingen i Nevers gentoges, kom hendes Oste i

rette Tid og indbragte hende en fransk Medaille. Fra Nevers rejste Hanne Nielsen til Roquefort for at lære Fabrikationen af den berømte Roquefortost, som hun med godt Held søgte at efterligne hjemme, skønt hun maatte nøjes med at anvende Ko- og Gedemælk, mens den ægte Roquefortost laves af Faaremælk. Fra Roquefort tog Fru Hanne Nielsen uden Rejseselskab af Frk. Hannover til Normandiet. Her traf hun i Caen en Grosserer Schibsbye, der lod en af sine Kontorbetjente rejse rundt med hende i Eggen. Hun lærte her den normanniske Maade at lave Smør paa, en Fremgangsmaade, der især staar højt i Isigny. I Lisley lærte Fru Hanne Nielsen Fabrikationen af Camembert-Osten, saaledes at hun i Aaret 1876 var i Stand til ogsaa at efterlave denne meget søgte Ost. Fra Normandiet vendte Fru Hanne Nielsen tilbage til Paris for at overvære en stor Osteudstilling, og herfra foretog hun Hjemrejsen. Hun naaede til Kolding tidsnok til at overvære den store jyske Smørudstilling, saa hun fik god Lejlighed til at sammenligne danske og franske Mælkeriudstillinger.

Vi har desværre ikke mange Breve fra Hanne Nielsen bevaret. I det kongelige Bibliotek findes der kun et lille, udateret Brev til N. V. Gade, hvor hun takker for den for hende usædvanlige Opløftelse, hans Koncert havde forvoldt hans takskyldige Tilhører, men fra denne sidste Frankrigsrejse er der bevaret et Brev til den elskede Datter og hendes egen Husbond, som vi her skal anføre Uddrag af. Brevet er dateret 3. Febr. 1874.

Kjære Ane og Hans.

Endelig har vi da fundet Roquefort, men det er en lang Vei, først i 24 Timer udfaret med Jernbane og saa 12 Timer med en Diligence, og tilsidst endda maatte vi tage en Vogn de sidste to Miil igjennem Bjergene, aldrig har jeg seet saa store Bjerge som her og saa lange Strækninger, men Gud være lovet, vi er nu de to Miil paa Hjemvejen og tager i Aften igjen med Diligencen de 12 Timer og haaber jeg at kunne være i Paris Torsdagmorgen og derfra strax med Jernbane til Caen. Jeg har allerede i Paris haft Brev fra Hr. Skibsby der, at han vil modtage mig paa Stationen og lade en danskendt Meierske reise med mig omkring i Normandiet. Derfra tænker jeg at komme til Paris igjen Mandag den 9., for da skal der være en Udstilling af

Ost og Smør der for Frankrig alene. Gaar alt vel, haaber jeg at kunne være hjemme Fredag eller Lørdag den 13. eller 14. Kan jeg komme Fredag Eftermiddag den 13. med Toget Kl. 9, saa skriver jeg ikke, men skulde det forandre sig, skal jeg skrive, hvis der er Tid ellers telegrafere. I Nevers var vi i 2 Dage, det var en stor og smuk Udstilling, der dog mest var Fade og Maskiner. Min Ost kom desværre ikke, mens jeg var der, og det er jo dog 16 Dage siden, der var ingen andre fra Danmark. Præfekten var meget venlig imod os, vi fik strax to Fribilletter og kunde gaa ud og ind saa tidt vi vilde.

Med denne store Frankrigsrejse er Fru Hanne Niensens egen personlige Uddannelse som Osteproducent i det væsentlige afsluttet, men hun betragtede sig aldrig som fuldstændig udlært, altid var der noget nyt at tilegne sig selv og at lære andre. Saa sent som den 5te Marts 1890 hørte hun et Foredrag i Landhusholdningsselskabet af Professor O. Storch om hans Forsøg paa Dyrkning af Mælkesyrebakterier og Flødens Pasteurisering. Inden Maanedens Udgang var hun saa vidt, at hun kunde avertere til Salg »Smør af pasteuriseret Fløde«. Ved sine senere Rejser, 1886 til Landmandsmødet i Stockholm, 1887 til Landmandsmødet i Trondhjem og 1888 over Holland til Udstillingen i London, søgte hun over alt Mulighed for yderligere at dygtiggøre sig som Smør- og Osteproducent, saa at hun kan lade sine Elever tilflyde saa rig Belæring som muligt.

I de første Aar, 1848—53, hvor Mælken paa Havarthigaard var forpagtet bort, holdt Fru Hanne Nielsen Tjenestepiger, som paa andre tilsvarende Gaarde, men fra den Tid, hun selv overtog sit Mælkeri, lod hun alt det kvindelige Arbejde paa Gaarden udføre ved Elever. I 1866, hvor Gaarden var blevet ombygget, begyndte hun at modtage Elever fra det kongelige Landhusholdningsselskab, og i 3—4 Aar havde hun stadig to unge Piger fra det skaanske Husholdningsselskab, men efter 1870 var hun blevet saa kendt og anset som Lærermester, at hun selv kunde besætte alle Elevpladserne. I Begyndelsen var de unge Mejeripiger et Aar i Lære, men i de senere Aar før 1876 havde de fleste kun været et halvt Aar i Lære. For et helt Aars Læretid betaltes der 300 Kr., men for kortere Læretid betaltes der forholdsvis mere. Ele-

verne maatte være villige til at deltage i hvert forefaldende Arbejde, og da Fru Hanne Nielsen altid selv gik i Spidsen for Arbejdet, var det aldeles uhørt, at nogen ung Elev skulde vægre sig ved at udføre noget som helst Arbejde, selv om det for mangan forvænt ung Pige i Begyndelsen kunde falde lidt svært. I 1876 havde Fru Hanne Nielsen haft over 200 kvindelige Elever, og hun havde haft henved hundrede mandlige Elever, men de har i Regelen kun været der i kortere Tid, som oftest 8 Dage til en Maaned, da de allerede i Forvejen i Regelen havde gennemgaaet et Kursus i Mælkeri. Mange af disse Elever har senere arbejdet som Mælkeri-Assistenten. Disse Mælkerielever kom ikke alene fra Danmark, men ogsaa fra Norge, Sverige, Finland, Tyskland og Rusland. I de senere Aar før 1876 var der i Regelen en halv Snes unge Piger ad Gangen som Elever hos Fru Hanne Nielsen paa Havarthigaarden. I 1890 var hendes Elevantal gennem Aarene naaet saa højt, at hun næsten havde faaet Elev Nr. 1000 i sit Hus.

Om de strenge Krav, hun stillede til sine Elever, giver de Regler for Mejerielever paa Havarthigaard, som hun lod opslaa i Køkkenet, tilstrækkelig Underretning:

Enhver Elev maa være villig til at deltage i det Arbejde, som forlanges. Naar der ringes om Morgenens, maa Eleven straks staa op, tage sit Undertøj paa, rede Sengen, vaske og rede sig, og derefter, iført Nattrøje og Sko, gaa ned i Køkkenet, hvor hun senest maa være en $\frac{1}{2}$ Time efter Ringningen, og da iføre sig en kortærmet Kjole, som, naar den ikke benyttes, altid skal hænge paa den Plads, der dertil anvises i Skabet nede i Gangen. Ingen maa gaa op før om Eftermiddagen, naar Køkkenet er rent og Alting i Orden, og saasnart Omklædningen er foregaaet, maa hun atter varetage de Forretninger, der paahviler hende.

I sin Fritid maa Eleven helst opholde sig i Spisestuen eller Køkkenet, hvor der altid er varmt, og hvor der stedse vil være Lejlighed til at gjøre sig bekendt med Ting, som vedrører Mejerivæsenet. (Mælkeritid. 1937, S. 1106).

I 1876 havde Fru Hanne Nielsen den Tilfredsstillelse, at der i Ugeskrift for Landvæsen blev skrevet en meget udførlig og indgaaende Skildring af Hjemmet paa Havarthigaard og hele hendes Livsvirksomhed. Grundlaget for de fleste senere hi-

storiske Beretninger, ligesom naturligvis ogsaa for denne Levnedsskildring, der har bl. a. sin udførlige Skildring af hendes Uddannelsesrejser fra denne Kilde. Det hedder her: Paa det Tidspunkt lavede Fru Hanne Nielsen følgende Oste-sorter: Skummetmælksost, Myseost og følgende Sødmælks-oste: Chester-, Eidammer-, Schweitzer-, Roquefort-, Brie- og Camenbert-Ost. Hver Dag lavede hun desuden sødt, d. v. s. usaltet Smør, og tre Gange om Ugen, for Elevernes Skyld. Smør af syrnet Fløde. Smørproduktionen af Gaardens 40—50 Køer af gammel, sjællandsk Race, der sælges, naar de ikke længer kan give seks Potter Mælk om Dagen, beløber sig blot til en 10—15 Pund om Dagen, men at det ikke kommer an paa en stor Mængde Mælk for at kunne lave Smør af fortrinlig Godhed fremgaar deraf, at Fru Hanne Nielsen i fem Aar, altsaa siden 1870—71, havde haft Leverancen af sødt Smør til Kongens eget Bord.

Fra Ungdommen af, maaske endda helt tilbage til Barndommen, havde det jo været Hanne Niensens store Ønske at opnaa den Ære at komme til at levere Smør og Ost af egen Tilvirkning til Hans Majestæt Kongens Bord. Nogle Aar før sit Sølvbryllup fik hun dette Maal i Sigte, idet hun den 7de Januar 1870 modtog følgende Brev:

Høistærede Madam Nielsen,

Da Hans Excellence Overkammerherre Oxholm ønsker, at Deres Ost skulde prøves ved Hofholdningen, tillader jeg mig at forespørge, om der mulig kunde sendes mindre Stykker af Deres forskjellige Oste for at prøve disse.

I saafald bedes de sendte til Hs. Majestæt Kongens Palads paa Amalienborg og tillader jeg mig at anmode Dem om derhos at opgive Prisen paa disse.

Ærbødigst

Fr. Christensen,
Oeconomiforvalter.

Ostene maa sikkert være faldet i Kongens Smag, og ogsaa Smørret maa have gjort Lykke, for fem Aar efter faar hun efter Ansøgning den 14de Januar 1875 Ret til at kalde sig Kongelig Hofleverantinde. Det hedder i denne Skrivelse:

At Hs. Majestæt Kongen paa Overmarskallatets derom nedlagte al-
lerunderdanigste Henstilling under 12. ds. Allernaadigst har behaget
at tillægge Dem Prædicat af Kongelig Hofleverandeurinde af Meieri
Produkter, derom er det mig en Fornøielse herved at meddele Dem
tjenstlig Underretning.

W. Oxholm.

I Aarenes Løb fortsætter Fru Hanne Nielsen sit Salg af
Smør og Ost til Kongens Bord, baade under de mere daglig-
dags Forhold paa Amalienborg og i de store Fyrstebesøgsdage
paa Fredensborg. Hendes ganske letsaltede, søde Smør falder
ogsaa i det russiske Kejserpars Smag, og hun opnaar at faa
Ret til at kalde sig ogsaa Leverantinde til det kejserlige rus-
siske Hof. Sin største Triumf opnaede hun, da hun med
Kendskab til Kongens personlige Smag komponerede sin egen
Sødmælksost, en Mellemting mellem hollandsk Ost og engelsk
Cheddarost, og fik Lov til at kalde denne Ost for Christian
den IXdes Ost. Dens Fremstilling beskrives i Mælkeritidende
1903, S. 494—95. Fra først af havde Osten intet Navn, men da
hun en Tid lang havde leveret denne Ost til Kongens Bord,
lod Kongen ved en Lakaj forespørge, hvad denne Ost, der be-
hagede Kongen saa godt, at han maatte betragte den som sin
Yndlingsost, monne hedde. Hanne Nielsen svarede, at Osten
endnu ikke havde noget Navn, men hvis det maatte forundes
hende at kalde den med Kongens Navn, vilde hun være lyk-
kelig derover. Oprindeligt havde Hanne Nielsen fremstillet
denne Ost uden Kommen, men Kongen ønskede Osten iblan-
det Kommen, og det var Hanne Nielsen imod. Men hun, der
var saa vanskelig for andre at komme til Rette med, bøjede
sig for Kongens Ønske med det Ræsonnement: »Kommen pas-
ser ikke i den Ost, men naar *han* nu vil have det, skal han
ogsaa faa det.« (Ugeskrift for Landmænd 1929, S. 602).

Den 16de Januar 1875 aabner Hanne Nielsen sit eget Ud-
salg i Industriforeningens Bygning med en meget virknings-
fuld Reklame i Berlingske Aften Avis. Hun fremhæver i
denne Annonce for det første, at hun er Kongelig Hof-Leve-
rantinde, at hendes Produkter ofte er blevet præmieret, idet
hun havde faaet Medailler ved Udstillinger i Paris 1865 og
1866, London 1870, Nordisk Kunst- og Industriudstilling 1872,

ved Landmandsmødet i København 1869 og ved Landmandsmødet i Nykøbing paa Falster 1872. Hun fremhæver sit »Parisermør«, d. v. s. ekstrafint Smør af sød Fløde og mildt saltet, særlig egnet til Selskabsbrug, men foruden de fremmede Luksusoste har hun ogsaa smaa Husholdningsoste med Kommen og Myseost. Christian den IX's Ost nævnes ikke i den grundlæggende Annonce, den er vistnok endnu ikke blevet skabt.

Hun fortsatte med dette fra først af midlertidige Udsalg i 28 Aar til sin Død, den 15. Juni 1903. I de sidste Leveaar flyttede hun Udsalget hen til Jernbanegade overfor Scalabygningen. Hun forestod selv Udsalget, og hun havde delt sin Dag saaledes, at hun om Eftermiddagen tog med Toget ind fra Holte og blev der hele Eftermiddagen, til hun kom hjem langt ud paa Aftenen. I de første Aar tog hun hjem Kl. 9, i de senere Aar paa noget tidligere Tidspunkt, Kl. 5 om Eftermiddagen. Det fortælles i Efterslægten, at naar Klokkerne ringede til tolv Middag, gik Hanne Nielsen, der selv havde været oppe siden Kl. 4, ind og klædte sig om. Hendes Vogn holdt da for Døren, Middagen blev bragt ud i Vognen til hende, og afsted gik det til Holte Station. Saa havde Hanne Nielsen baade faaet spist sin Middag og taget det Hvil, hun trængte til. Hun havde sin bestemte Plads i Toget i en anden Klasses Kupé, og den var der ikke mange, som forsøgte at sætte sig paa.

Fra denne første Udsalgstid i 80ernes Begyndelse har *G. Liljhagen* i det svenske Mejeri-Praktiken 16. Sept. 1898 givet en Skildring af sit Besøg hos Hanne Nielsen, først i hendes Udsalg i København og derefter i hendes Hjem paa Havarthigaarden.

Paa Skiltet læser den besøgende Svensker »Hanne Nielsen, Kongl. Hofleverantinde«. »Vi gaar ind, og foran os staar en kraftig bygget Kvinde, med et alvorligt og roligt Udseende. Paa vort Spørgsmaal faar vi til Svar, at det er Fru Nielsen selv. Uden et Smil paa sit Ansigt hilser hun os Velkommen, og med en noget bydende Tone tilsiges vi til at indfinde os paa Nordbanestationen til Nitoget for at følge med til hendes Hjem. Vi finder, at alle Produkter i Udsalget er udelukkende af hendes egen Tilvirkning. Foruden Smør findes der Gorgon-

zola-, Camembert-, Havarthigaards- og fremfor alt hendes berømte Myseost. Med Nitoget rejser vi med hende til Holte Station, her møder hendes Vogn, som fører os til Havarthigaard. Vi ankommer ved Elvetiden og vises straks til vort Værelse med Besked om at tørre Fødderne godt af, inden vi gaar op ad Trappen. I Gæsteværelset har man ikke andet at gøre end at tage Tæppet af Sengen og krybe ned at lægge sig, thi man er blevet underrettet om, at Klokken 4^{1/2} skal man være klædt paa og nede i Køkkenet. Det er aldeles sikkert, at man bliver vækket, og at den, som er først oppe, det er Fru Nielsen. Allerede ude paa Trappen hører man Fru Niensens bydende Stemme, og omkring hende bevæger sig o. 20 unge Piger og nogle mandlige Elever. Kærningen er det første Arbejde om Morgenen. Det sker med Haandkraft, og at trække Svinget paa den store Kærne faar hver og en prøve paa før Frokosten. Smørret arbejder hun selv med ligesom med al Osten. Fra Kl. 4^{1/2} om Morgenen til o. Kl. 12 om Middagen er hun i fuldt Arbejde med sit Smør og sin Ost. Samtidig faar Eleverne røre Myseostgryderne eller forrette andre Arbejder, og ingen kan lade være at bestille noget. Fru Niensens vagtsomme Øje kontrollerer nemlig alt, og den som engang har faaet en Tilrettevisning, skal nok sørge for at undgaa at faa en Tilrettevisning til. Kl. 12 spiser Hanne Nielsen Middag hjemme, før hun igen tager til København. Det er kun Søndage og Helligdage, at hun bliver hjemme. Under hendes Fravær fra Hjemmet er det hendes gifte Datter, som fører Sceptret.«

Fra langt senere Tid, fra 1898, stammer en Skildring, som en Besøgende Mejerist *J. Jensen* fra Lendum i Vendsyssel har givet i Frederikshavn Folkeblad den 8. August 1898, efter en Uges Studiebesøg i Foraaret 1898: »Endnu i den høje Alder (70 Aar) og meget plaget af Gigt, kan hun magte at røre sin Ost i Timevis, og hvad mere er, det hun ikke selv magter, har hun ved Siden af Evne til at faa udført ved sine Piger og Mejersker, og det med en vis Appel. Jeg synes endnu at kunne høre Fru Nielsen, naar hun med sin lydbare Røst talte til Pigerne, hver især, om at flytte sig lidt rapt, og faa dette og hint udført, hvad det nu var altsammen, og vi kan stole

paa, det blev gjort, som det skulde gøres. Thi selv om hun paa Grund af den megen Gigt af og til døjede med at gaa over Gulvet, skulde hun nok faa efterset, om alt var i Orden ifølge Befaling. Her vil jeg skynde mig at bemærke, at hun aldrig tiltalte Pigerne paa uhøflig eller haanende Maade, men hun havde en Gang levet sig ind i dette, og som hun en Gang sagde til mig: Skal vi bestaa økonomisk, saa maa der arbejdes, og skal eller vil vi drive det til noget rigtigt eftertrykkeligt, saadan at vi kan faa Del i et helt Stykke Samfundsarbejde, saa er det ikke nok med, at der arbejdes eller slides, men hvad vi har med at gøre og har gjort, det skal være saadan, at man kan sige, det er *færdigt*, enten det skal udstilles eller tages i Brug og gøre Nytte og være til Glæde og Velsignelse baade for os selv og andetsteds At se paa hendes Hænder, naar hun selv behandlede flydende Varer, eller lægge Mærke til hendes Øjne, hvordan de fulgte med Pigerne og enhver af deres Bevægelser, naar de behandlede Sagerne, var en stor Fornøjelse.« Jensen fortæller et Par betegnende Smaatræk, hvorledes han i hendes Køkken var i Færd med at røre Myseosten og se efter dens Kogning, og lige paa en Gang lyder hendes Røst: »Jensen, tag og rør Grødgryden, og se efter, den ikke koger over.« Jeg var heller ikke sen, greb Stikken og rørte i alle Gryder, medens hun betragtede mig med den mest alvorlige Mine af Verden. En anden Gang, jeg ligeledes stod ved Myseostgryden, bad hun mig skænke lidt Vand paa Kaffekanden, da jeg stod saa nær ved den, hvilket jeg imidlertid kom mindre pænt fra, da jeg skænkede ovenud og spildte Kaffen paa Komfuret, hvorpaa hun udbrød: »Men Jensen dog, min dejlige Kaffe.« Han fortæller videre: »Fru Hanne Nielsen var endnu paa den Tid den første, der stod op om Morgen, for at faa alle sat i Arbejde, og naar Aftenen kom, blev Vaaningshuset lukket af overalt til et bestemt Klokkeslet. Hun vil ingen Nattesjov eller Nattevaagen have over unødige Ting, da alle maatte staa op næste Dag friske til deres Arbejde. Saalænge hun, særlig om Formiddagen, havde travlt med sit Arbejde, veg hun ikke derfra, selv om hun fik aldrig saa mange Fremmede. At være underholdende i selskabelig Forstand, kunde hun aldrig bekvemme sig til,

naar hun stod midt i sit Arbejde; det kunde ske, naar hun var »færdig«. Hun spurgte mig en Dag, om vi heroppe i Vendsyssel holdt mange Selskaber og Gilder, hvortil jeg svarede, at vi havde nok af den Slags i vore Dage. »Det maa De endelig se at komme bort fra, Jensen,« og hun fortsatte: »Jeg har Eksempler paa, at sligt har ødelagt mange, saa at de har tabt Lysten og Interessen for deres Hjem og Arbejde; der er ingen Ting, som er skønnere end at være hjemme ved sine Børn og passe sit Arbejde.«

Om hendes Liv i den hjemlige Kreds fortæller Frk. *Julie Michelsen* i Kristeligt Børneblad den 19. Juli 1903, en god Maanedstid efter hendes Død af Hjerteslag, Valdemarsdagen 1903. Det hedder i denne lille Levnedbeskrivelse: »De unge Ægtefolk havde kun et Barn, en lille Pige (Ane Dorthea, født den 29. Jan. 1850, † 18. Okt. 1920), som jeg blev Lærerinde for. Jeg havde den Gang mistet mit eget Hjem ved min Moders Død, men Fru Hanne Nielsen blev straks som en Moder for mig, og har senere med stor Trofasthed fulgt mig Livet igennem. Frk. Julie fortæller, at omtrent 1000 mandlige og kvindelige Elever har Hanne Nielsen haft, og hun omfattede dem alle med stor Samvittighedsfuldhed og Interesse. De, der ikke havde Raad til at betale, optog hun frit, og trods sin meget optagne Tid, gjorde hun sig stadig Umage for at skaffe dem gode Pladser, og hun fulgte dem stadig med hjælpsom Interesse.

Ogsaa paa andre Omraader viste hun en kærlig Hjælpsomhed. Da en Damekomité havde dannet sig i Søllerød Sogn for at sy Tøj til fattige Børn, aabnede Fru Hanne Nielsen ogsaa straks sit Hjem for denne Sag og deltog flittigt i Arbejdet.

Hendes Mand stod langtfra tilbage for sin Hustru i Dygtighed og Flid, om hans Virksomhed end ikke var kendt saa viden om som hendes, var den ogsaa meget betydelig. Han fik Medaille for sine gode Mursten (Stockholm 1866), og den smukke Havarthigaard er opført 1861—66 af hans egne røde Mursten.

Ikke længe efter Gaardens Opførelse fandt der et Bryllup Sted paa den (den 11. Sept. 1869), idet deres Datter Ane Dorthea blev gift med sin Fætter, Jens Ole Jensen (født 31.

Marts 1843), en ung Landmand fra Lundtofte. Da der var det smukkeste Forhold mellem Forældre og Datter, kunde de ikke skilles fra hende; de nygifte blev derfor i Hjemmet, hvor hver havde sin Virkekreds. Herren skænkede ogsaa det unge Ægtepar en Datter (født den 5. August 1870), hun fik efter Mormoderen Navnet Hanne, og hun blev Solskinsbarnet i Hjemmet, Forældrenes og Bedsteforældrenes Lyst og Glæde. Som Tiden fremdeles løb, var der igen Bryllup paa Gaarden (25. Maj 1892), og da var det den unge, yndige Hanne, der drog som Brud fra sit elskede Barndomshjem. Hun blev gift med en Slægtning af sig, Julius Jacobsen (f. 12. Marts 1862), Hanne Niensens Brodersøn fra Vejlegaard, og de to lykkelige Mennesker drog da ind paa det smukke Skovly i Øverød, der laa tæt ved Barndomshjemmet, da man heller ikke der kunde skilles fra hende. Nu svandt der nogle lykkelige Aar, i hvilke Fru Hanne Nielsen blev Oldemor, og naar de to søde Smaa piger fra Skovly, Hanne og Ane, med deres straalende Barneøjne smilte hende i Møde, var hun overmaade lykkelig. Men saa skete den ganske uventede Ulykke, at den unge Hustru og Moder, Fru Hanne Jacobsen, blev pludselig kaldt bort efter kun een Dags Sygdom (den 23. Marts 1896). Det var en stor Sorg for den kære Oldemor, men hun bøjede sig stille for Guds Villie og sagde: »Som Herren gør, det er nok det bedste.« Frk. Julie Michelsen fortæller tilsidst om Guldbrylluppet, hvor, som vi snart skal se, Fru Hanne Nielsen blev overøst med Hædersbevisninger. Hun modtog alt med en stille og venlig Tak, men da en Søstersøn (Axel Møller), som er Præst i Thisted, forærede hende en Kristusfigur, sagde hun med en inderlig dyb Følelse: »Den har jeg ønsket mig og er saare glad ved.«

»Hun vilde helst selv leve under Herrens Vingers Skygge. Hun tog sig aldrig nogen Ros, uden at vise hen til Velsignelsernes evige Kilde. Skulde hun udrette noget, sagde hun altid: »Ved Guds Hjælp!« Og naar det lykkedes for hende, udbrød hun glad: »Gud være lovet!« Hendes Død var som hendes Liv benaadet af Herren. Hun havde altid selv levet et saare virksomt Liv, hun nærede derfor det stille Ønske at faa Lov til at blive skaanet for at ligge uvirksom hen paa et langt

Sygeleje. Døden kom til hende, saaledes som hun havde ønsket den; ogsaa i denne følte hun sig under Herrens Vingers Skygge. Fred være med hendes velsignede Minde,« slutter Frk. Julie Michelsen sine smukke Mindeord.

De to Smaapiger, Frk. Julie Michelsen taler om, er velkendt for mange af Søllerødbogens Læsere. Den ene var Fru *Hanne Christensen* paa Skovly, der har arvet Oldemoderens store Sølvbæger og bevaret Oldemors Relikvier. Blandt dem er ogsaa en rørende lille Fødselsdagshilsen, hvormed en seksaarig Pige har villet glæde sin Oldemor med at skrive det Vers, som hun vidste, Oldemor holdt saa meget af:

»Jeg véd en lille Have,
hvor Roser staar i Flor,
den skabte Gud til Gave
for alle Børn paa Jord.«

Den anden af de smaa Piger fra Skovly er Fru *Ane Clausen* paa Havarthigaard, gift med vor tidligere Sogneraadformand Fr. Clausen, der stammer fra Bellinge paa Midtfn. Hun husker ligesom sin Søster den store og straalende Guldbryllupsdag den 11. September 1898 paa Havarthigaard.

Guldbrylluppet blev selvfølgelig ganske som Sølvbrylluppet 25 Aar før, en stor Hædersdag for det højt ansete Ægtepar, især naturligvis for den mest kendte af dem, Fru Hanne Nielsen. Det kongelige danske Landhusholdnings Selskab overrakte en smukt udstyret Adresse, kaligraferet paa imiteret Pergament med smukke, farvelagte Akvareller af Havarthigaard med vajende Dannebrog og af Industribygningen i København. Disse Akvareller er indfattet i gyldne Rammer af stiliserede Kløver- og Markblomster. Adressen var indbunden i hvidt, guldindvirket Silke. Adressen har følgende Ordlyd:

»Idet vi Undertegnede herved bringe Dem vor hjerteligste Lykønskning i Anledning af Deres Guldbryllup, føle vi en Trang til at fremføre vor dybfølte Tak for det meget, vi ere Dem skyldige og fremfor Alt for den store Redebonhed, hvormed De til enhver Tid har stillet Deres rige Erfaringer paa Mejeriomraadet til Raadighed for os og utallige Andre.

Ved Deres utrættelige Flid og store Dygtighed er det lyk-
kedes Dem at bane nye Veje for vor Mejeribedrift og at
kaste Glands over vort Fædreland. Vi haabe, at det endnu i
mange Aar maa blive Dem forundt med usvækket Kraft at
fortsætte Deres fortjenstfulde Virksomhed.«

Foruden denne Adresse fik Fru Hanne Nielsen en Adresse
fra tidligere Elever, Konsulenter og Mejeribestyrere. Profes-
sor Segelcke, Overassistent Lunde og Konsulenterne Bull og
Høeg mødte paa Underskrivernes Vegne.

Endelig indløb der til Havarthigaard en tredie Adresse,
ikke rettet til Guldbruden alene. Den henvendte sig til Guldb-
brudeparret, den var underskrevet af Venner og Bekendte,
og den blev overrakt af Guldbrudeparrets mangeaarige Præst,
fhv. Pastor Vedel i Søllerød. Denne Adresse er desværre
gaaet tabt.

Der kom naturligvis en Mængde Telegrammer udefra, fra
gamle Elever først og fremmest, men det Telegram, der sik-
kert vakte den største Stolthed og Glæde hos Guldbrudepar-
ret, kom fra Kronprinsen og hans Hustru. Det lød:

»Deres kongelige Højheder Kronprinsen og Kronprinsessen
sende Guldbrudeparret venlige Lykønskninger med Ønsker
om lyse og lykkelige Dage, idet de kongelige Højheder med
Glæde mindes Besøget paa Havarthigaard for nogle Aar si-
den.«

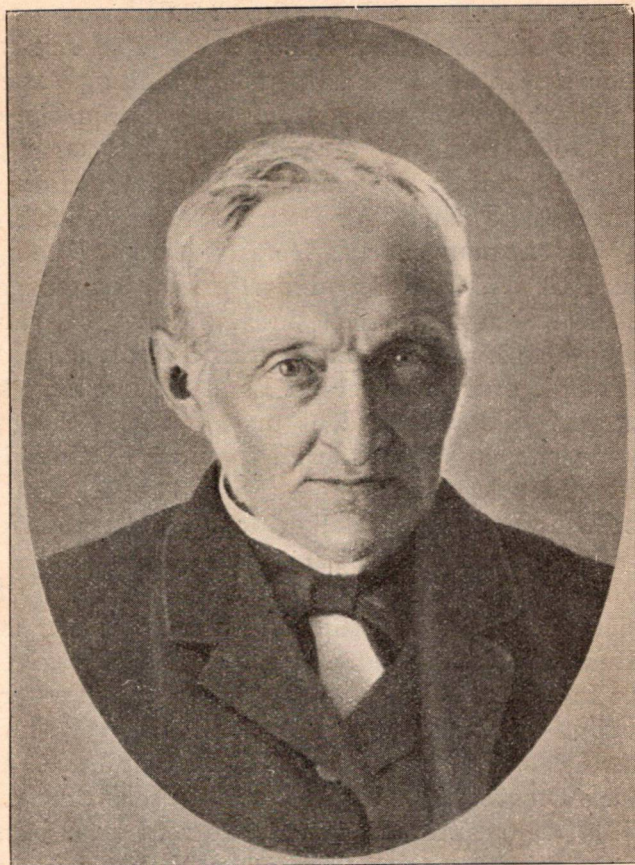
Det gode, gamle Guldbrudepar fik Lov til at leve sammen
endnu næsten fire Aar efter Guldbrylluppet, saa døde først
den gamle Hans Nielsen, faa Dage efter sin 80 Aars Fødsels-
dag. Det var naturligvis et haardt Slag for Fru Hanne Niel-
sen, for de to Mennesker havde levet godt og lykkeligt sam-
men. Hans Nielsen havde ikke været saa kendt udadtil som
sin Hustru, som syntes kendt af alle, den berømte Bonde-
kone, der leverede Smør og Ost til vor gamle Konges eget
Bord, men hans dygtige Arbejde med Køernes Røgt og Pleje
og deres Fodring, var en selvfølgelig Forudsætning for Hanne
Nielsens gode Smør og Ost. Med Stolthed og Glæde var Hanne
Nielsen hver Lørdag Eftermiddag Kl. 3 mødt op for at gøre
Regnskabet op med sin Mand. Havde hun faaet Guldpenge
ind i sit Udsalg i København, sørgede hun for at betale sin

Mands gode Mælk med Guld; hun beholdt ikke Guldet for sig selv, fortæller Gaardejer Clausen paa Havarthigaard. Det var ikke, som Folk maaske vilde være tilbøjelig til at tro, hende, der »bar Bukserne«, nej, som i gode, gamle, danske Bondehjem var Magten delt, saa han raadede *ude* i sine Lader og i sine Stalde, og hun raadede *inde* i sit Køkken og i sine Kældere. Han havde den Harmoni i Sind og Væsen, som hun ikke ganske havde opnaaet, han var den typiske danske Storbonde, den retsindige Arbejdsgiver, den omsorgsfulde Husbond, i et og alt en Hædersmand, en Dannemand.

Det varede ikke længe, før Hanne Nielsen fulgte sin Husbond og Ven, sin mangeaarige, trofaste Arbejdsfælle og Mage i Døden. Hun døde ganske pludselig Valdemarsdagen den 15. Juni 1903, ramt af et Hjerteslag. Da hun døde, var Tiden paa mange Maader gaaet hende forbi. Centrifugen i Andelsmejeriet havde over det meste af Landet afløst Svingkærnen og Ostegryden i Bondegaardens private Mælkeri, og Hanne Nielsen var paa en vis Maade en forældet Fortidsskikkelse. Eftermælet, der lød umiddelbart efter hendes Død i Ugeskrift for Landmænd og i Mælkeritidende kunde derfor ikke blive, om man vil, »Historiens Dom«, dertil havde man endnu ikke det fornødne Overblik, det tiltrængte Vidsyn. Det fremgaar tydeligt af de to udførlige Eftermæler, vi her anfører:

Ved Hanne Nielsens Død den 15. Juni 1903 skriver Ugeskrift for Landmænd den 26. Juni 1903: »Man mærker bedst, hvor hurtigt Udviklingen er foregaaet, og hvor store Forandringer i Landbruget de sidste 20 Aar har bragt, naar en eller anden Omstændighed bringer et af de Navne frem, der for en lille Menneskealder siden lyste som en Stjerne. Det gælder ikke mindst, naar i disse Dage Meddelelsen er kommet om Fru *Hanne Nielsens* Død. Der var blevet stille om hendes Navn. Selv arbejdede hun med samme Dygtighed og Ufortrødenhed, lavede sine Mejeriprodukter med den gamle Omhu og Kyndighed og forhandlede dem med sin aldrig svigtende Forretningssans. Men Tiden var løbet fra Haandkærnen og Ostegryden; hvor Mejerivæsenet er bleven en Stordrift, der i sine Centrifuger samler en hel Egns Mælkeproduktion og behandler den videre ad fabriksmæssig Vej, der

blegner Ryet om den Enkeltes Husflid, hvor smukke Resultater den end har frembragt. Visselig var Fru Hanne Nielsen en mærkelig Kvinde. Hun ejede en sjælden Energi og Villie-

Hans Nielsen, Havarthigaard.

Efter Fotografi, Aar 1890.

kraft, optraadte med en noget indesluttet Sikkerhed og Selvfølelse, der ryddede Vanskeligheder af Vejen, der vilde have standset en mere bly Natur, og skaffede sig derved Respekt og Position baade i Hjemmet og overalt, hvor hun færdedes baade i Ind- og Udland Man vil forstaa, at denne Kvinde,

der drog ud i Verden uden Færdighed i fremmede Sprog, ikke hørte til de forknytte, men vidste at skaffe sig Forbindelser og aabne sig Adgang; og bagved stod hendes trofaste

Hanne Nielsen, Havarthigaard.

Efter Maleri af Frøken Thornam, tilhører Gaardejer F. Clausen, Havarthigaard.

Ven, Professor Segelcke, der planlagde Rejserne og ved Breve og Anbefalinger banede Vejen for hende. Men ikke mindre forstod hun at gøre sig gældende herhjemme. Naar hun mødte frem paa Landboforeningsmøder, med den Gyldenstykkers Hus, markerende sin Stand, men ellers fornem paa-

klædt og gerne ledsaget af to kvindelige Adjudanter (hendes Datter og Datterdatter?), veg Folk ærbøddigt til Side, og der hviskedes: »Der kommer *Hanne Nielsen*«. Var et Mejerispørgsmaal til Forhandling, kunde det hælde, at hun tog Ordet og klart og værdigt udtalte sin Mening. Faa har haft saa mange Elever som Hanne Nielsen. Ofte var der i hendes forholdsvis lille Mejeri samlet paa een Gang 10—15 mandlige og kvindelige Elever, og de maatte alle gøre Gavn, thi hun kendte ikke til Persons Anseelse og optraadte som den myndige, bestemte Leder.« Ugeskrift for Landmænd mener, at hun selv paa sit egentlige Felt, Osteproduktionen, ikke har dannet Skole, hvad jo Kendsgerningerne viser, men for hende selv, der havde det københavnske Marked i sin umiddelbare Nærhed, bragte det store Arbejde og de ufortrødne Anstregelser smukke Resultater, og hendes Mejeriprodukter solgtes stadig til høje Priser, ligesom hun har hentet mange Præmier hjem baade fra danske, franske og engelske Udstillinger.

Mens Ugeskrift for Landmænd ved Hanne Nielsens Død, naturligvis ikke helt uden Grund, betragter hende som en Fortidsskikkelse, hvem Tiden var løbet fra, ja, tilbage til den Mælkeforpagtning, hun som ung Gaardmandskone havde vraget, fordi den gav saa ringe økonomiske Resultater for et fremadstræbende Ægtepar, sparker Mælkeritidende (1903, Side 489—95) paa en temmelig æselagtig Maade til den døde Løve.

»Hele Hanne Nielsens Virke blev den dygtige Gaardmandskones og Husmoders. Derigennem har hun haft stor Betydning med Hensyn til at jævne de Skel, der var mellem Bønder og »de andre finere Folk i By og paa Land«, selv om hun nu til sidst med en vis Stædighed behandlede Folk paa en dagligdags, lidet hyggelig og mindre proper Maade, end det er Skik i Bondehjem. Hun havde udrettet saa meget og saa stort og var nu bleven saa gammel, at man lod sig byde det af hende, som man ikke vilde taale af nogen anden. Men nu, da hun er borte, skal i den Henseende kun siges dette, at hun var Hanne Nielsen og ikke Repræsentant for nogen anden.« (Altsaa ikke for den danske Bondestand, hun af Fødsel, Opdragelse og Ægteskab tilhørte).

Mælkeritidende giver derefter et Billede af hendes Virksomhed i hendes sidste Leveaar: »Hendes rastløse Flid var stor, selv nu til sidst, da Alder og Gigt svækkede hendes Arbejdskraft, var hun med i alt. Op Kl. 4, sjælden i Seng før Kl. 11, og hver Dag en Tur i København. Hun sad nu i sit Køkken paa en Stol og dirigerede saavel Mejeri- som Køkkenvæsenet. Besøgende kunde endnu blive tildelt en Ske i hver Haand, for med den ene at røre i en Gryde Vælling, med den anden i en Myseostgryde, hvoraf der i det hele stod syv og dampede paa Komfurerne. Smørret kærnedes i en Haandkærne mellem 4 og 5 Morgen. Kl. 5¹/₂ blev Osten sat hen, og mens den løb sammen, sad »den Gamle« ved Siden af Oste-karret og smurte Maden til hele Husstanden, samtidig med, at hun kontrollerede Mælkemængden og dennes Varme til Kalvene og Smaagrisene. Hun passede indtil det sidste selv Ostepresserne, hvorimod hun ikke kunde komme ned i Oste-kældrene, og hendes Medhjælpere maatte derfor bære Ostene op til hende, for at hun kunde følge deres Udvikling. Der var flere Ostekældere. En meget dyb med tykke Mure til *Gorgonzola-* og *Chesterost*; én Kælder til *almindelig Ost* og én til *Myseost*. Til Christian den IX's Ost havde hun to Kældere, og i den ene af disse stod et stort Skab, hvori alle *Camembert*-Ostesorterne laa. Hun var en Mester i at lave de fremmede Landes Ostesorter efter, enkelte endog saa fortrinlige, at Kændere regnede hendes Oste for bedre end de indførte. Alle Ostene solgtes fra hendes kendte Butik i København, og hun havde selv de fleste Oste med i Toget i Haandbagage. Smørret solgte hun i Holte, og kun i Sommermaanederne leverede hun 5 Pund Smør daglig til Hoffet. Hanne Nielsen var en egen og ståt Personlighed, og for udenforstaaende at skønne meget ensidig i sine Interesser. Men paa Mejerivæsenets Omraade har hun traadt kjendelige Spor, og hendes mange Lærlinge og det danske Mejeribrug med dem vil gemme og værne om hendes Minde.«

Langt smukkere og rigtigere end Hans Appel i Mælkeritidende, har en anonym Skribent i et dansk Landbrugstidskrift opfattet hendes Karakter: »Hanne Nielsen var i det hele taget en mærkelig Kvinde; paa Overfladen ofte kold, til-

syneladende utilgængelig; men i Virkeligheden var hun høj-sindet og varmtfølende, naar hun havde fattet Tillid til en, og den Skal, der laa yderst, var brudt.« Hun bar altsaa udadtil sin dygtige Faders, indadtil sin kærlige Moders Billede.

Paa Hundredaarsdagen for hendes Fødsel mindes hun derimod af den danske Landbrugspresse med største Honnør.

Mælkeritidende optrykker saaledes (1929, S. 759) J. J. Hansens Mindeord i Berlingske Tidende, hvori det bl. a. hedder: »Hun havde kastet sig over Fremstillingen af forskellige udenlandske Ostersorter, for at faa et passende Udbytte af sit Mejeri paa et Tidspunkt, da Bøndersmørret var betydelig lavere i Pris end det fineste Herregaardssmør, men paa Hundredaarsdagen for hendes Fødsel anvendtes de 96,8 pCt. af Mælken til Fremstilling af Smør paa Andelsmejerierne og kun 1,6 pCt. til Ost. Derfor havde Fru Hanne Niensens Dygtighed til at fremstille de mange fremmede Luksusoste ikke faaet større varig Betydning økonomisk for det danske Landbrug, skønt vi har en Indførselstold af 20 Øre pr. kg, mens Smørret, der klarer sig godt paa Verdensmarkedet, er ubeskyttet. Hanne Niensens Betydning for det danske Folk ligger derfor i hendes individuelle Dygtighed.« Hanne Niensens mangeaarige og dygtige Virksomhed i vort Mejeribrugs Barn-dom, før Centrifugens Opfindelse 1880, der revolutionerede alt, har alligevel haft stor Betydning for dets Udvikling og bidraget til dets Anseelse i Udlandet i sin Tid, og i 60erne og 70erne og noget ind i 80erne var der næppe nogen blandt de praktiske Mejerifolk, der i Anseelse kunde stilles ved Siden af hende.

Ugeskrift for Landbrug (1929, S. 602) siger ved Hundredaarsdagen om Hanne Nielsen: »Man maaler maaske bedst hendes Dygtighed, at hun i 1879 paa Udstillingen i London modtog Præmie for *usaltet Smør*. For 50 Aar siden beviste denne Bondekone Muligheden af at fremstille det Smør, som Londonenglænderne ønsker paa deres Bord, men som vi endnu nærer Betæneligheder ved at fremstille for Englands Marked.« Ingen anden dansk Kvinde, skriver Vort Landbrug 1929, S. 553, har indtil Dato opnaaet en lignende landbrugs-faglig Berømmelse, og Hanne Nielsen er Side om Side med

de store Foregangsmænd paa Mejeribrugets Omraade, med Ære og Anerkendelse gaaet over i det danske Landbrugs Historie. »Besjælet af Fremskridtsiver og en utrættelig Energi, som hun var, opnaaede hun glimrende Resultater, der kastede Glans over hendes Navn og bidrog i høj Grad til at vække Interessen for Mejeribruget her i Landet,« skriver K. Raunkjær i Tidsskrift for Husholdning 19. Sept. 1929. »Hendes Virksomhedstrang giver sig Udslag paa den Maade,« skriver Hans Appel i Danske Mejerier IV, S. 263, »at hun efterlavede de fleste af de udenlandske Oste, som indførtes her til Landet. Det lykkedes i den Grad for hende, at man ofte havde vanskeligt ved at afgøre, hvilken Ost, der var den bedste: enten den indførte eller Hanne Niensens Ost. Og naar det nu siden er lykkedes forskellige Mejerimænd at efterlave fremmede Ostersorter, saa er det uden Tvivl Hanne Niensens Eksempel, der har givet dem Mod og Tillid til at tage Opgaven op. Hun maa nævnes sammen med de store Foregangsmænd paa Herregaardene, E. Tesdorff og O. Lawaetz, skriver Appel: »Thi hun er den første, der godtgør og beviser, at det ogsaa paa mindre Landejendomme end Herregaarde kan betale sig at holde Malkekøer og udelukkende tage Indtægten ind ved Salg af Smør og Ost.« Altsaa ikke ved Korn, som det i 1853 var almindelig Skik hos danske Bønder.

Ser vi nu 116 Aar efter Hanne Niensens Fødsel, den 11. September 1829, tilbage paa hendes Livsvirksomhed, maa vi sige, at hun naaede sit individuelle Livsmaal, at blive regnet for at være den dygtigste danske Bondekone, vor Historie ved af at sige. Denne Dygtighed var symboliseret i Landhusholdningens store Sølvbæger, der aldrig var givet til en dansk Bondekone, og i den Anerkendelse, vor gamle Konge viste hende ved at købe i en lang Aarrække Smør og Ost af hendes egen Tilvirkning. Men sit sociale Maal, om man vil, at bidrage til, at de danske Bondekoner af hendes egen Stand lagde Vægt paa den individuelle Dygtighed og gav sig til hver i sit Mejeri at lave godt Smør og god Ost i Stedet for tarveligt Smør og Ost, som det tidligere var Tilfældet, naaede hun ikke, fordi Udviklingen kom til at gaa i en hel anden Retning end den, hun havde tænkt sig, ved Centrifugens Opfin-

delse i 1880 og ved Andelsmejeriernes Indførelse. Derved vendte den danske Bondekonestand som Helhed tilbage til den Samfundstilstand, hun vragede i 1853, at bortforpagte Gaardenes og Husenes Mælk til Andelsmejeriet, og ikke selv personlig at have med dens Videreudvikling at gøre. Det blev derved en Umulighed at hæve den danske Bondekonestands individuelle Dygtighed ved at inspirere gennem sit Eksempel til den for den økonomisk uselvstændige Bondekone økonomisk frigørende Virksomhed at lave Smør og Ost, der kunde sælges til lønnende, ja høje Priser. Men en hel Stand kom hun til at indvirke paa den allerheldigste Maade, de nye Mejerister og Mejersker, der skulde føre Arbejdet videre i Andelsmejerierne. Hun blev deres Læremester i praktisk Mejeri, da det gjordes allermest nødig, og mange af dem har prist hendes Indsats i taknemmelige Ord, blandt andet en saa anerkendt og dygtig Mejerist som Jeppe Aakjærs Ven, *Espers Andersen* i Jebjerg.

25—30 Aar før hele den øvrige Bondestand gik Hanne Nielsen Fremtidens Vej: hendes Standsfæller skulde tage deres Indtægter, ikke som før af Kornsalget, men gennem Salget af Mælken og dens Produkter. Ikke Kvantitet, men Kvalitet skulde være det danske Samfunds Løsen, vi skulde lære af Udlandet og sørge for i Kraft af naturlig Intelligens at blive dygtigere end vore Lærermestre. Hanne Nielsen blev ikke blot den dygtigste danske Bondekone, i det mindste paa sit særskilte Felt, men hun blev ogsaa den, der viste sine Standsfæller, ja det hele Folk Vej, ved med sit straalende Eksempels Magt at pege paa Nødvendigheden af for alle Landsmænd at blive langt dygtigere end før, hver paa sit Omraade, hvad Stand og Stilling, vi saa indtager i det danske Samfund. Hun blev en Foregangskvinde, der ikke bør glemmes af sine Landsmænd, men bevares i taknemmeligt Minde. Hun havde sikkert kunnet tjene meget mere ved at have ganske faa, veluddannede og dygtige Hjælpere i sit Mejeri, men hun foretrak, mod sin egen naturlige økonomiske Interesse, at have de mange ukyndige Elever at lære op for at øve Indflydelse i saa vidt Kreds som muligt. Derved handlede hun som sin gode Moder, Ane Andersdatter, der vilde dele sine Gaver ud

til saa mange fattige og trængende Mennesker som muligt. Hvor skulde de unge dengang gaa hen og lære, undtagen hos hende. Hun tog sig af dem, som den gode, danske Kvinde, hun var, den omsorgsfulde, samvittighedsfulde Læremoder, og hun fortjener derfor, at i det mindste hendes Bysbørn og Sognefæller i Søllerød Sogn bevarer Fru Hanne Nielsens Minde i taknemmelig Erindring. Maatte denne fra usagkyndig Haand skrevne Artikel være et Bidrag dertil. Maatte der engang fra virkelig sagkyndig Side blive skrevet en fyldig Levnedbeskrivelse af Hanne Nielsen, Danmarks dygtige Datter.